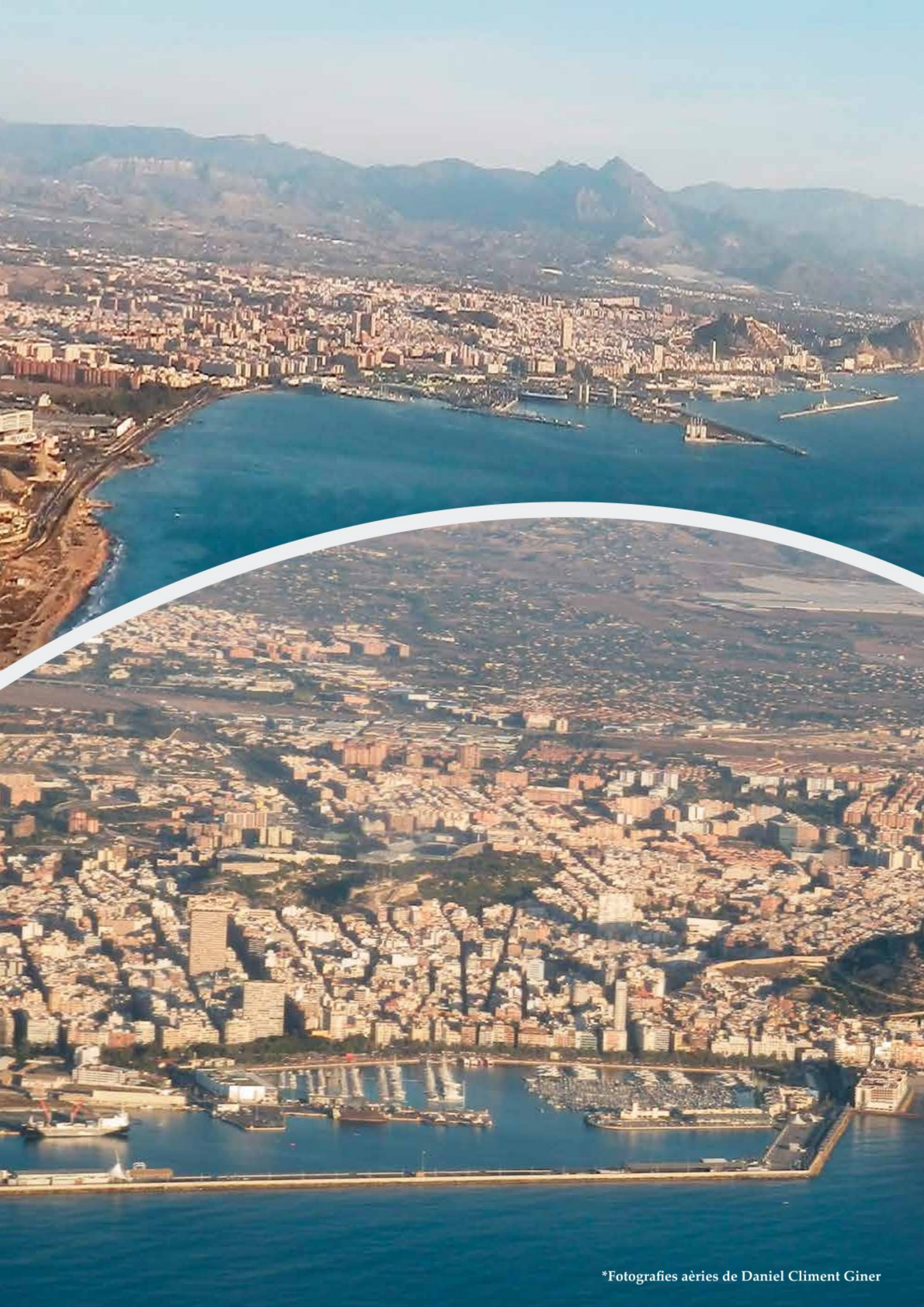

***De nominibus
locorum in terra
lucentina***

Sobre la toponimia alacantina

Foguera
Benalua

2023

Foguera

Benalua

2021

ASSOCIACIÓ FOGUERA BENALUA
www.hoguerabenalua.es

Responsables del llibret
Sonia Ramírez Pérez
Mª Amparo Martínez Cremades

Publicitat
La comissió

Col·laboradors i fotografies
Daniel Climent Giner
Enric Pellín Català
Encarnació Giner Parodi
Verónica Quiles López
Màrius Bevià Garcia
Josep Candela Quesada
Carles Martín Cabello
Ismael López Belda
Agustí Galiana Soriano
Francesc Ortiz Alemany
Xavier Sala Ivorra
Suni Brotons Boix
Joan Pérez Albero
Família Ramírez-Pérez
Família Martínez-Cremades
AD González Fotografia
Tony Diez Fotógrafo

Disseny i maquetació
Nuria Luna Bautista
Bañuls Impresores, S.L.

Impressió
Bañuls Impresores, S.L.

Depòsit Legal
A 392-2012

05 Saluda Presidenta

06 **De nominibus locorum in terra lucentina**
(Sobre la toponímia alacantina)

111 Activitats de la Foguera

116 Foguera Benalua 2023

129 Guia Comercial

Ja estem en Fogueres. Un any més esperem les nostres festes amb il·lusió i amb moltes ganes de viure els dies grans de la nostra festa amb les nostres Belleses i Dames d'Honor.

Anhelem poder veure plantades molt aviat les nostres fogueres realitzades pels artistes José Fuster García y Devís Creaciones. Esperem que us agraden.

La nostra comissió ha treballat tot l'any per traure endavant els nostres projectes.

Agraïm la seua col·laboració a tots els comerços del barri que any rere any fan possible que la nostra foguera puga realitzar aquest magnífic llibret i tirar avant cada exercici.

A les nostres festes germanes, Falles Fraternitat i Trinquet d'Elda, Foguera les Acàcies de Sant Vicent del Raspeig i Falla Dr. Sanchis Bergón-Túria de València, agrair el tracte rebut durant els seus dies grans de festa i desitjar-los que gaudeixen amb nosaltres de les Fogueres 2023.

Un any més hem comptat amb la desinteressada col·laboració de Daniel Climent Giner. El seu treball i els seus estudis són una font inesgotable d'informació que ha volgut compartir amb esta comissió i amb tots els que any rere any s'interessen per les tradicions, costums i la història de la nostra terra.

Visquen les Fogueres de Sant Joan i visca la Foguera Benalua!!!

Mª Amparo Martínez Cremades
Presidenta de la Foguera Benalua

DE NOMINIBUS LOCORUM IN TERRA LUGENTINA

(Sobre els noms dels llocs en terra alacantina)

Als qui van fer habitable aquesta terra amb les seues paraules i el seu treball, i li van donar nom als llocs perquè no ens hi trobàrem perduts

Cada societat té tres tipus de riquesa: material, biològica i cultural.

Totes tres són importants, i incrementen mútuament el seu valor quan interactuen positivament.

Les dues primeres es poden mesurar amb indicadors específics, com ara els econòmics o els de biodiversitat. Però és la riquesa cultural la que ens fa més humans: hereus alhora que protagonistes de les més genuïnes manifestacions dels afectes i de l'esperit.

Una cultura que té components materials de gran valor, des de les catedrals fins els museus, des de les escultures a les pintures, etc. En uns altres casos el valor és immaterial, com ara les festes, les llengües, la gastronomia, la cultura popular o les diferents manifestacions catalogades així per la UNESCO, i que solen transmetre's per tradició oral, ritual, musical, palatal, sonora, o de gaudi col·lectiu, com seria el cas de les nostres Fogueres.

Algunes de les formes del patrimoni cultural han sigut objecte d'esforços de preservació, restauració, estudi i difusió. Afortunadament. Moltes d'elles tan visibles i admirables que ens estimulen a fomentar la cultura i a compartir-la.

Moltes altres, però, encara no gaudeixen d'un reconeixement tan obvi i corren el perill de ser sepultades, com a restes arqueològiques, lingüístiques, no valorades, pel desconeixement o per les transformacions que es fan sobre elles.

Seria el cas dels topònims, els noms dels llocs, que per sort es recullen, classifiquen i difonen, sobretot des dels àmbits lingüístics. Però els topònims són molt més que llengua tot i estar-ne vinculats.

Els topònims són finestres obertes al passat, fixats i transmesos en forma de noms, sí; però noms que sovint tenen una forta càrrega d'informació relativa a, per exemple, la geografia del territori en el moment en què es van generar. O a la història, tant al registre de fets concrets com del pas dels diferents grups humans pel territori; i als usos a què s'han destinat, les plantes que hi havia, el poblament animal, les formacions vegetals, els mites i llegendes associats a les concepcions que es tenien sobre la terra, les aigües, els perills, i un llarg etcètera.

Alacant té una toponímia molt rica i ben estudiada en nombrosos treballs d'alta qualitat. Toponímia que, malauradament i com tant altre patrimoni que teníem, ha sigut maltractada, mal interpretada, destruïda, alterada i fins i tot esborrada de la memòria col·lectiva.

No obstant això encara queda molt per fer si volem evitar que l'entropia informativa, la tendència a la banalització cultural, a l'igualador no-res que sempre plana sobre la civilització, acabe per privar-nos de saber de què estem parlant quan fem servir els noms dels llocs.

És toponímia que paga la pena recuperar i estudiar; no tan sols catalogar sinó també interpretar, valorar i divulgar l'interès, ¡fins i tot utilitari!, que pot tindre el seu coneixement, valoració i estima.

Una toponímia que no es pot limitar a l'àrea més accessible i propera al barri, el nucli d'atenció preferent, clar. Perquè per entendre el significat de fons, els

topònims s'han de contextualitzar en espais progressivament més amples, els barris veïns, la ciutat, la comarca, i les comarques circumdants. I, també, agafar el telescopi per trobar, en llocs ben distants, els patrons lingüístics i mentals i ben mirat les metàfores que, com a humans vam coincidir a generar en època ben remota i que han perviscut en alguns dels nostres topònims, com podem comprovar i sorprendre'ns en alguns dels capítols del llibret.

Tot això ens porta a transmetre l'agraïment als avantpassats que, en diferents etapes, van saber generar i enviar-nos eixos missatges informatius gravats en paraules que han ultrapassat el temps.

I entre els agraïments, un de ben especial per als qui em van acceptar la sol·licitud de participar en l'esforç de divulgar els seus coneixements i reflexions sobre els nostres topònims: Agustí Galiana, Assumpció Brotons, Carles Martín, Enric Pellín, Francesc Ortiz, Joan Pérez, Josep Candela, Màrius Bevià, Verònica Quiles i Xavier Sala; i també, *in memoriam*, a Encarnació Giner, i Ismael Belda. Així com als que amb els seus consells han contribuït també, Alfredo Campello, Antoni Biosca i Ernesto Martín, fonamentalment.

I, com no en grau màxim, a Amparo Martínez Cremades i a tota la comissió de la Foguera de Benalua, infatigables, acollidors, amb visió de futur, perquè per a les noves generacions queden registrats i transmesos, en els llibrets de Fogueres, de Benalua, el coneixement i l'estima pel barri, per la ciutat i per la nostra terra, de tots aquells que els vam precedir.

Daniel Climent Giner.
Alacant, 1952

Enric Pellin Català.
Alacant (1953)
Mestre de Primària

VISITA CONTRACTADA. UN MATÍ PER ALACANT

Comence a donar-li voltes al que serà aquest article mentre passege pel Barranquet (ara, avinguda de la Constitució espanyola). Estem en període de Quaresma, eixos quaranta dies¹ previs a la Pasqua, i la flaire de les mèlies en flor impregnava l'aire abans que les tallaren.

En arribar a casa començaré a prendre algunes notes de coses que els crec que vindria bé comentar-los, i així aprofitaré per repassar i informar-me'n i així oferir un servici millor als clients que em contracten; com que són de Sardenya faré servir en ocasions la paraula que hi fan servir *guarda!*, que ve a dir 'ara voràs!' Una paraula que quan se la vaig sentir per primera vegada als clients em va fer gràcia, perquè també la diuen i amb el mateix significat a Crevillent. Sí, perquè estic aprenent italià, i ells també estan avançats en el coneixement del català, i portem uns mesos de correspondència.

Per cert, i no vull que se m'oblidi, a final de maig he de preguntar a la comissió de la Foguera de Benalua quin dia serà la presentació del llibret 2023; sempre he après molt en les presentacions i en la lectura del llibrets. El treball de guia exigeix una preparació i actualització constants i sé que les lectures, el llibret, i la boníssima presentació on he assistit altres vegades m'aportarà

alguna cosa nova que de segur usaré en les explicacions i en les respostes dels clients que contracten els meus servicis de guia turístic.

I ja que en pense, recorde que el nom del barri de Benalua prové de José Carlos Aguilera (1848-1900), marquès de Benalua de Guadix (Granada) i president honorari de la societat "Los diez amigos", promotora del barri. Un barri tan ben estudiat per Alfredo Campello Quereda i Ernesto Martín Martínez en el llibre *Callejero biográfico del barrio de Benalua de Alicante* (2022).

Segons analitza l'eminent lingüista Joan Coromines en la magna obra *Onomasticon Cataloniae*³, el nom original de Benalua prové de l'àrab *hulwa* o *hulūwa* (una transcripció en què la /w/ té un valor de semivocal, pronunciada /u/), o *Hulūqa*, amb el significat de dolça, i també bella, bonica, agraciada.

Probablement de *Ben(i) al-Hulūqa*, 'fill de Na Dolça s'originaria el topònim *Benalulua*, el qual, per supressió d'una de les síl·labes semblants dins la mateixa paraula (haplogogia) donaria lloc a *Bena(lu)lua* > *Benalua*.

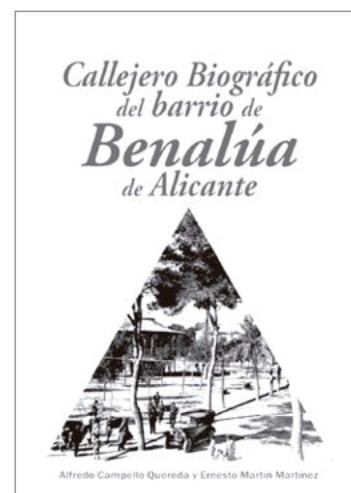
Ves per on, un topònim àrab ha donat nom a aquest barri gràcies al títol nobiliari d'un dels fundadors.

I tot i que probablement no tindre temps de visitar el barri amb els amics sards que espere, no per això deixaré de contar-los, quan mirem Alacant des del matxo del

Imatges de les portades dels llibrets de la Foguera Benalua² en els darrers cinc exercicis foguerers, del 2022 al 2017 (l'any de la pandèmia no n'hi va haver)

castell, alguna petita història d'aquest barri.

· NOTES PER ALS NOUINGUTS

"Buongiorno amici sardi". Anem a fer una xicoteta visita per Alacant, que començarem en el MARQ, el Museu Arqueològic, on les explicacions de l'origen d'Alacant estan tan ben recreades. Els hauré d'explicar, també, què representa el mosaic que hi ha sobre l'entrada del museu, l'antic hospital, i el significat del personatge central que hi apareix, Sant Joan de Déu⁴, patró de la infermeria.

La fase posterior de la visita tindrà un caràcter peripatètic, és a dir, anar passejant mentre comentem allò que veiem.

En la correspondència que he tingut amb ells els he posat, com a una mena d'exercici afable previ a la seua vinguda, i per animar-los a què es queden uns dies més. Es tracta de què comenten l'Himne de les Fogueres d'Alacant⁵, la lletra del qual li la devem a Josep Ferrándiz, primer president de la comissió gestora de les Fogueres d'Alacant, i la música al mestre Lluís Torregrossa.

Una vegada plantejada la idea principal als visitants, vaig a escriure per a mi unes notes sobre aspectes en els quals posaré un cert èmfasi mentre passege amb ells.

Baixarem cap el Raval Roig al mirador que hi ha sobre la carretera i la platja del Postiguet. Un nom que els he d'explicar: un postic (i el seu diminutiu, **postiguet**) fa referència a una porta falsa o que està inserida dins d'una altra porta més gran; una paraula que prové del llatí *posticu*, porta de darrere. Supose que el primitiu postic o postiguet es trobaria al final de la muralla que descendia de la fortalesa de Santa Bàrbara, i que s'obriria en algun lloc entre els carrers de la Vila-Vella i Mare de Déu dels Socors al raval Roig.

Des del mirador podrem veure com Alacant es troba en el centre de la badia del mateix nom, entre els caps de l'Alcodre (o de l'Horta) i de l'Aljub (o de Santa Pola).

A la banda de llevant de la badia vull que es fixen en el cap de

l'Horta, abans anomenat cap de l'Alcodre. En àrab, *Al-codre* vol dir 'lo (de color) verd', i era un nom usat pels antics andalusins per esmentar l'horta d'Alacant, tan ben cultivada, tan verda, que subministrava gran part dels aliments per a la població de la comarca.

A la part de ponent de la badia, es troba un altre cap, el de Santa Pola, abans de l'Aljub, una altra paraula àrab. *Al-jub* és un dipòsit o cisterna tallat a la roca o fet d'obra que arreplega l'aigua de pluja i la guarda, un recurs per a tindre aigua quan en períodes llargs n'és un bé escàs.

Anirem a l'inici del Postiguet, on ara està l'estació del trenet de la Marina, a la zona de la Sangueta, que es deia així perquè hi estava l'escorxador ('matadero') de la ciutat, i del que sempre eixia un xorret de sang que anava cap a la mar. Més a la dreta hi ha un racó que es diu la platja del Cocó. Un **cocó** és un clot natural en una llosa o pedra plana i extensa on l'aigua de la mar, o d'un riu, es diposita formant una basseta, sempre que mon pare m'ho explicava jo pensava si en els cocons de vora la mar els humans havíem après a recollir la sal tan important per la conservació dels aliments i per millorar els sabors dels que després es mengen, he d'investigar per si aquesta opció és coherent i algun arqueòleg o antropòleg em pot aclarir açò. Al final del Postiguet entrarem a la ciutat per a visitar el centre històric.

La vila Vella d'Alacant, la *medina Laqant* musulmana, té com a límit l'església de Santa Maria, edificada damunt una antiga mesquita.

*Ja s'alcen les flames, camí del cel
i ronquen les traques al seu content:
com si foren estrelles del firmament
esclaten les bombes formant dossier.*

*En la festa del foc, la més radiant
nascuda del poble, que sap "gojar",
decidits volen tots, sense dubtar,
fer d'Alacant una ciutat triomfant.*

*En la nit de Sant Joan
quan se tiren trons i trons,
d'eixos ben grossos i bons,
de les dotze en avant,
i se pinta el cel de roig,
el que ronda una fadrina,
te que dur-li, si és galant,
la seua coca amb tonyina.*

*Tres pardalets, una moneta,
d'eixos que van en bicicleta.*

*Xiquets, ploreu,
que pardalets tindreu!*

*Veniu, xiquets, i cantem
la "fermosura" d'Alacant,
la que és ja com tots sabem,
"Millor terra de Llevant".*

*En la mar mansa i lluentosa
que abaniquen les palmeres,
i a la llum de les Fogueres
que és la festa més fermosa,
i en un singular encant
diu al vent: Visca Alacant!
Visca Alacant!! Visca Alacant!!!*

El Postiguet i el Cocó.
Font: Miguel Pagán

La vila Nova, l'Alacant medieval cristià tenia com a nucli eclesial l'església de Sant Nicolau, un dels patrons d'Alacant. Una església i una plaça (la de l'Abat Penalva⁶) des de la qual ascendia el carrer de Llauradors que enllaçava el centre històric amb el camí que portava a l'horta d'Alacant, passant abans per la placeta de sant Cristòfor.

El casc antic de la ciutat era tancat, per la banda de ponent, per la Rambla, un nom que prové de l'àrab *ramla*, un llit fluvial més o menys arenós per on baixen les aigües de la pluja buscant la mar. La Rambla –o el Vall⁷, el nom original- feia de complement defensiu de la muralla occidental de la ciutat antiga; en un congrés d'història vaig sentir que un nom antic de la rambla era de Canícia, i que canícia podria fer referència a una antiga ermita que allí hi era.

En els anys vint del segle XIX, la Rambla/Vall va ser urbanitzada com a passeig (Quiroga, de la Reina, i actualment de Méndez Núñez) i les aigües que baixaven cap a la mar des de les parts elevades de la ciutat (de l'Altosano cap a la plaça de bous) anaven per les actuals Avinguda de la Constitució i el carrer Bailén, paral·leles a l'anterior, i conegudes amb tota lògica i fins ben entrat el segle XX com 'el Barranquet' (també, 'carrer de la Torreta'). Aigües que no tan sols anaven per

superfície, sinó que també subterrànies pels carrers Velázquez i Calderón, i que han dificultat qualsevol remodelació urbana, com les del Mercat Central, Alfons el Savi fins el carrer del Teatre, i altres de semblants.

En qualsevol cas, el conjunt de 'el Vall' i el paral·lel 'Barranquet', constituïen, en paraules del prevere i cronista provincial Gonzalo Vidal Tur (1895-1979) "un barranco de aspecto repugnante y tenebroso, del que se alejaban rápidamente los transeúntes" [*Alicante, sus calles antiguas y modernas* (1974)].

Barranquet, o el Vall, eren topònims indicadors d'aigua, hidrotopònims. I tindre en compte la història de la ciutat, la toponímia urbana i fins i tot el nom popular dels carrers hauria evitat cometre errors greus en els planejaments urbanístics, com va ser el cas de la reurbanització del carrer Bailén, en la qual es van suprimir els més que necessaris embornals o forats de desaigüe al costat de la calçada; supressió que tantes inundacions va propiciar en el barri nou, a l'altre costat de la Rambla. Perquè la natura, i en particular els trajectes de les aigües torrencials, tenen les seues regles, i en ocasions els topònims urbans ens ho recorden. Cosa que caldria no oblidar.

Ignorar la toponímia tradicional urbana sol tindre un preu, en

ocasions alt tant pel que fa a les despeses com a les molèsties als veïns⁸.

Apunte també que un dels barris que convindria visitar seria el de la Santa Creu, que fa referència a una ermita del mateix nom; i el de Sant Roc, copatró d'Alacant, amb una altra ermita com a referent. Per cert, hauré de revisar les gravacions de les visites guiades que Daniel Climent i Carles Martín ens han dirigit en alguna ocasió en què hem tractat aspectes sobre la toponímia d'Alacant, els sants patrons i les ermites i esglésies corresponents⁹.

Rellegint el meu dietari me n'adone que en els llocs significatius de l'antiga Alacant o aquells que han anat quedant en els registres sempre apareix una ermita que marca un lloc d'interés, normalment relacionat amb l'aigua, per exemple el pou del Drac davall de l'ermita de la Mare de Déu de Lluc al raval Roig; o a l'actual barri dels Àngels on encara els camions que baldegen els carrers d'Alacant van per aigua al carrer Teulada molt a prop del carrer la Font i a prop de l'església del barri.

També els suggeriré, als visitants, que per unes escales pròximes a l'ermita de la santa Creu podríem pujar al Benacantil i a la fortalesa o castell de Santa Bàrbara; una santa al nom de la qual estava dedicada l'ermita que si hi trobava, dedicada a la patrona protectora davant de les tempestes¹⁰.

Per la pujada admirarem la badia, el centre històric i el centre actual d'Alacant.

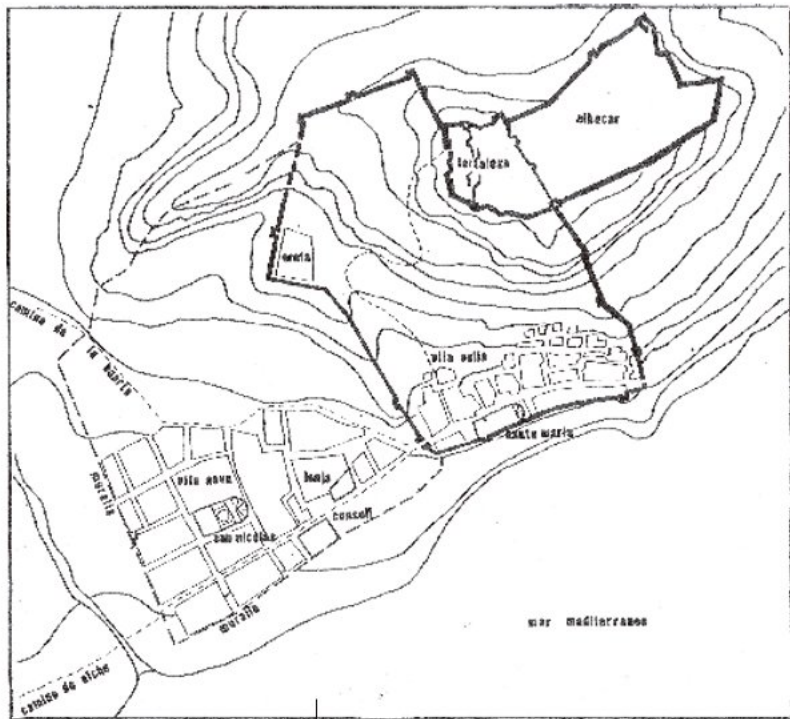
He de recordar-me que, la part més plana als peus dels matxo del castell es diu albacar i que ve de l'àrab, vol dir 'recint on tancar el

bestiar'. Faria referència al ramat destinat a proveir de carn a la població i als defensors del castell.

Ja al final de l'escala passarem al castell pel portal de Sant Jordi per on diu la tradició que va entrar el rei el rei Jaume II el Just quan va conquerir Alacant¹¹.

Des de dalt del castell podrem veure tota la comarca de l'Alacantí, la mar, la badia amb els caps tancant-la i també l'illa de Nova Tabarca o illa Plana; per a nosaltres, els que tenim afició a la mar, simplement l'illa. Allí els portaré el dia següent.

¡Bo, ja tinc un primer esquema per fer de guia. Hauré d'ampliar tot açò un altre dia. I llegiré ben atentament tot el que aportaran els altres col·laboradors del Llibret que ara teniu a les mans... Però, mentre, i per refrescar memòria sobre l'Alacant de la primera meitat del segle XX, revisaré un article d'una antiga revista de Fogueres escrit per qui va ser alumna meua de valencià per a adults, Encarnita Giner Parodi; autora també del llibre "A la vora de la mar" (1990) que vaig tindre el plaer de revisar en les fases prèvies a l'edició.

Murallas del castell de Santa Bàrbara en els segles XV i XVI

D'Alacant a Tabarca

1) De quarantenes i Quaresma: <https://daualdeu.files.wordpress.com/2021/08/daualdeu1805.pdf>.

2) http://hoguerabenalua.es/Hoguera_Benalua/Indice.html.

3) Etimologia de Benalua: <https://oncat.iec.cat/veuredoc.asp?id=7292>.

4) <https://revistasao.cat/sant-joan-de-deu-patro-de-la-infermeria>.

5) Himne de les Fogueres de Sant Joan <https://www.youtube.com/watch?v=wfomk0LtuS4>.

6) <https://alicantepedia.com/biografias/penalva-urios-francisco>.

7) En aquest cas, 'vall' no fa referència a un lloc del relleu (que seria 'la vall'), sinó al fossat que defensa la muralla, i per tant seria masculí, 'el Vall'. És també el cas del 'carrer el Vall' a Crevillent i Xixona. La rambla era, doncs, el vall de la muralla de ponent de la ciutat antiga.

8) Ens serviria també d'exemple una anècdota relacionada amb la Vilajoiosa (la Marina Baixa). El nucli urbà primitiu està situat sobre un tossalet separat de la mar per una platja; un dels carrers es diu "de la bomba" perquè hi havia una d'extracció d'aigua dolça per abastir el nucli poblacional. Fa pocs anys es va fer a la platja d'enfront un aparcament subterrani, i les parets que es van preparar apropiadament per oposar-se a la intrusió de l'aigua van ser les encarades a la mar. Però, vet aci que al poc temps van veure com s'inundava l'aparcament i van comprovar que l'aigua no els venia de la mar, sinó del tossalet on l'aqüífer indicat pel nom del carrer, en no estar ja exposat a extraccions d'aigua, s'omplia amb les pluges i buidava com era d'esperar en direcció a la mar. Potser d'haver sabut llegir la microtoponímia (en este cas, del carrer adjacent, la Bomba), s'hagueren estalviat noves obres de reparació i de reconstrucció.

9) Sant Roc, Sant Anton i Santa Bàrbara, d'Alacant: <https://www.youtube.com/watch?v=CuqnlxMIFKc&t=134s>.

10) Santa Bàrbara, protectora davant les tempestes.

11) Fragments d'una representació d'aficionats en què es narra la història de la conquesta del castell de Santa Bàrbara en temps del rei Jaume II el Just, en base a la narració del cronista Ramon Muntaner. Com a actors, amics de Sant Joan d'Alacant, Mutxamel i Alacant.

- Ramon Muntaner, Crònica (1). Geografia d'Alacant: Font Santa, Goteta, camí del bovalar:

https://www.youtube.com/watch?v=g_Xx4yA2oGQ&t=42s.

- Ramon Muntaner, Crònica (2). Jaume I, Violant d'Aragó, tractat d'Almírs: Jaume I, Violant d'Aragó, tractat d'Almírs:

<https://www.youtube.com/watch?v=s1T4zYQnhhM>.

- Ramon Muntaner, Crònica (3). Conquesta d'Alacant per Jaume II el Just:

https://www.youtube.com/watch?v=_il_dwtq3g.

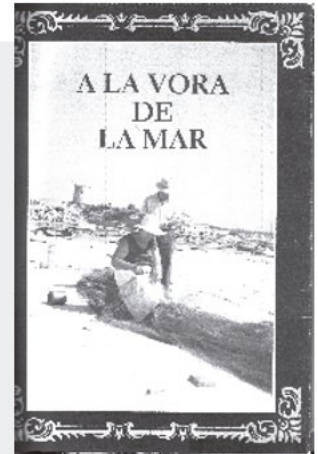
Encarnació Giner Parodi
et Daniel Climent Giner
El Campello, 1925-2015

LA PRIMERA VOLTA QUE VAIG VINDRE A ALACANT. ALACANT EN L'AHIR

** Encarnació Giner Parodi, ma mare, va escriure articles a diferents revistes i un llibre, "A la vora de la mar", on rememorava El Campello de la dècada dels anys trenta i quaranta del segle passat.*

En casar-se i vindre a viure a Alacant van comprar una casa a les vivendes dels caputxins, del Padre Àngel, just a l'altra banda del barranc de Benalua, barri on estava 'el chalet' on les Teresianes tenien un col·legi i on va anar una de les meues germanes.

Enric Pellin m'ha demanat que revise i incloga en aquest llibret un dels articles que ma mare va escriure per a la foguera del districte de Calvo Sotelo l'any 1996.

L'aurora, amb els seus dits de color rosa, no havia pogut apagar encara les últimes estrelles de la nit que encara titllaven sobre el cel del Campello, però jo ja m'havia despertat, il·lusionada.

Perquè eixe dia, vint-i-quatre de juny de 1933, era el que mon pare m'havia promès dur-nos a vore cremar les fogueres d'Alacant.

No eren com les fustes i les làmines cargolades o borumballa, del rebuig de les drassanes del Carrelamar i que nosaltres havíem cremat la nit del vint-i-tres al vint-i-quatre, a voramar, sinó monuments artístics que els alacantins, inexplicablement, botaven foc en la nit següent a l'autèntica de Sant Joan.

Però encara que siga la nit següent, també els alacantins saben fer-la la nit màgica per excel·lència. I a això ens duia mon pare: a compartir eixa màgia col·lectiva, eixa mena de sortilegi per intentar prolongar la llum

quan el Sol, arribat al punt més alt en la seua trajectòria diürna, començaria el seu descens, inexorable, fins tornar a pujar en l'altra fita especial de l'any, el Nadal.

I, mon pare, que eixe any no estava pescant en la Mar Gran, l'Atlàntic, anava a complir la seua promesa de dur-nos a la família a les Fogueres de Sant Joan.

I a sentir les notes de moltes bandes de música, una d'elles la del Campello, entreverades amb els trons de les cordaes, i a olorar la pólvora, i a compartir l'alegria de la gent.

I per passar eixe dia participant de l'alegria col·lectiva dels alacantins i dels que, com nosaltres veníem a esta ciutat tan acollidora, ens vam embarcar en el cotxe de línia, el de Santiago, que ens havia promès que tornaria al Campello ben de nit perquè poguérem prolongar la nostra estada en la ciutat fins després de la cremà.

L'autobús, travessant la frescor del matí, ens porta per la

carretera que travessa Sant Joan d'Alacant i que, enllaçant amb la que ve d'Alcoi, passa per la Santa Faç per dirigir-se cap Alacant. En travessar els camps que comencen a desprendre's del reixiu nocturn ens envaeixen les flaires dels arbres i dels fruits en saó que ornem el camí. I arribem a l'hotel Simón, com li deia mon pare, i que ara es diu Palas.

En altres ocasions, quan hem vingut a Alacant, era costum que mon pare ens duguera a visitar l'església de Sant Nicolau, al començament del carrer Llauradors. Una visita que mon pare fa sempre que se'n va de viatge amb la seua barca per demanar-li al sant una bona singladura; o bé per donar-li les gràcies quan ha tornat amb tota la tripulació sana i estàlvia.

Pugem pel carrer Llauradors en direcció a la placeta de Sant Cristófol. El carrer està empedrat i guarnit per les cases senyoriales, d'escuts sobre les portes de fusta que, obertes de bat a bat, deixen vorer les escalinates amb

balaustrades de ferro forjat i baranes de fusta polida.

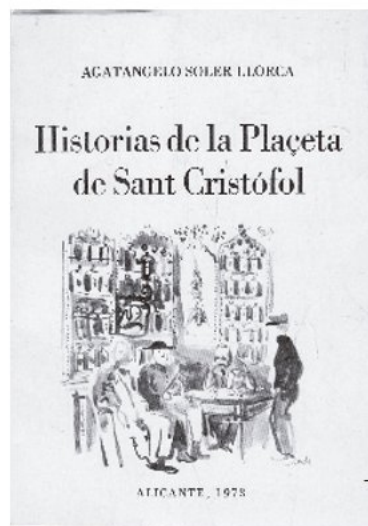
Pel carrer circulen els cotxes de cavalls, conduïts per cotxers que hàbilment són capaços de d'entrar-los als patis on la serenor de la història s'ajunta amb la viva algaravia dels xiquets que hi juguen.

Passem per les cases dels matalafers, on cusen matalaps i coixins i on es preparen, ara que arriba l'estiu, per anar a oferir els seus serveis a les cases que tenen matalaps de llana que necessita ser varejada, airejada per evitar que s'arne i per esponjar-la. Tenen apilades en les parets rames de fleix, un arbre que abunda prop del cim del Cabeçó, al barranc del Fleixar, i que fa les rames flexible, tant per a usar-les els matalafers com els traginers perquè les fan servir com a tralles per estimular el pas de les montures.

Arribem a la placeta de Sant Cristófol, l'antiga eixida d'Alacant cap a l'Horta, posada sota l'advocació del sant protector dels viatges. A la placeta està la farmàcia on es preparen els millors remeis de tota la província, ens diuen. Aquella farmàcia, fundada pel catedràtic de química don José Soler, era el lloc de reunió i tertúlia de les persones de més renom de la ciutat!

Encara és prompte, el sol encara no pica, i aprofitem per anar a admirar les fogueres, la gràcia i l'originalitat dels artistes, i a comparar-les entre si.

Monuments de fusta i cartró capaces de mostrar críticament i amb humor típicament valencià, nostre, de la terra, els abusos dels poderosos i les injustícies que es veuen i viuen en l'inacabable esdevenir del dia a dia.

Portada del llibre d'Agatàngelo Soler Llorca, farmacèutic.

També aprofitem per anar a visitar els familiars, la tia Maria, a Benalua, prop d'aquell fugaç Botànic, amb parents que havien treballat a les drassanes del Baver. I, abans de dinar, anem al Raval Roig, on viu la tia Vicenta, també campellera. Des del balcó del carrer de la Mare de Déu dels Socors, un nom ben apropiat per als qui tant la necessiten en la dura faena de la mar, es veu la platja del Postiguet, coberta dels llautets de pesca varats a la vora. Dormen tranquils, acariciats per la remor continuada de les ones mentre la bromera els llava i els pinta de sal.

Ara, se m'ennuolen els ulls en recordar aquells temps quan, anant de la mà de mon pare, sentíem passar les bandes de música, i note com m'agarra per pujar-me als seus muscles, al bé, i facilitar-me que les mire sense que la gent em tape la visió.

l retorne als mateixos records quan, ja vivint a Alacant, en ocasions m'arriba l'olor de la mar; i em veig anant a dinar a aquell Hotel Diana que, sobre pilars de fusta, penetrava en la mar, i on, acompanyats per la música dels violins i pel soroll esmorteït de les ones, dinem mentre veiem els banyistes que, vinguts de terres de l'interior, prenién els primers

banys mentre s'aporiguen per unes ones que, per a nosaltres, criades a la vora de la mar, són la cosa més bonica del món.

Em perd en el laberint del passat mentre els camins de la memòria em duen al castell de focs artificials que es reflexen en l'espill de la mar més ençà dels espigons del moll.

l torne a recordar, també, el perfum dels gesmins que omplien l'Esplanada com ara tornen a omplir-me el cor i abonen el jardí dels ànims de viure.

l afortunadament torne a emocionar-me quan sent apropar-se la mateixa música ornada per la lletra que en la nostra estimada llengua, en el valencià dels nostres pares i que ara torna a ser dels nostres nets, repeteix una i mil voltes allò de 'A la llum de les fogueres/ s'avaniquen les palmeres' i que, ¡com no!, acaba dient 'VISCA ALACANT, VISCA ALACANT!...

... I ja que hem parlat del Botànic, parlem-ne un poc més en el següent article.

1) http://www.gastrosoler.com/pagina_nueva_8.htm.

Verónica Quiles López

Llicenciada en Història-Arqueologia, i en Antropologia social i cultural.

Directora de proyectos del Museo Comercial (www.museocomercial.es).

Patrimonio, Didáctica y Museografía.

EL FUGAÇ JARDÍ BOTÀNIC D'ALACANT (1815-1819)

Durant el segle XVIII i primera meitat del XIX viatjar per les terres alacantines es convertia en una odissea. De fet, abans de la connexió amb Madrid per via ferroviària, l'any 1858, Alacant es trobava viàriament fossilitzada entre camins reials i itineraris romans.

Els viatgers que arribaven des de València, per Alzira i Xixona, travessaven l'Horta d'Alacant, un verger situat a la conca baixa del riu Montnegre.

Des de Múrcia s'accedia a Alacant a través d'Oriola; i des de la Manxa, via Almansa a la Vall del Vinalopó, des d'on es podia anar a Alacant travessant un petit *collao*, el Portitxol.

Altres viatgers preferien recórrer la costa per la *Via Dianium* fins accedir a Alacant, entrant a la preuada Horta d'Alacant pel Campello.

Una altra opció, i sempre que es podia era la més barata, era accedir via marítima, i el port d'Alacant (inicialment el Bayer, una badia al sud de la ciutat) et rebia entre el tràfec de càrrega i descàrrega de mercaderies i passatgers.

Doncs bé, en tots aquests itineraris molts viatgers, aventurers i científics van deixar escrit del seu puny i lletra les

nostres tradicions i costums, la gastronomia, la llengua, les festes i tot el paisatge cultural que van contemplar amb la seva mirada antropològica.

· ELS INICIALS ESTUDIS BOTÀNICS D'ALACANT. AVANÇOS EN ELS CONEIXEMENTS SOBRE CIÈNCIES NATURALS, AGRONOMIA I BOTÀNICA

Des del Renaixement, Alacant va ser estudiat florísticament, o descrit considerant-ne les plantes i els usos, per personatges rellevants, com ara l'alacanti Josep Gosalbes de Cunedo (s. XVI), molt reconegut a nivell europeu com a metge i poeta, amb una sòlida formació botànica -havia sigut format a l'excel·lent escola botànica de l'Estudi General (Universitat de València)-, i coetani del també metge Jaume Segarra, amb carrer a Alacant.

Més tard, Alacant també va ser motiu d'estudis per botànics estrangers que hi van herboritzar noves espècies, com l'anglès Joseph Townsend (1739-1816) estudiós de les barrelles¹ d'Alacant, que va comentar a la seua obra *A Journey through Spain in the years 1786 and 1787*.

O, encara amb més detall, les descripcions del valencià Antonio José Cavanilles (1745-1804), a les seves *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, población i frutos del*

Reyno de València (1797): "... Allí crece con abundancia la poa marítima y el agrostis que punza, plantas nuevas descritas en mis obras; el eringio, el llanten, la crucianela y la arenaria marítimas, el limonio común y el que tiene las hojas acorazonadas, bunias, salsolas, salicornias, lechetreznas, franquénias, y otras comunes en las arenas del Mediterráneo. Estas siguen hasta el mismo puerto ó sea rada de Alicante, y cercanías meridionales de la ciudad, edificada parte en la llanura, y parte en las raíces del monte del Castillo.

Poco seguro el monte por la banda del mar padece pérdidas considerables, y se desgajan de él peñas enormes que amenazan destruir parte de la ciudad: el castillo se halla en lo más alto, y desde allí se ve como en un hondo la ciudad entera, el mar á levante quanto alcanza la vista, la huerta al norte seguida á mayor distancia del Cabesó, desde el qual continúan en arco por el ueste y sudueste montes y cerros que ponen límites al término.

En el monte del Castillo crecen varias salsolas como la sativa, rosacea y altíssima, el aizoon de España, el alcaparro espinoso, el alhelí triste y otras muchas plantas conocidas...".

I també els estudis del saragossà Mariano La Gasca (1776-1839), "...profesor de Botánica médica desde 1807, no tardó mucho en

fugarse al ejército, donde sirvió como facultativo durante la invasión francesa, habiendo rechazado las ofertas del gobierno intruso, que deseaba colocarlo al frente del Jardín Botánico de Madrid". La Gasca va ser destinat a Alacant el setembre de 1810; i malgrat la seva curta estada va tenir l'oportunitat d'estudiar les plantes barrelleres d'Alacant i culminava la seva obra, el 1817, a *Memoria sobre las plantas barrilleras de España*.

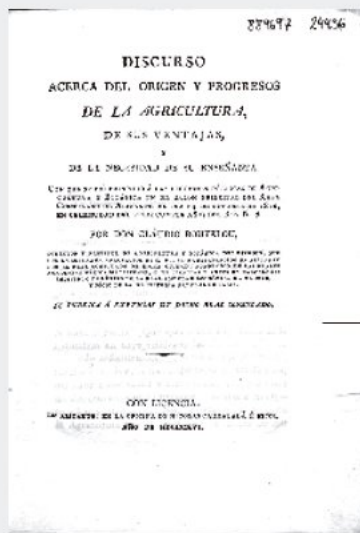
El 1808, l'alacantí i gran il·lustrat Antonio Valcárcel Pío de Saboya, Conde de Lumières (1748-1808), va presentar al "Semanario de Agricultura y Artes dirigido a los Párrocos por el Real Botánico de Madrid", tomo 23, *Plantío y cultivo de las viñas en la Huerta de Alicante y Modo que se practica para hacer el vino fondollo en las haciendas de D. Francisco de Paula Valcárcel en la Huerta de Alicante*. Informe en què va donar a conèixer els avanços en la viticultura que havia iniciat a Alacant el seu pare, Antonio José Valcárcel i Pérez-Pastor (1717-1790).

· BOUTELOU I LA CÀTEDRA D'AGRICULTURA A ALACANT

La família francesa Boutelou va ser una àmplia saga d'especialistes que van treballar a la jardineria dels Llocs Reials i fins i tot a dirigir alguns dels jardins.

Van ser cinc generacions des del primer Esteban Boutelou fins arribar als fills de Claudio, el que deixaria l'empremta del Reial Jardí Botànic d'Alacant.

Claudio havia nascut a Aranjuez, fill de Pablo Boutelou i María Vicenta Martínez Espinal i Agraz³. Es va casar a Madrid amb María Bernanda Soldevilla i va morir el

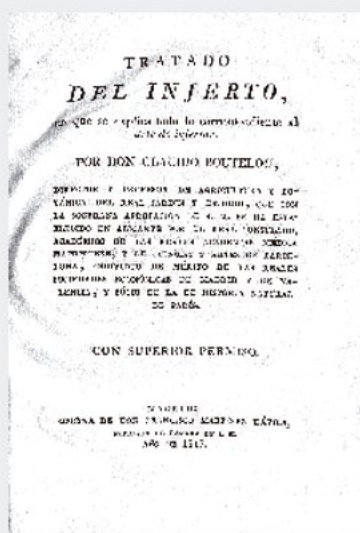

Claudio Boutelou residint a Alacant, va publicar a l'oficina de Carratalà d'Alacant el Discurso acerca del origen y progresos de la agricultura, de sus ventajas y de la necesidad de su enseñanza : con que se dio principio a las lecciones públicas de Agricultura y Botánica en el salón principal del Real consulado de Alicante... (1816)².

Font: Biblioteca del Museo Nacional de Ciencias Naturales.

Baix. Tratado del injerto (1817), per Claudio Boutelou.

Fons del Museo Comercial de Alicante.

botànics de Madrid, de Alicante y de Sevilla ya como autores de obras clásicas de la Agricultura, horticultura y botánica y de trabajos especiales en estos ramos".

El que més ens interessa, per la seva relació amb Alacant, és Claudio Boutelou Agraz (1774-1842), que junt al seu germà Esteban, van iniciar el seu aprenentatge en Botànica sota la tutela del pare i avi, Pablo i Esteban, jardineros del Real Sitio de Aranjuez i del Real Sitio de la Granja de San Ildefonso.

El 1789, per ordre del Rei havien sigut enviats a perfeccionar-se a París, i el 1793 a Londres. En tornar a Espanya, Claudio va

1842, a Sevilla, on havia emmalaltit i quedat paralític. El seu besavi havia sigut un referent a la Cort, ja que havia donat el salt de ser jardiner tradicional a incorporar el ser un estudiós de la Botànica i l'Agricultura; i, a més, va saber transmetre als seus descendents tot el seu coneixement i experiència.

Els rebesnets que es van dedicar a la botànica, Fernando (Madrid, 1814), Pablo (Alacant, 1816-1846) i Esteban (Sevilla, 1823-1883) descriuen així a la família⁴ "vino a España con Felipe V y siempre ha estado dedicado al estudio y a la enseñanza de las Ciencias Naturales y Agronómicas, habiendo servido a sus Reyes y a la Nación, ya como directores de los Jardines y Bosques reales, como profesores de Botánica y Agricultura en los jardines

Distribució de terreny del Botànic d'Alacant amb el plànol corresponent. El camí que va d'E a O mai no es va arribar a realitzar. 1818. AGSCH, Leg. 369.

Fons de l'Archivo General de Simancas. Consejo Superior de Hacienda.

ocupar la plaça de jardiner major del Jardín Botánico de Madrid des del 1799 fins al 1814, i a més va ser nomenat subdirector i segon professor de Botànica del mateix establiment el 1804; i catedràtic d'Agricultura el 1805, després de la mort de Cavanilles, quan el colombià (neogranadí) Francisco Antonio Zea va succeir a aquest amb caràcter de director i primer catedràtic.

El nomenament interí de Claudio, el 1807, com a director i primer catedràtic de Botànica durant l'ocupació francesa de Madrid, li va ser anul·lat en restablir-se el govern espanyol, sense tenir en compte el gran servei que havia prestat, ja que havia evitar la destrucció del Jardí Botànic de Madrid pels francesos que pensaven destinar a fortificacions⁵.

La mort del seu germà el 1813, la seua depuració per afrancesat, i la reagrupació d'altres científics en càrrecs elevats va fer que l'any 1816 prenguera rumb a Alacant juntament amb la seva família.

El 1815, el Reial Consolat Marítim i Terrestre d'Alacant va promoure la dotació d'una Càtedra d'Agricultura i Botànica amb un "establiment rural" a la ciutat.

El Consolat va contractar Claudio Boutelou l'any següent per ocupar la nova plaça de professor. Per desgràcia, la seva estada a Alacant no va ser recolzada per la nova junta directiva, després de l'eixida del prior del reial consolat d'Alacant, Pascual Vasallo, el 1818.

· SOBRE L'OBLIT DEL JARDÍ BOTÀNIC A ALACANT

El nou prior, Manuel Soler de Vargas⁶, es va mostrar de seguida

molt escèptic amb el projecte de la Càtedra i del Jardí, i va ordenar a Claudio Boutelou que fera el dibuix de «un croquis o plano del terreno cercado del Real Establecimiento», en el qual es plasmava un projecte encara per finalitzar.

Malauradament, Claudio no va arribar a concloure el jardí, i l'1 de setembre de 1819 el rei li va concedir la sol·licitud del trasllat a Sevilla.

Poca cosa o res sabem si es va amortitzar la plaça de la Càtedra d'Agricultura en els anys següents.

Un altre botànic interessant per al tema que ens ocupa va ser John Claudius Loudon (1783-1843), que en el volum II de la seva obra *The Garden's Magazine* (1827), va registrar el *Botanic Garden of Alicante*.

I també esmenta el *Botanic Garden of Muchamiel*, corresponent al Jardí del Príncep Pio, localitzat a la finca del Conde o La Paz a Sant Joan d'Alacant, i el *Botanic Garden of Penacerrada*, a Mutxamel.

Com a curiositat, hem trobat en unes cartes de desamor del 1831 una parella d'amants alacantins comenta "... si pudiese ser parar en el Botánico u otra casa de campo conocida" ¿És que, potser, en aquell any, la finca el Botànic ja no era part de l'escola d'ensenyaments agraris?

Una altra dada interessant ens la proporciona Viravens a la *Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante* (1876), on apunta que amb el nou Codi de Comerç del 1829 i la creació de la Junta de Comerç, s'acabaria per suprimir l'Escola d'Agricultura el 8 de maig del 1838.

El recinte del Jardí Botànic va ser plasmat a l'obra cartogràfica col·lectiva dirigida pel tinent coronel d'Enginyers Francisco Coello a *Contornos de Alicante* (1859) mapa a escala 1:200.000. En ell es dibuixa tot el perímetre del Jardí que coincideix amb el plànol de Claudio.

Hem d'arribar a finals del segle XIX, concretament al juliol de 1897, quan era imminent la construcció de la caserna d'infanteria Princesa Mercedes⁷, al costat del barri de Benalua.

Arturo Herrero Boix i els seus germans van cedir a l'Ajuntament d'Alacant "... un terreno comprensivo de treinta mil metros cuadrados situado en la partida de San Blas, término de esta capital, punto denominado El Botánico, inmediato a la Estación del Ferrocarril y junto a la carretera de Alicante a Ocaña...".

· COM A CONCLUSIÓ

La rellevància del fet que un jardiner reial treballara per a Alacant hauria d'haver-se

Botanic Garden of Muchamiel (Sant Joan) y Botanic Garden of Penacerrada (Mutxamel). Vol Ruiz de Aida. 1929-1930. Elaboració pròpia.

Detall de Contornos de Alicante de l'obra de Francisco Coello. 1859. Fons del Museo Comercial de Alicante.

Dreta. Aproximació al perímetre del Reial Jardí Botànic i geolocalització al Google Maps. En color groc, la finca Botànic i l'únic camí que va existir al Jardí, hui carrer Princesa Mercedes. Elaboració pròpia

convertit en una de les fites més rellevants de l'època per a l'estudi i progrés de l'agronomia i de la botànica a Alacant, però va passar sense pena ni glòria.

Un Reial Jardí com a lloc de formació per als alumnes hauria sigut una gran oportunitat. El mateix Rafael Altamira en la seua obra (1905) recull la idea de Joaquín Roca de Togores y Carrasco (1849) sobre "...interesantes observaciones acerca del atraso de la agricultura, sus escasos rendimientos y la falta de respeto a la propiedad rural...".

Una de les lectures que ajuda a comprendre el que ha passat amb aquest jardí històric és la que es recull a la Convenció de Faro [Portugal], del Consell d'Europa (2005), ratificada a Espanya molt recentment, i per a la qual "El Patrimoni cultural constitueix un conjunt de recursos heretats del passat que tothom considera, amb independència de la seua propietat, com a reflex i expressió de valors, creences, coneixements i tradicions propis en constant evolució. Això inclou tots els aspectes de l'entorn resultants de la interacció entre les persones i els llocs al llarg del temps".

La recent inauguració del parc davant de la Ciutat de la Justícia

hauria sigut suficient per recuperar el seu nom i part del lloc.

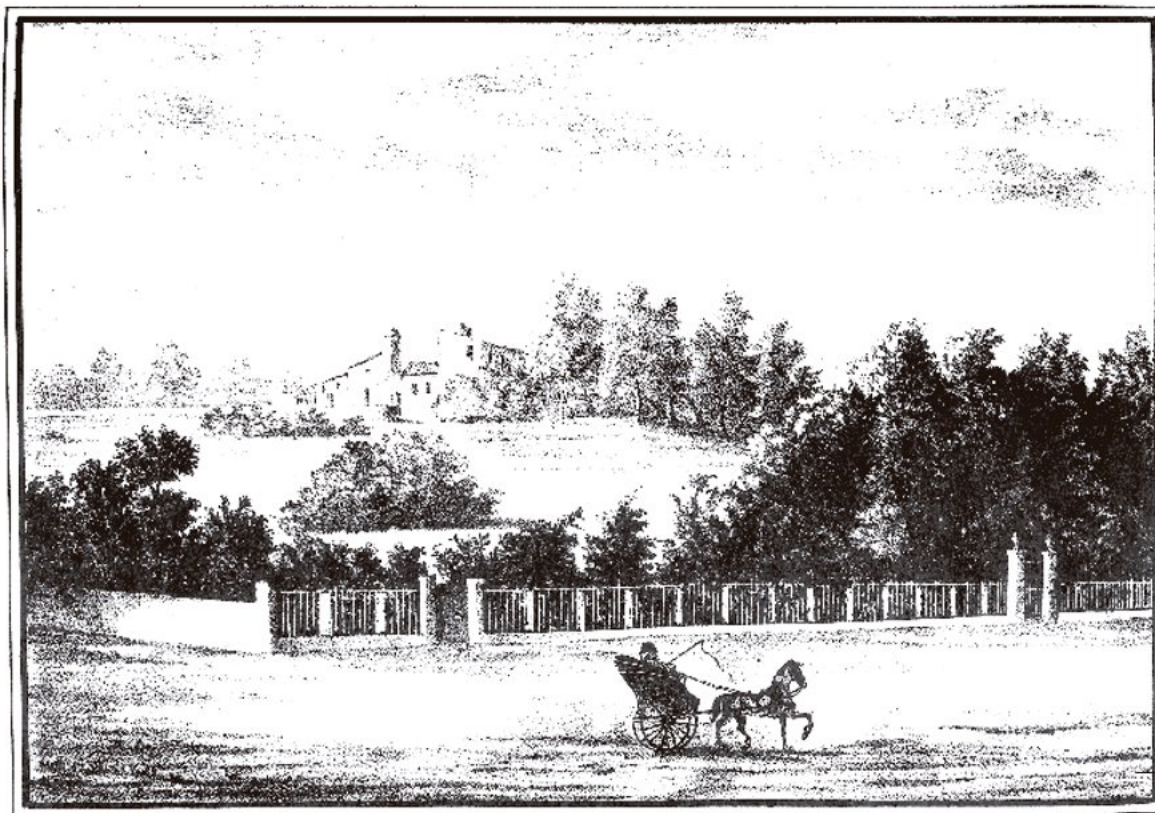
Malauradament, la manca de consciència i de valoració de lo propi per part dels alacantins, ha suposat que el que hauria d'haver sigut un gran patrimoni històric de la ciutat, com tants altres Jardins Botànics, espanyols i europeus, es perdera en la nostra ciutat i, fins i tot en l'imaginari col·lectiu dels alacantins... Per sort, almenys

van haver uns altres espais 'botànics', ara de botànica aplicada, que durant segles van oferir els millors productes hortícoles als alacantins, les dues grans 'hortes' perifèriques, almenys en el seu moment, la més propera de la Sueca i la més extensa de la comarca, la de l'Alcodre, més coneguda com l'Horta d'Alacant. De les que Màrius Bevià ens parla a continuació...

BIBLIOGRAFIA

- Altamira, R. (1905): *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Alicante*. Imp. Asilo de Huérfanos del SC Jesús.
- Cavanilles, A.J. (1797). *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, población i frutos del Reyno de València*, pág. 252, 169.
- Claudius, J. (1827): *The Gardener's Magazine*, Vol. II.
- Climent, D.; Martín, C. i Biosca A. (2020). *Etnobotànica alacantina a la poesia llatina de Josep Gosálbes de Cunedo*, Revista Ítaca, de la Universitat d'Alacant: <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/113440>
- Colmeiro, M. (1858). *La Botánica de los botánicos de la península hispano-lusitana. Estudios bibliográficos y biográficos*. Madrid, imprenta y estereotipia de M. Rivadeneyra.
- Figuera, F. (1957). *El Consulado Marítimo y Terrestre de Alicante y Pueblos del Obispado de Onhuela*, Alicante, Instituto de Estudios Alicantinos.
- García, I. (2012). *Claudio Boutelou (1774-1842), jardinero de la ciudad de Sevilla (1819-1842)*. En *Revista Boutelou*, Revista científica internacional dedicada al estudio de la flora ornamental, 10, pp. 85-102.
- García, I. y Girón, F.J. (2012). *La enseñanza de la agricultura en la España de Fernando VII: el caso de Claudio Boutelou en el Jardín Botánico del Consulado de Alicante (1816-1819)*. En *Revista Boutelou*, Revista científica internacional dedicada al estudio de la flora ornamental, 9, pp. 56-71.
- Godoy, M. (1797). *Al rey nuestro señor a cuya paternal solicitud por el fomento de las clases productoras desea coadyugar eficazmente*. En *Semanario de Agricultura y Artes dirigida a los Párrocos por el Real Jardín Botánico de Madrid*, tomo 1, pp. 11-12.
- Guillot, D. (2006). *Breve nota biográfica de Esteban y Claudio Boutelou*. En *Boutelou*, Revista científica internacional dedicada al estudio de la flora ornamental, 1, pp.-4-5.

CRÓNICA DE ALICANTE.

EL JARDIN BOTANICO, EN LA PARTIDA DE SAN BLAI.

El Jardí Botànic, a la partida de Sant Blai en l'obra de Viravens. Al fons, la finca Botànic esmentada en les cartes de desamor. 1876.

BIBLIOGRAFIA

- La Gasca, M. (1817). *Memoria sobre las plantas barrilleras de España*. Madrid : en la Imprenta Real.
- Quiles, V. y Beltrá D. (2021). *Citas con la Huerta de Alicante desde Sant Joan*. Col·lecció 9 d'octubre. Ajuntament de Sant Joan d'Alacant.
- Roca de Togores, J. (1849): *Memoria sobre el estado de la agricultura en la provincia de Alicante*. En *Boletín Oficial del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras públicas*. Tomo VI. Imprenta de la Publicidad.
- Romeu, J.L. (2014). *El Jardín Botánico de Alicante, su autor Claudio Boutelou y su relación con los jardines de la Huerta de Alicante*. En revista *Canelobre*, 64, del Instituto Alicantino de Cultura "Juan Gil-Albert", pp. 456-467.
- Sanjuán, E. (2017): *Cartas de desamor del siglo XIX alicantino. Correspondencia inédita del archivo histórico provincial de Alicante*. Publicacions Universitat d'Alacant.
- Towsend, J. (1791) *A journey through Spain in the years 1786 and 1787*. London, C. Dilly.
- Valcárcel, A. (1808): *Plantio y cultivo de las viñas en la Huerta de Alicante y Modo que se practica para hacer el vino fondello en las haciendas de D. Francisco de Paula Valcárcel en la huerta de Alicante*. En *Semanario de Agricultura y Artes dirigido a los Párrocos por el Real Jardín Botánico de Madrid*, tomo 25, pp. 289-295.
- Varela, S. (2017). *Arquitectura de los jardines de Alicante en los documentos*. Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- Viravens, R. (1876): *Crónica de la ciudad de Alicante*. Alicante. Imprenta Carratalá y Gadea. *Reprod. facs.*

Màrius Bevià.
Alacant, 1948
Arquitecte restaurador

LES ANTIGUES HORTES D'ALACANT(I): LA SUECA

Si preguntaren hui dia a algun alacantí per la Sueca ens diria que és una nòrdica amb biquini. Però, a més de la coneguda **Horta d'Alacant**, existia un altre espai rural prop de la ciutat que la assortia de verdures i fruites, l'**Horta de la Sueca**, o simplement la **Sueca**.

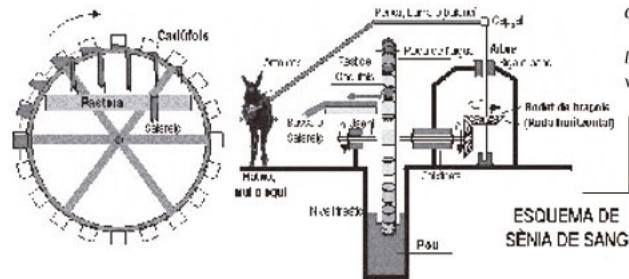
El present escrit és un avanç d'un estudi en curs molt més ample que plasmarà, el més detalladament possible l'àmbit territorial de la Sueca.

I il·lustrarà de manera gràfica, el seu origen i antiguitat, la xarxa i sistema de reg de la Font Santa, la identificació dels topònims i la seua significació, el funcionament i repartiment de l'aigua, els camins, l'estructura de la propietat, el sistema d'explotació i els tipus de cultius. Tot arribant també a la història de la seua desaparició amb la urbanització i la construcció sobre el que van ser aquells camps.

LA SUECA

Es coneixia amb eixe nom una partida regada per l'aigua de la **Font Santa** [en l'actual carrer Teulada] i altres ullals i fontetes menors i sènies de particulars.

El nom prové de l'àrab, *Swyqa*, literalment, mercadet o *suquet*. Diminutiu de *sūq*, mercat o soc [castellà, 'zoco'], que col·loquialment es pronunciava *swēqa*. L'arabista Mikel de Epalza aprofundeix més en este concepte, significant específicament, mercadet provisional

Sènia impulsada per tracció animal ("de sang").
Imatge treta de <https://www.catimenu.com/senia.htm>

de verdures: "Era el mercat de l'horta, el que donava al camí de la zona periurbana i irrigada on es cultivaven les hortalisses..." i que muntaven els mateixos verdulers; una mena de mercat xicotet i "de proximitat", com es diria ara.

La referència més antiga que es té del topònim és de **1318**, corresponent al testament de Bernat Caylla que deixa el rendiment censal de "...un tros de terra plantat de vinya e de figeres, d'aquella que nos avem en la **cuequa** d'Alacant..." per a celebració d'aniversaris a la seua ànima en l'església de Santa Maria. Fins al moment, la cita

arxivística més recent és de 1908, com a **Partida de Sueca**, que apareix en l'escriptura d'una finca adquirida pel capítol catedralici de Sant Nicolau per a l'ampliació del Cementeri a Rafaela Llaudes, vídua del comte de Soto Ameno.

A partir del segle XVIII, després de la construcció de l'ermita de Sant Blai en aquelles terres, l'horta de la Sueca era coneguda com a **horta de Sant Blai**, arribant a substituir en el temps al topònim originari, malgrat que fins a l'últim moment de la seua existència física continuava utilitzant-se la denominació de partida de Sueca o San Blas.

Fragment del plànol atribuït a Cristóbal Antonelli de l'any **1580**, fet per a explicar l'extensió de terreny que regaria el pantà d'Alacant, amb molta i detallada informació a prop del seu territori. A l'est de la ciutat i del castell es veu una gran taca verda, l'horta d'Alacant o d'Alcodre amb una elevació i promontori sobre la mar, el cap de l'Alcodre o de l'Horta. Al ponent del nucli de població apareix un altre rodal verd, envoltant els camins que ixen de les muralles, cap a Elx, Castalla i Xixona, que són l'**horta de la Sueca** i els camps regats amb aigua de la sènia de Els Antigons [Benalua] i el Bayer. A.C.A. MP 19 (7); Consell d'Aragó. Leg. 635-1/2.

La Sueca produïa, principalment, fruita i verdura, a més de raïm.

Va desaparèixer, com a horta, al voltant de 1870 quan es va esgotar l'ullal o brollador que l'alimentava; i progressivament el seu sòl va ser ocupat per la trama urbana alacantina. Hui, cent cinquanta anys després, el seu nom i el de totes les seues estructures hidràuliques, finques o camins, s'ha esborrat totalment de la memòria dels nostres conciutadans o de la toponímia de la ciutat.

D'una manera molt general, la Sueca ocupava un territori a ponent de les muralles de la ciutat, estant limitada al llevant pel barranc de Canicia (avui dia, la Rambla) i al ponent i al sud pel Riuet (barranc de Sant Agustí - Sant Blai - Benalua) i l'altiplà de Els Antigons [Benalua].

Cap al nord, la Sueca rodejava el Tossal pels dos costats, que en l'actualitat aquells terrenys comprenen el Barri Nou i la Muntanyeta, l'eixample al voltant d'Alfons el Savi i la Avinguda de l'Estació, tot el barri de Sant Blai, el polígon amb el mateix nom i la barriada de Campoamor.

Fotografia dels anys cinquanta del segle XX, on es veu al pare Belda, reanomenat arqueòleg alacantí, davant d'una col·lecció de catúfols de sènia trobats a un solar de Sant Francesc, terreny que anteriorment hauria format part de la Sueca.

*Imatge treta de: <http://www.lucantumysuhistoriaenpapel.com/search/label/PERSONAJEJOSEBELDA>.
<https://alicantepedia.com/fotografias/el-padre-belda-en-una-excavaci%C3%B3n-arqueol%C3%B3gica>*

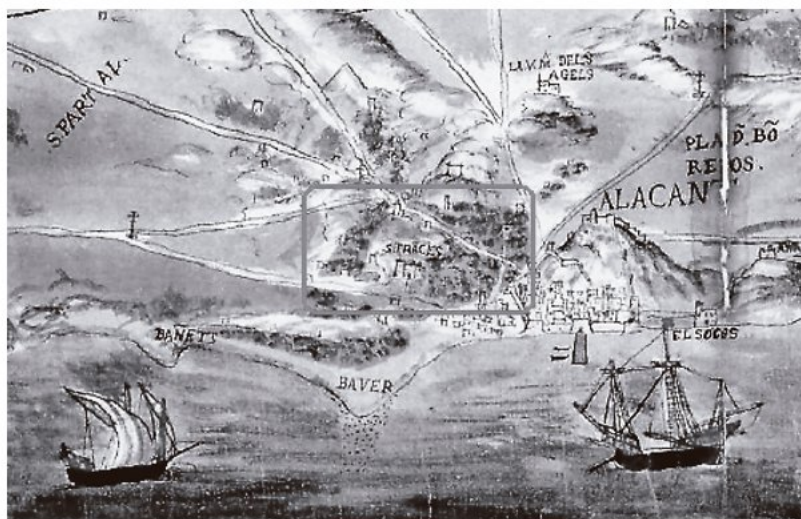

Els cronistes alacantins i forasters que ens visitaven, quan glossaven les excel·lències de la nostra terra sempre explicaven en extensió les bondats de l'horta d'Alacant i la qualitat dels seus productes, el raïm i el seu vi, les panses i les figues, la categoria dels arbres fruitals, l'oli, els grans, la barrella... I sempre dedicaven un parell de pàgines per a descriure elogiosament a l'horta de la Sueca, menció que va començar a desaparèixer en el segle XIX, anomenant-la ja com a partida de Sant Blai en un primer moment i després de cap manera.

A partir dels primers anys del XX, les seues terres van ser venudes pels grans propietaris que les posseïen i ocupades per les construccions previstes pel Pla d'Eixample de 1888. I ràpidament, no tan sols les varen destruir físicament sinó que s'esborraren de la memòria col·lectiva dels alacantins

Hui, les seues parcel·les estan totalment urbanitzades formant diferents barris d'Alacant.

Els espais molt humanitzats generen una microtoponímia que enriqueix el coneixement de la història del territori. N'és el cas de la Sueca, com veurem a continuació.

La Sueca.

Màrius Bevià.
Alacant, 1948
Arquitecte restaurador

LES ANTIGUES HORTES D'ALACANT(I): MICROTOPONÍMIA DE LA SUECA

· TOPONÍMIA MENOR DE LA SUECA

La relació de topònims que ve a continuació es una mostra, pot ser la més representativa, dels noms que s'originaren en la Sueca al llarg del temps.

Noms en àrab, valencià o castellà que cal mantenir sense modificar-los, en la mida que manifesten de manera quotidiana el fet de passar del temps i la història, continguda en els seus noms. La seua pèrdua és, en conseqüència, l'oblit del qui érem i del que som.

1) *Canicia, barranc de*

Rambla desapareguda, arreplegava les aigües pluvials de la part alta del Pla del Bon Repòs, de part de la partida del Raspeig, dels Àngels i dels vessants del Tossal i del Benacantil, formant un llit paral·lel al camí cap a Xixona, hui carrer Calderón de la Barca i Avda. de Xixona, i que limitava a l'horta de la Sueca pel llevant. Desembocava per la plaça del portal d'Elx, travessava el camí a esta població i a Múrcia, i formava el Vall de les muralles cristianes y del XVI, que

aprofitaven este accident físic per a millorar la seua defensa.

A Alacant, en 1264 es va entregar a cens un terreny a Pere de Saverdu per part del bisbat de Cartagena. Este terreny estava en un cementeri que... *fue de los moros... El qual siminterio affrenta dun cabo en la carrera que sal de Alicant que va a Murçia, et de otro cabo en el barranco...* És a dir, un predi que fitava amb el carrer Major i la Rambla actuals. L'any 1989, la Unitat de Conservació de Patrimoni Historico-artístic municipal de l'Ajuntament d'Alacant, COPHIAM, en excavar arqueològicament un parell de solars al carrer San Isidro, al costat de la Rambla, i properes al carrer Major, va descobrir l'existència d'un fossar tardoromà dels segles VI-VII, que es conserva parcialment visible a la sala de lectura del Arxiu Municipal. Pel que es pot afirmar que esta àrea urbana actual és la del cens de Saverdu.

L'arabista Mikel de Epalza va estudiar amb detall el significat

del topònim àrab *kanisa* (església), sovint explicat de manera simple distingint a més els noms de *kanis* (sinagoga) i *kanisiyya* (restes religioses). Esta explicació, semànticament més ampla, és la que justifica el topònim de barranc de Canicia, en trobar-se a la seua vora unes restes religioses, un cementeri anterior a l'assentament musulmà, i que els nous pobladors cristians confondrien amb un d'islàmic.

En la part més baixa, esta rambla formava el Vall de les muralles de la ciutat, hui la Rambla de Méndez Núñez, i més tard, quan es va formar el barri de Sant Francesc, es desplaçà cap al ponent i el llit donava el seu nom a un carrer, El Barranquet, el carrer Bailén actual.

2) *Casa Blanca, La*

Construcció formada per un depòsit o embassament on s'emmagatzemaven les aigües provinents de la Font Santa, situada al nord a 509 m, d'on es dividien i partien dos séquies, una que distribuïa el líquid a les fonts de la ciutat, la séquia de la Mina. I

Fragment del quadre titulat Vista de Alicante desde la muralla antigua, realitzat al voltant de 1850 per Dedier Petit de Meurville, cònsol francès a Alacant de 1848 a 1857. Pintura feta des del peu del baluard de Sant Gaietà, en la Muntanyeta, i en la qual es detalla, a la dreta el semi-baluard de la Puríssima; el barranc de Canicia; dalt, el carrer de Els Arbres o Sant Vicent i el raval de Sant Antoni; al fons, la Misericòrdia i la Plaça Bous acabada d'edificar; i per últim, el que serien els horts de Gras, de Noguerols i de Marquina, pertanyents a la Sueca. Hui estan ocupats estos terrenys pel començament de Alfonso el Sabio, Sant Vicent i carrers veïns.
Gadea Capo, M. J., (2021). Catálogo Obra. Aproximación a la obra de Dedier Petit de Meurville en Alicante. Cuadernos del MUBAG 00, MUBAG, Alacant, p. 70.

una altra que portava l'aigua a les hortes de la Sueca, la séquia Fonda. L'edifici tenia unes dimensions de 65,60 m de llarg per 8,00 m d'ample, "y un piso alto", que possiblement ocuparia la part davantera del conjunt.

Hi havia dos cubs o piles de pedra d'eixida de l'aigua, una per a la potable i altra per a la regable. Esta darrera pila presentava en la seua part davantera quatre obertures, dos de forma quadrada en la part de dalt i altres dos redones en la part de baix. Quan a un propietari d'un hort el corresponia aigua doble es deixaven oberts els quatre forats, acció que es feia per la nit. En canvi, si el corresponia aigua senzilla es tapaven els redons i sorgia l'aigua tan sols pels quadrats.

El topònim es relativament tardà. En la Crònica de Maltés i López de 1752 no apareix ressenyat, trobant-lo en documents a partir de 1762, principi de la Azequia a la Casa Blanca, Blanca, essent d'ús molt freqüent al llarg del segle XIX i també com Caseta Blanca/Casita Blanca, Moltes vegades denominant-la manatial de la Casa Blanca, com si fora el brollador originari i no un depòsit i distribuïdor de les aigües. Amb seguretat, el topònim provindria del fet de tindre l'edificació freqüentment blanquejada amb calç per a assolir un efecte higiènic, sobretot per a les aigües de les fons urbanes.

Estava situada a les proximitats de l'actual Ciutat Deportiva, prop de la seua façana nord.

3) *Ermita de Sant Blai*

Sant Blai de Sebaste, metge, bisbe i màrtir del segle IV, es considera

Depòsit d'aigua construït en la porta de la Mina, en 1859, que recollia l'aigua procedent de la Casa Blanca per a les fons de la ciutat, a més d'aprofitar per a regar alguns horts pròxims, com el dels Caputxins, Ferrandis o Rovira. Va ser utilitzat mentre va manar aigua a la Font Santa; en 1936 va ser aprofitat com entrada al refugi en què transformaren la Mina i després de la guerra es va usar com a taller de fogueres. En la foto es poden veure els motlles d'escaiola per a fer els ninots, que es col·locaven al sol per a assecar el cartró de les figures.

AMA. Col·lecció fotogràfica Francisco Sánchez.

patró dels malalts de la gola i dels otorinolaringòlogues. L'església li dedica el 3 de febrer al seu santoral, i eixe dia, a l'alba, els clavis suecans de la festa, després de prendre l'aiguardent i al so dels xaramiters, aclamaven el sant: «*Sant Blay gloriós / del mal de gola lliura-nos!*»

La devoció a este sant i bisbe és antiga a la ciutat, existint ja en 1330 un altar i advocació de *Sent Blay*, a Santa Maria, on es va constituir una capellania per manament de Berenguer de Puigmoltó, el Justícia d'Alacant en temps de Jaume II el Just.

També l'hort de Valladolid, comprat en 1563 per Cèsar Guill a Bartomeu Cabanes, estava subjecte a un censal de huit sous pagadors tots anys at *banificiat de sent blay*. Així mateix, des de 1616 se celebrava festa a l'església de Sant Nicolau perquè s'atribuïa a Sant Blai haver lliurat la ciutat de la malaltia del **crup** o **diftèria** (en

castellà, *garrotillo*; una infecció aguda de les mucoses de la gola) conservant-se una relíquia seua en la dita església.

A la partida de la Sueca es va edificar en 1697 una ermita dedicada a Sant Blai, en un paratge molt prop de les **fons del Bayle i de les Colomines**, comunicant-se amb el camí de Rabassa per mitjà d'una albereda plantada en el mateix moment que es va construir el santuari. Presentava una nau amb tres capelles laterals per banda, cor, sagristia i una espadanya amb tres campanes, rematant la façana un pòrtic de quatre arcs. En el temps es va afegir una casa clerical on els devots del Sant, advocat de les malalties de la gola, adquirien les seves estampes, goigs i novenes, però sobretot les **coquetes de Sant Blai** que els malalts menjaven alhora que invocaven: *Sant Blay gloriós, roga per nosatres*.

L'altar major estava presidit per les imatges de **Sant Blai** i dels **Sants Abdó i Senén, els Sants de la Pedra**, tenint estos tanta devoció que alguns distingien el santuari amb el seu nom. Fet lògic per altra banda, ja que els dos sants són els protectors dels llauradors enfront de la "pedra" o granissol, i encara més, dels hortolans i verduers, en congruència amb l'horta de la Sueca. Si bé l'ermitori es va abandonar en 1809 en estar en estat ruïnós, les imatges s'han conservat.

La de Sant Blai, atribuïda a l'escultor neoclàssic J. Esteve Bonet, a la capella de Nostre Pare Jesús de Sant Nicolau i les dels Sants de la Pedra a l'oratori de les religioses Siervas de Jesús, tot segons Gonzalo Vidal a l'any 1974. També el 3 de febrer de cada any es celebrava un porrat davant del temple, que després del seu abandonament es va traslladar al començament del Passeig de Campoamor.

Amb el nom de Sant Blai/San Blas era coneguda l'horta de la Sueca a partir del segle XVIII, després de la construcció d'esta ermita en les seues terres, arribant a substituir en el temps este topònim a l'originari, malgrat que fins a l'últim moment de la seua existència física continuava utilitzant-se la denominació dual de **partida de Sueca o San Blas**.

L'ermitori no estava enfront de les tàpies del cementeri, com se sol creure, sinó aproximadament en la cruïlla dels carrers Pintor Gisbert i San Gabriel del barri actual que porta el nom el sant.

4) **Font Santa, La**

Naixement d'aigua d'origen andalusí que regava l'horta de Sueca i, des de la colonització cristiana del segle XIII enviava aigua per l'abastiment de la Vila Nova d'Alacant, a la part de ponent del Benacantil. Es trobava al nord-est del Tossal, d'on eixia la séquia que alimentava la xarxa d'aigua, tant de boca com de rec de la ciutat i els seus camps periurbans.

*Imatge de Alfonso el Batallador, rei d'Aragó. Este monarca va comandar una cavalcada a Al-Andalus als anys 1125-26. En el camí de València cap a Múrcia, va parar i assetjar el castell d'Alacant. I lògicament va acampar en el lloc més estratègic: on s'ocultava del Benacantil i hi havia aigua. Tenint en compte que el Batallador va estar acompanyat de més d'una desena de fets miraculosos en batalles i conquestes de poblacions al llarg de la seua vida (Ejea, Alagón, Saragossa, Borja, Daroca,...), és normal que també un fet sobrenatural passés a el seu setge a Alacant i s'anomenara Font Santa el brollador que hi va fer naixer. **Salón de los Reyes, Alacazar de Segovia, Segles XV-XVI reconstruït després de l'incendi de 1862.***

Segons la tradició, el seu nom santificat és degut a un miracle que es va produir en l'any 1125, durant un setge a la vila d'Alacant per part del rei Alfonso el Batallador d'Aragó, que feia una cavalcada per al-Andalus per tal de saquejar el territori. Havent fracassat en un intent de prendre el castell i estant el seu exèrcit acampat darrere del Tossal i amb gran manca d'aigua, el rei enfurit va donar un colp sobre el terreny amb el regató de la seua llança. Al moment va brollar l'aigua, un ullal, acabant amb la set de la tropa. De llavors ençà el lloc es va nomenar la Font Santa, a l'igual que desenes

Imatge de Sant Blai, procedent de l'ermitori del seu nom. Malgrat la devoció que deuria tindre el sant mèdic, el seu temple estava en runes en 1809 quan estaven en ple rendiment productiu les finques de l'horta de la Sueca i existia una població notable en la partida.

*Esta imatge, junt amb la dels Sants "de la pedra" (o granissol), Abdó i Senén (protectors davant les tempestes), va ser traslladada a Sant Nicolau, on es manté hui. És una de les poques manifestacions de la cultura material i popular produïda en la Sueca que es preserva, com també la Mina, que encara es troba conservada, tot i que enterrada, al Tossal. **Capella de Nostre Pare Jesús, Sant Nicolau d'Alacant.***

de fonts santes miraculoses que repeteixen el topònim a tota la geografia peninsular.

Quan el rei castellà Alfonso X el Sabio, en 1260, va donar cinc-cents maravedís al consell d'Alacant en «aiuda por aduzir el agua de la fuente santa a vuesta villa», l'ullal de la Font Santa ja existia i regava l'horta de la Sueca; i com deia el cronista Bendicho en la seua *Crónica de la ciudad de Alicante (1640)* “en tiempo de los moros ya se dezia Fuen Santa”. El que va subvencionar el rei castellà va ser la conducció d'aigua a la població que s'estava ampliant amb d'incorporació de colons cristians a la vila. A partir d'eixe moment, el topònim apareix freqüentment, com comprovem en un escrit de 1318 en el qual el difunt Bernat Caylla lliura 10 sous reals de València del seu cens per a celebrar un aniversari anual per a la salvació de la seua ànima en l'església de Santa Maria. El cens era sobre “...un tros de terra... que nos avem en la **cuequa d'Alacant**,... xai com afronta de una part ab carrera publica qui va la **font Sancta**,...”.

El cronista Vicente Bendicho ens diu al respecte: “Quédanos hasta aora la fuente con el nombre de Fuente Santa y se prueba que entonces ya se llamaba asi pues en la nueva población que hizo el señor rey don Alfonso el Sabio casi atestigua que en tiempo de los moros ya se dezia Fuente Santa”. La font també era anomenada **Font del Través o del Comú** i en la seua traducció al castellà, Fuensanta, com ocorre en bona quantitat dels topònims locals.

Durant la guerra civil, les mines que formaven la Font Sant es

varen utilitzar com a refugi. La font, realment un ullal, estava situada en el barri de Sant Agustí actual, al carrer Teulada.

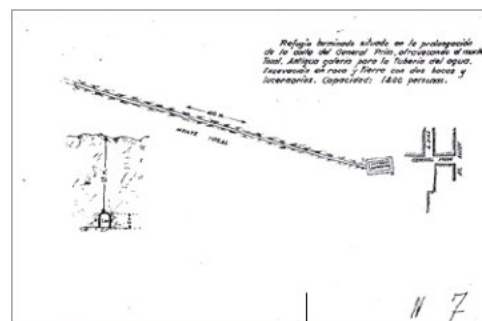
5) *Mina del Tossal, La*

Galeria per on passava la séquia que portava l'aigua als habitatges d'Alacant i travessava el Tossal, des de la bassa de la Casa Blanca a la bocamina, coneguda com *porta de la Mina*, situada a l'altra banda de la muntanya. La mina tenia una amplària de 1 m per una altura de 2 m i sostre voltat, amb una longitud de 461,9 m, a més a més havien set llumeneres espaiades entre 50 i 60 m, per a on ventilava.

L'anterior responia al patró de *qanat andalusí* o *font de mina*, infraestructura hidrogeològica que actuava com un aqüeducte subterrani, i servia per al rec dels camps o portava aigua a les poblacions. En el nostre cas, l'única e important variant respecte al model era que no captava l'aigua d'una font de l'aqüífer freàtic sinó que esta venia del depòsit acumulador de la Casa Blanca, d'un sistema precedent en funcionament. Per això, pense que esta obra hidràulica es la que va ordenar fer el rei Alfonso de Castella, en 1260; i la vila va utilitzar mà d'obra andalusina especialitzada en construcció de *qanats*, els *muqannís*, per a dur l'aigua potable a Alacant, amb un xarxa independent de la de rec de la Sueca.

La referència toponimica més antiga, per al moment, és la que ens aporta Bendicho en la seua Crònica de 1640... *parte trahe encanyada, atravesándola por la mina del Tosal hasta la Ciudad*,...

Durant la guerra civil, la Mina es va fer servir com a refugi. La porta estava a l'inici del carrer General Prim, on es va bastir un gran

AM.A., Arm. 19. Leg. 30/3. n° 7

depòsit, conservat fins als anys setanta del segle passat.

6) *Riuat, Barranc del*

Es tractava d'una rambla, avui desapareguda, que arreplegava les aigües pluvials del glacis o terreny en pendent que baixa del Raspeig, Pla de la Cova, darreries del Tossal i de les llomes de Rabassa, formant una torrentera que anava pels actuals viaris de Teulada, Doctor Rico, girant al ponent per la plaça de sant Blai fins a arribar a l'actual llit conservat pel costat dels terrenys de l'estació. Des d'este punt, travessant Sèneca-Autobusos, desembocava a la mar, a l'encontre entre Gadea i el passeig de Canalejas. Al segle XVIII es va realitzar un desviament per l'espai que hui és Oscar Esplà, amb la intenció que les freqüents riudes de la rambla no inundaren el baluard de Sant Carles i la població.

El barranc del Riuat era nomenat així en 1721, sent conegut també com de la Font Santa en el tram superior, com de Sant Blai/San Blas després de la construcció de l'ermitori o de Sant Carles.

Delimitava la Sueca per l'oest separant-la de l'altiplà de Els Antigons i en la part baixa, del Bayer. El seu topònim, un diminutiu, redundava amb uns altres al·lusius a la sequera dels nostres camps, ple de noms amb

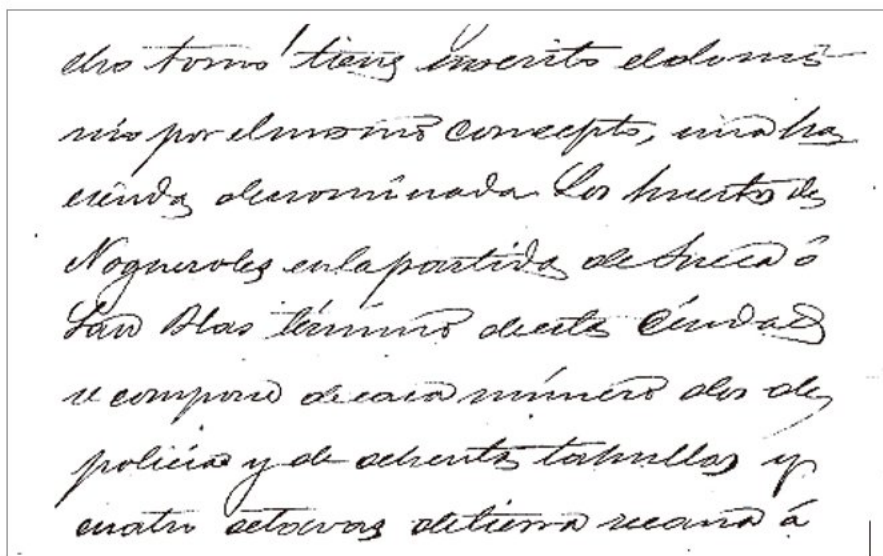
la mateixa referència a l'escassetat d'aigua: l'Albufereta, la font de la Goteta, el Barranquet, el llavador de Basseta, la font del Xorret, la Fonteta o el carrer del Pouet.

7) **Valladolid i Cabanes**, Heretat de Era una part de l'Hort de la Sueca on estaven emplaçades la Font Santa i la Casa Blanca, a l'esquena del Tossal, que en 1569 va passar a ser un propi del municipi alacantí, per compra a César Guill. Era la propietat més gran de la Sueca, amb una superfície prop de les 82 hectàrees.

Segons els cronistes, el topònim té el seu origen en el repartiment que va fer Alfonso el Sabio, el qual donà estes terres a un colon del llinatge dels Valladolid, nominant l'heretat amb el nom d'eixa família, des del segle XIII.

Rosser Limiñana aporta nova documentació al respecte de l'heretat de Valladolid, que complementa l'informació que donà V. Bendicho, que ens diu que *"..aquella partida que decinos Valladolid, porque cupo en el repartimiento en tiempo del rey don Alfonso el dezimo a J. Valladolid,..."*. En 1563 Bartomeu Cabanes,...vehi de la present Ciutat de Alacant, vendera al noble Don Cesar Guill una heretat plantada de diversos arbres part vinya, spart terra campa... situada en lo terme de dita ciutat in partida vulgariter dita de Valladolid., amb el que este cognom s'afegiria a l'originari de l'heretat, quedant com a Valladolid i Cabanes.

Al poc de comprar està heretat, Cesar Guill va fer un aflorament d'aigua en la seua propietat, restant el cabal d'aigua a la Font

dos terminos tienen inscritos el nombre
nro por el mismo concepto, mirando
cinda, denominada Los huertos de
Nogueroles en la partida de Sueca o
San Blas término de esta ciudad
se compran de cada número dos de
policias y de ochenta tabullas y
cuatro setovras de tierra rucada a

...una hacienda denominada Los huertos de Nogueroles en la partida de Sueca o San Blas término de esta ciudad...

Expedient personal del Senador Conde de Soto Ameno.

Certificació del Registre de la Propietat (1886-5-14) Senat d'Espanya.

<https://www.senado.es/web/conocersenado/senadohistoria>

/senado18341923/senadores/fichasenador/index.html?idI=2834

Santa i al comprovar que les dues fonts s'assortien del mateix aqüífer, la corporació alacantina va optar per comprar-li la finca. Esta notícia està corroborada pel següent document de l'Arxiu Municipal: 30 de Julio de 1569 ... *la ciudad de Alicante se cargó a favor de Don Cristóbal Guill un censo de cinco mil quinientas libras precio del agua, tierras,(?), molino y adoberia de la Heredad de Valladolid y Cabanes que dicho Guill vendio a la ciudad...*. D'ençà d'eixe moment esta hisenda municipal jugarà un paper fonamental amb l'estructura agrària de la Sueca.

Mancant aigua del brollador primigeni, l'any 1863 es va construir en l'heretat una sènia per intentar traure l'aigua de major fondària, i la corresponent bassa per a dur aigua a la nova estació de ferrocarril i al barri de

Sant Francesc, però no va aconseguir acabar amb el problema de la carència d'aigua. Este aflorament es trobava prop de l'actual edifici del diari Informació.

Ocupava esta heretat gran part del que hui és el polígon de Sant Blai.

· PER ACABAR

Esta relació de topònims que hem presentat, dels que s'han seleccionat tan sols els més definitoris i significatius de la Sueca, té la modesta intenció de recordar i, en la mida del possible, rescatar de l'oblit esta important parcel·la del nostre passat, de la nostra història i cultura... *La segona horta, molt més gran, era la de l'Alcodre, ara més coneguda com l'Horta d'Alacant, que visitem en els propers capítols.*

Màrius Bevià.
Alacant, 1948
Arquitecte restaurador

LES ANTIGUES HORTES D'ALACANT(II): L'ALCODRE O L'HORTA

L'Horta d'Alcodre o d'Alacant. 1587. Arxiu de la Corona d'Aragó. La rosa dels vents té marcats Tramuntana (nord), Llevant (est), Migjorn (sud) i Ponent (oest).

L'espai hortofrutícola que anomenem l'Horta d'Alacant comprenia les partides de Orgeja, el Palamó, la Condomina, l'Albufereta i la Verònica [la Santa Faç], a més dels termes actuals de Sant Joan i Benimagrell, Mutxamel i part de El Campello.

El nom original era Alcodre, que prové de l'àrab, *al-xudra/al-jódra*, literalment, la verdura, el llegum i per tant, l'horta de la verdura.

La referència més antiga que es té del topònim és de 1261, d'un privilegi de Alfonso X, el Sabio, on donà al Consell d'Alacant els impostos que haurien de pagar "todos los Moros que moraren en Alicant ...et en la uerta dalcobra...". Uns anys després, en 1275, un exèrcit d'almogàvers, fent una

incurió bèlica al regne de Granada, "... corregren en la orta d'Alacant d'Alcodre, e preserern tots los sarraïns qui estaven paliers per los hòmens d'Alacant e veneren-los tots».

El nom ràpidament va mutar a, simplement, Horta d'Alacant, però el nom original es va conservar en

el cap que tanca per la part de la mar l'enclavament de l'horta, el cap de l'Alcodra, com apareix en els plànols de Cristóbal Antonelli del territori d'Alacant en 1580.

També és conegut com cap de l'Horta, després del XVIII, com "cabo de la Huerta" (en referència a la comarca de l'Horta d'Alacant)

Comarca de l'Alacantí i veïnes. Font: Manzanaro i Chento, en el llibre "Les formacions vegetals de la ciutat d'Alacant", de Daniel Climent Giner i Carles Martín Cantarino. Ajuntament d'Alacant 1990

L'Albufereta, cap de l'Horta o de l'Alcodre i platja de l'Horta.

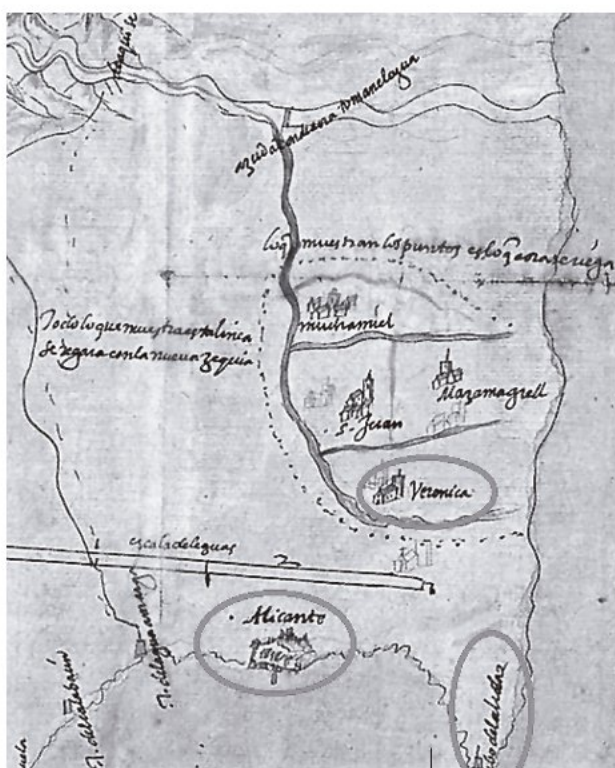
i més recentment amb l'horrorós nom de "cabo de las Huertas", que perd totalment el seu significat originari (¡com si al capdamunt del promontori, rocallós i sec, hi haguera hagut "hortes").

L'Horta d'Alacant era el principal recurs econòmic-alimentari de la ciutat d'Alacant, i s'hi produïa raïms i vins, olives i oli, ametles, garrofes, figues i grans, també i en menor mida, fruita i hortalissa.

D'origen romà i desenvolupada pels àrabs, aquesta horta es regava amb aigua provinent del riu Montnegre i del pantà d'Alacant, després del segle XVI. Hui en procés de desaparició, per l'abandó dels cultius i la urbanització de les seues terres.

A la fi, a Alacant hi havia dos hortes significatives. Una, l'horta d'Alacant o de l'Alcodre, més gran i dedicada a produir bàsicament productes imperibles i exportables com el vi, l'oli, l'ametla, les figues o les grans.

I una altra, la Sueca, de la que hem parlat en un capítol anterior, dedicada a verdures i hortalisses, on era possible un rec de freqüència suficient per a produir-les a les portes mateixes d'Alacant, gràcies a la xarxa de sèquies de la Font Santa.

Fragment d'un altre plànol de Cristóbal Antonelli de l'any 1585, on es veu al nord-est d'Alacant el cap l'Alcodre, A.C.A. MP 19 (4); Consell d'Aragó. Leg. 636-1/65.

Ambdues hortes es diferenciaven més per les seues grandàries que pel valor intrínsec.

Així, per les subhastes dels béns dels Jesuïtes al segle XVIII amb motiu de la seua expulsió, sabem que el preu de la tafulla de l'hort que tenien a la Sueca va superar les 100 lliures, mentre que en les

finques de Cotella o La Condomina tot just sobrepassaren les 60 lliures. En altres paraules, es pagava més per les parcel·les de la Sueca que per les de l'horta d'Alacant.

Daniel Climent Giner.

EL COMERÇ MARÍTIM DEL PRIMITIU ALACANT.LUCENTUM. ELS CONDICIONANTS GEOGRÀFICS

La badia d'Alacant presenta condicions naturals apropiades per al tràfic marítim.

Situada entre els caps de l'Horta (o d'Alcodre) al nord, i el de Santa Pola (o de l'Aljub) al sud, la badia d'Alacant està molt ben protegida dels vents que assoten el litoral, alhora que els fons arenosos i amb alguers de *Posidonia* frenen les marors i els temporals.

Eixes característiques precisaven, això sí, punts apropiats perquè les mercaderies pogueren ser carregades o descarregades amb seguretat.

El nostre territori era ric en espart, barrella (imprescindible per fer vidre i sabó), argila apta per a la ceràmica¹, salaó (se'n feia, per exemple, a la Illeta del

Campello), ramaderia de secà (al Garbinet i altres llomes que circumden Alacant), i fruits o derivats, com ara les ametlles, o les olives i l'oli.

La comarca tenia, però, dèficits notables pel que fa a cereals, metalls i altres productes en què la demanda fluctuaria en funció del grau de desenvolupament dels assentaments humans.

Ara bé, tot i que la badia presentava bones condicions hidrogràfiques, hi havia certs condicionants geogràfics que restringien els possibles punts d'embarcament i de desembarcament, atès que en la part central de la badia hi ha una barrera orogràfica formada per les penyes que cauen a pic sobre la mar, els

penya-segats del Benacantil² o les elevacions de Santa Anna i la serra Grossa.

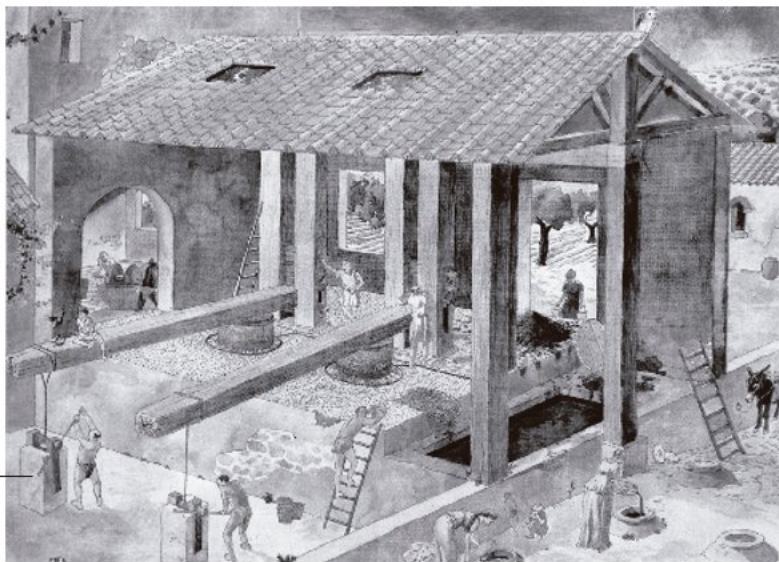
Al nord i al sud d'eixos tossals relativament elevats hi ha dues cales o rades on les naus podien fondejar bé, l'Albufereta i el Bayer.

Parlem-ne ara de la primera i més antiga, la de l'Albufereta.

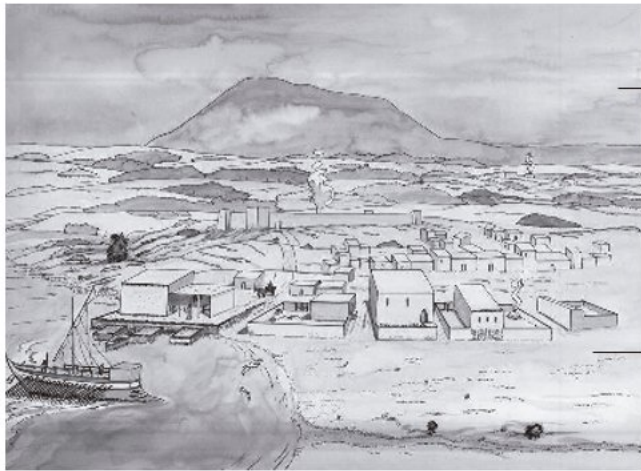
· DEL TOSSAL DE LES BASSES AL DE MANISES

Segons sabem pels registres obtinguts de l'excellent escola d'arqueologia d'Alacant, en el segle V a.C.³, un grup de pobladors de cultura ibèrica es va establir al tossal que ara coneixem com 'de les Basses', a tocar de la rada-llacuna litoral que posteriorment esdevindria la primitiva Albufereta.

Segons documenta l'arqueòleg Pablo Rosser, coautor del llibre "Surcando el tiempo" (MARQ 2008), s'hi formaria una comunitat emmurallada que canalitzava l'activitat agropecuària dels voltants cap l'embarcador de la llacuna. Una mena de centre logístic de distribució, més tard ampliat amb una mena de 'polígon industrial' amb forns dedicats a la ceràmica; i també a fondre galena argentífera⁴ (¿provinent del camp de Cartagena?) per a la separació del plom i la plata, i el treball d'aquest darrer metall, destinat a l'exportació.

Encara que d'època posterior a la que estem considerant, aquest torcularium o almàssera de la vila romana de la Condomina (prop de la Torre Ansaldo), evoca la riquesa derivada de la producció d'oli en l'Horta d'Alacant.

*Recreació del primitiu embarcador ibèric del Tossal de les Basses.
Font: Arpa Patrimoni.*

Segons es dedueix de les excavacions, aquets Tossal de les Basses comptava amb un embarcador amb pantalans i punts d'amarratge per a petites embarcacions, mentre que la part central quedava disponible per a les barques de més calat.

En el cas del transport a terra des de les naus de més calat caldrien barquetes més menudes i el concurs de bastaixos⁵ mossos de corda o camàlics, generalment hòmens (i eventualment xiquets i dones) que s'ocuparien de transportar càrregues sobre capçanes o mitjançant cordes i pals. El Tossal de les Basses va

anar creixent en activitat entre els segles V i IV a.C.⁶, l'època de la Dama d'Elx de l'assentament humà de l'Alcúdia, a Elx.

Més tard, en el segle III a.C., en època tarδοibèrica, es va produir un desplaçament de l'activitat cap a una nova ciutat situada sobre un altre tossal molt pròxim, el de Manises. Eixe nou emplaçament donaria lloc, a partir del segle I, a la ciutat romana de Lucentum, l'antecessora d'Alacant.

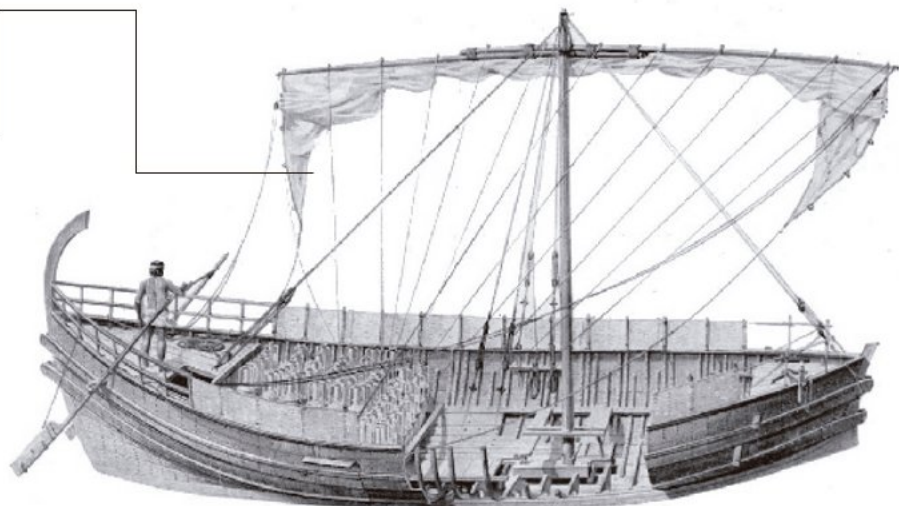
Llegim el que diu l'arqueòleg Pablo Rosser⁷:

"Hoy sabemos que ya desde el Neolítico, la Bahía de la Albufereta

de Alicante, y la propia albufera natural de agua allí existente, jugaron un papel muy importante en la distribución de productos comerciales, fundamentalmente cerámicos.

Será en época ibérica, sobre todo desde el s. V al IV a.C., cuando el Tossal de les Basses, situado en torno a esa albufera, se convierte en un importantísimo centro exportador de cerámica y plata, manufacturadas en las inmediaciones del poblado amurallado. Del mismo modo a dicho asentamiento llegarán numerosas producciones de distintos puntos del mediterráneo.

Recreació d'una nau romana del segle I a.C.

Todo ello, muy probablemente, controlado o articulado por un posible complejo religioso. Este interesantísimo sistema, coordinado entre los asentamientos portuarios del Tossal de les Basses y la cercana Illeta del Campello, dejará de existir a finales del s. IV a.C., o muy principios del III a.C., en el contexto de las II Guerras Púnicas. La construcción de un nuevo asentamiento púnico con potentes murallas en el cercano Tossal de Manises, primero eminentemente militar y luego, con la romanización, convertido en ciudad romana, llevará consigo la construcción de un embarcadero en la entrada de la albufera que hemos podido documentar con detalle”.

Continua Rosser: “Para finales del siglo I d.C. ya se detectan síntomas de una crisis urbana que se arrastrará prácticamente hasta el siglo III d.C. Por fin, ya a finales del s. II y principios del s. III d.C., se producen abandonos y expolio definitivo de construcciones”.

· EL DECLIVI

L'activitat humana sol introduir canvis en el territori més o menys neutres en alguns casos, positius en uns altres i també, en ocasions, amb conseqüències negatives a curt, mig o llarg termini.

Entre els d'efectes negatius solen proliferar els casos en què l'èxit econòmic derivat d'una determinada pràctica agrícola o manufacturera superen la capacitat de recàrrega de l'ecosistema i aquest comença a comportar-se de manera radicalment diferent.

Baix relleu on es representa un bastaix transportant una càrrega sobre la capçana que protegeix el cap i els muscles. Catedral de Santa Maria del Mar, a Barcelona.

Bastaixos transportant mercaderies que penjen d'un pal de substentació. Capitell en una columna de Santa Maria del Mar, a Barcelona

Bastaixos, rodatge de La Catedral del Mar

Així, si l'activitat requereix d'un gran consum de combustible (en aquella època, llenya), per exemple en el cas de forns de ceràmica, l'afany per maximitzar els guanys podria comportar la tala excessiva o fins i tot l'arrabassament de la coberta vegetal. En eixes condicions, les pluges erosionarien el terreny i es produirien sediments que podrien reblir l'àrea de recepció de les aigües. La transformació de la zona en marjal afavoridor de la malària o paludisme, i les dificultats per accedir-hi naus de cert calat, acabarien amb el comerç marítim o fluvial que

depenia de la fondària del port o de la costa⁸.

¿Va ser l'arrabassament de la cobert vegetal de la conca dels barrancs que vessen al de Maldo la raó de fons del progressiu declivi dels nostres Tossals? ¿Una arrabassament qui sap si vinculat a la necessitat de combustible per alimentar els forns de ceràmica?

En qualsevol cas, la rada va anar reblint-se progressivament, l'acumulació de sediments en una barra litoral va dificultar la comunicació entre la mar i el llit del barranc, tancant-se a poc a

Recreació idealitzada del Tossal de Manises.
Font: Alicante digital.

Recreació hipotètica de Lucentum.
Font: "Historia del Tossal de Manises".

poc la llacuna fins que va quedar reduïda a una albufereta més o menys insalubre en funció dels canvis pluviomètrics i l'estancament de l'aigua.

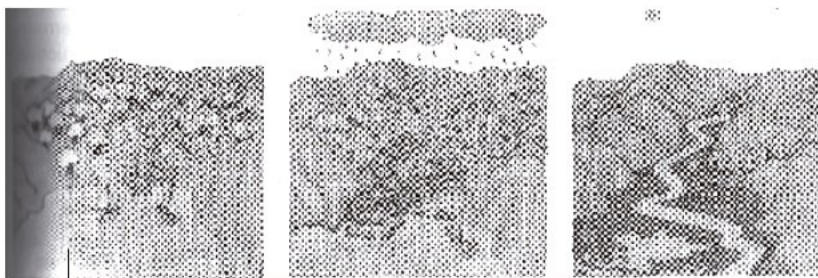
Mentrestant, a l'altra banda dels penya-segats del sistema Benacantil-Santa Anna-Serra Grossa, a una badia ben protegida, al sud del Benacantil, s'havia anat desenvolupant des del segle III a.C. un altre port el del Bayer, relacionat amb l'altiplà que aniria aproximadament des del carrer Enriqueta Elizaicin (antigament Antigons), a Benalua, fins l'actual avinguda del Doctor Gadea, que era el llit del barranc de Sant Blai fins que es va desviar cap l'actual avinguda d'Óscar Esplà; incloent-hi espais posteriorment tan rics agricolament com ara l'Hort del Bambero (entre l'actual plaça de Yolanda Escrig, abans de la División Azul, i la plaça de Galícia) i l'Hort de Seguí (al voltant de la plaça de Séneca).

Recuperem el que diu Pablo Rosser: "desaparecida la ciudad romana de Lucentum, el fondeadero existente en la Albufereta redujo su actividad, por lo que los Antigones pudieron empezar a "recoger el testigo" de enclave comercial que había tenido la primera zona".

Doncs bé, en un proper apartat parlarem d'aquest ancoratge o 'fondeadero', el Bayer.

Però, abans, ha aparegut un topònim recurrent, tossal, que remet a una part del cos, el tos, la

part posterior del cap i superior del bescoll. *I no serà l'única al·lusió toponímica a parts del cos. Així que fem un parèntesi per parlar-ne.*

Reconstrucció hipotètica del rebliment del port de Milet en època clàssica.
Font: "¿En qué mundo vives?", de Daniel Climent Giner.

- 1) Això de què Alacant és 'la millor terreta del món' té una interpretació en clau humorística que ve a referir-se a aquesta argila, una 'terreta' "que serveix fins i tot per escurar".
- 2) L'etimologia del mateix Benacantil sembla indicar que es tracta d'una penya, en llatí pinna > mossàrab bena; i amb l'adjectiu laqanti (de Laqant > Alacant, arabització de Lucentum); Bena'Laqanti > Benacantil, per evolució fonètica per elisió o pèrdua de la /l/ intervocàlica.
- 3) A uns altres llocs de la Mediterrània, durant el segle V a.C. es produïen esdeveniments com el triomf dels grecs en les guerres Mèdiques enfront dels perses, així com l'expansió d'Atenes (el segle de Pèrcles) i de Cartago.
- 4) <https://www.alicante.es/sites/default/files/documentos/libro-publicacion/tossal-les-basses-seis-mil-anos-historia-alicante/catalogo-tossal-basses.pdf>
- 5) Els bastaixos constitueixen en bona mesura el nucli sobre el que gravita la novel·la "La catedral del mar" (Idelfonso Falcones, 2006), ambientada en la Barcelona del segle XIV i que posteriorment va ser transformada en sèrie televisiva (Antena 3).
- 6) El segle IV a.C. va ser l'època de Plató i Aristòtil; de l'hegemonia d'Esparta i posteriorment de Macedònia; la conquesta de l'imperi persa per Alexandre el Gran. I, pel que fa a la nostra zona, més al sud d'Alacant es funda el poblament iber de Mastia, que en època posterior, els cartaginesos refundaran amb el nom com Qart Hadasht, els romans Carthago nova i nosaltres Cartagena; un territori molt ric en mines de galena argentífera, com la que es fonia als forns del Tossal de les Basses.
- 7) "Arqueología del poblamiento de un territorio del Mediterráneo occidental (Alicante, España) en época tardo-antigua", en *Anales de Prehistoria y Arqueología*. Universidad de Murcia. AnMurcia Vol. 30 Año 2014.
- 8) Entre les ciutats que en temps remots van ser centres comercials i culturals de primer ordre, però que es van quedar relegats a un segon pla a causa del rebliment dels seus ports, podem esmentar Milet (a Àsia Menor), Còrdova (al Guadalquivir) o Bruges (a Flandes).

Daniel Climent Giner.

ELS PRIMERS TOPÒNIMS: LES AL·LUSIONS AL COS. ELS SOMATOTOPÒNIMS

La toponímia, el nom dels llocs, i sobretot la seua interpretació constitueix un dels camps de batalla més disputats dins de la lingüística; tot alimentat per l'enorme quantitat de noms que cal identificar, classificar, comparar o analitzar.

Un lèxic en bona part ancestral i format per paraules la raó de les quals molt sovint ens és desconeguda.

Des dels temps més remots, i quan els humans començaren a parlar i desplaçar-se pel territori, es van veure en la necessitat d'identificar els llocs. En resposta a eixa necessitat, molt probablement farien servir l'onomatopeia (imitació o recreació de sons naturals), l'analogia (comparança entre dos conceptes reals que s'assemblen)¹ i la metàfora (translació del sentit real d'un mot a un altre de figurat o sobreentès)².

Una analogia molt usada degué consistir en comparar els accidents geogràfics amb les parts del cos humà, o d'uns altres animals; és a dir, fer servir l'anatomia per descriure els llocs i poder identificar els diferents components de l'espai geogràfic. Els topònims resultants podem anomenar-los somatotopònims (del grec soma, somatos, 'cos').

Alguns d'aquests somatotopònims han perdurat en la toponímia. I en

moltes llengües. I no tan sols com a substantiu, sinó com a idea, com seria el cas de les tres formes bàsiques d'elevació orogràfica:

- 1) en punta: bec, pic, puig;
- 2) redona: tossal, lloma, cap, cabeç;
- 3) en altiplà: mola ('muela', en castellà)³.

Així, es poden considerar somatotopònims les paraules o derivats toponímics alguns dels quals els tenim entre nosaltres, com ara⁴:

· BEC

Mot que en els seus orígens significava simplement 'punta', 'pic' (també, per a les aus), i ha passat a la toponímia amb aquest sentit orogràfic⁵: i en el nostre entorn més immediat, Bec de l'Àguila, entre Sant Vicent del Raspeig, Xixona i Mutxamel (hi està ubicada una microreserva de flora).

· BOCA⁶

D'on deriven 'bocana' (d'un port); i 'boquera', aplicat al desaigüe d'un

estany o d'una séquia; n'és el cas de la Boquera, en els termes de Beneixama i de Sant Vicent del Raspeig, o les Boqueres, a Altea; o el Boqueró, l'entrada coberta del poble de les Useres, a Penyagolosa (Castelló).

· BRAÇ⁷

Braçal; com els braços de reg de l'Horta d'Alacant.

· CAP⁸

En geografia i en geologia, "cim o extrem superior d'una elevació orogràfica"⁹; antigament, en valencià se solia fer servir 'cabeç', com ara el Cabeç del Montenegro,

Braçals de reg de l'Horta d'Alacant.
Mural ceràmic a Mutxamel (l'Alacantí).

Bec de l'àguila.
Font: Senderismo en Alicante.

a la vora del riu homònim, a l'Alacantí; i potser per influència del castellà 'cabeço': i l'augmentatiu 'cabezón': 'cabeçó', un sinònim que en valencià és un diminutiu:

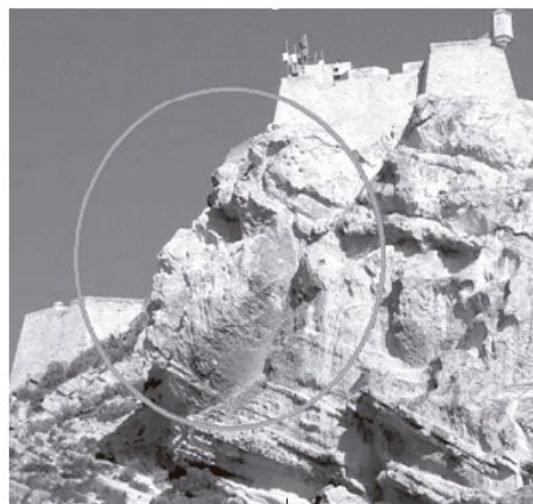
- Cabeçó d'Or (a la divisòria entre l'Alacantí i la Marina Baixa); Cabeçó de Bàrbera i Cabeçó de Roel, a la Carrasqueta (divisòria entre l'Alacantí i l'Alcoià);

- Cabeçó de Mariola, al Comtat; Cabeçó de la Sal, al Pinós, el Vinalopó Mitjà. També s'anomena 'cap' a un promontori o llengua de terra que penetra en la mar: Cap d'Alcodre o de l'Horta, Cap de l'Aljub o de Santa Pola, etc.

· **CARA**

Com la Cara del Moro, al Benacantil d'Alacant.

Vegem com ho descriu en una de les seues *Èglogues* el gran poeta (i metge) alacantí del segle XVI Josep Gosalbes de Cunedo¹⁰, afortunadament rescatat pel professor de llatí de la Universitat d'Alacant Antoni Biosca i Bas (hi veurem com abunden les referències somatotopòniques al·lusives al cap i a la cara):

Benacantil.

5.1. *De llice urbe, uulgo Alicante, patria nostra.*

Consurgit, superans turrito uertice nubes, llica, cui nomen contulit ipsa, sinu,

Humanumque caput faciemque petentibus alto

Ostentat fessis littora tuta sua.

Si caput effosum capituli colle, Quirini

Portendit rerum moenibus imperius,

Quid tibi portandit natua cacumine montis

Alma parens facies, quid tibi caput alma tuum?

5.1. Sobre la ciutat d'llici, popularment Alacant, pàtria nostra.

S'alça Alacant per damunt dels núvols al seu cim fortificat, Sobre la badia a la qual ha donat el seu nom,

I mostra des de dalt un cap i un rostre humans a tots aquells que, fatigats arriben a les seues protegides costes.

Si el cap d'un capitell esculpit a un tossal presagia

A les muralles el poder de les obres de Quiri,

Que presagia per a tu el rostre patern original?

Nascut al cim de la muntanya, què presagia el teu cap?

· **CARALL**

Roca que pot interpretar-se com un penis¹¹; molt sovint, 'carall' va seguit de l'adjectiu 'bernat', que no sembla ser un antropònim, sinó una vulgarització de 'baranat', derivat de 'barana' (de l'ètim preromà 'varanda') que indicaria 'envoltat de penyasegats o parets verticals'. Per dissimular l'evocació anatòmica, en ocasions

Un humanista alicantí a la conquesta de Europa
OSALBES DE CUNEDO

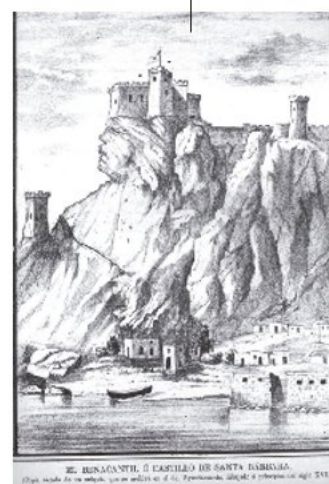

Ayuntamiento de Alicante Ayuntamiento de Alicante

Crónica de Bendicho.

Croquis del segle XVII.

DE BENACANTIL, O CASTILLO DE SANTA BARCEA. (Llegó a esta de un tiempo, y se enredó en él un Terremoto, que le hizo mudar el sitio en 1541.)

Cavall/Carall Bernat, a Montcabrer.

es canvia 'carall' per 'cavall', com és el cas del 'Cavall Bernat' un pinacle de roca d'aspecte fàllic al Montcabrer (Cocentaina, el Comtat).

· **COLZE**

Articulació del braç i l'avantbraç i les parts toves que l'envolten. Del llatí *cubitus*, es formaria el preliterari *coude*, que originaria el català 'colze' i el castellà *codo*. En castellà sí que abunden els 'recodo' (curva muy cerrada que forma un camino, una calle o un río) y viene del prefijo re- (hacia atrás) y la palabra "codo"; i el mateix podem dir de l'anglès (*elbow*, 'colze'), amb somatotònims com ara *Elbow Spring*, *Elbow Hollow*, *The Elbow* i altres.

· **COLL**

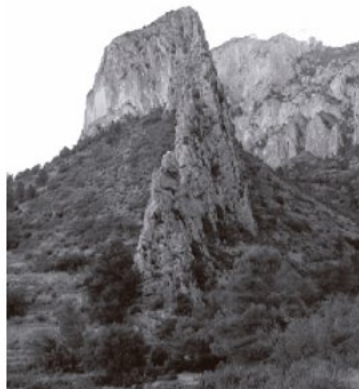
Del llatí *collum*, i; depressió en la carena o línia divisòria d'una serralada que sovint és utilitzada com a pas entre vessants¹². Al migjorn valencià¹⁵: Coll de rates¹⁴, en la divisòria entre la Marina Alta i la Baixa; Colladeta de Relleu, entre l'Alacantí i la Marina Baixa; el Collaet, a Busot (l'Alacantí).

· **CRESTA** (com de pollastre)

En el sentit de carena o línia divisòria, alta i llarga, dels dos vessants d'una muntanya o d'una serralada¹⁵. A Tibi, a la divisòria entre l'Alacantí i la Foia de Castella tenim 'la Cresta', junt a la qual, i en en el congost que forma amb el Mos del bou, es va edificar el pantà de Tibi.

· **ESPINA DORSAL**¹⁶

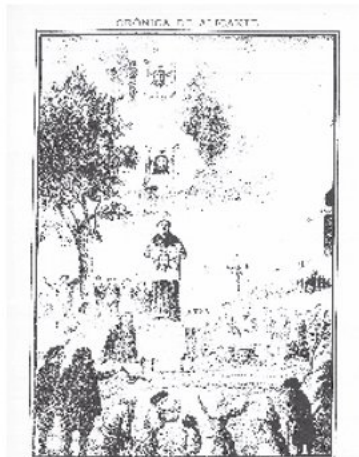
Espina (+esquena): espinal/esquinal /esquenall, com ara: Esquinal/esquenall de l'Ase, i de la Foradada (al Cabeçó d'Or, a l'Alacantí).

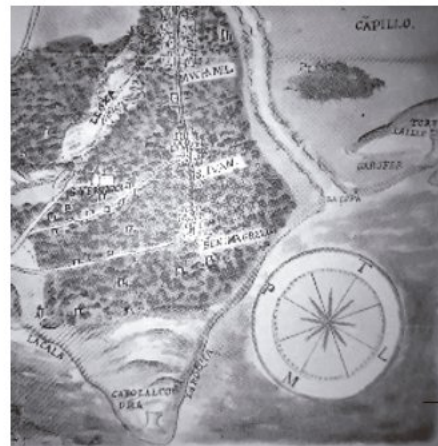
Esquinal de l'Ase.

· **FAÇ**

Del llatí *facies*, 'forma general, aspecte, cara. La Santa Faç és una partida del terme d'Alacant que

Miracle del Pi sant, amb la Santa Faç.

Monasteri de la Santa Faç, Verònica.

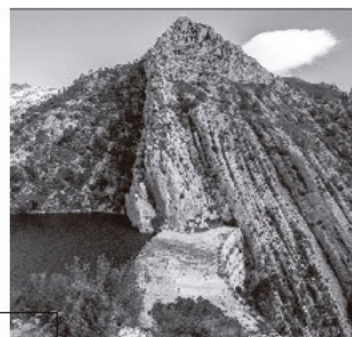
al·ludeix al fet que en el monasteri que la presideix es guarda una relíquia amb la pretesa imatge de la faç de Jesús impresa sobre un llenç. En ocasions es confon la imatge amb el nom de la suposada dona que la va aconseguir eixugant un pany sobre el rostre de Jesús. Però Verònica és un nom de dona¹⁷, no d'una imatge¹⁸, i l'etimologia popular que pretén que derivar-la de 'vera icona' ('imatge autèntica') no té fonament.

· **GOLA**

Obertura i passatge d'entrada o de eixida d'una séquia, d'un riu, etc. En seria el cas de la Gola del Segura, a Guardamar del Segura, al migjorn valencià; o les goles de les Tanques, i del Bullentó, a Pego, la Marina Alta; o del Caponet, i Fonda, a Almassora, la Plana Alta.

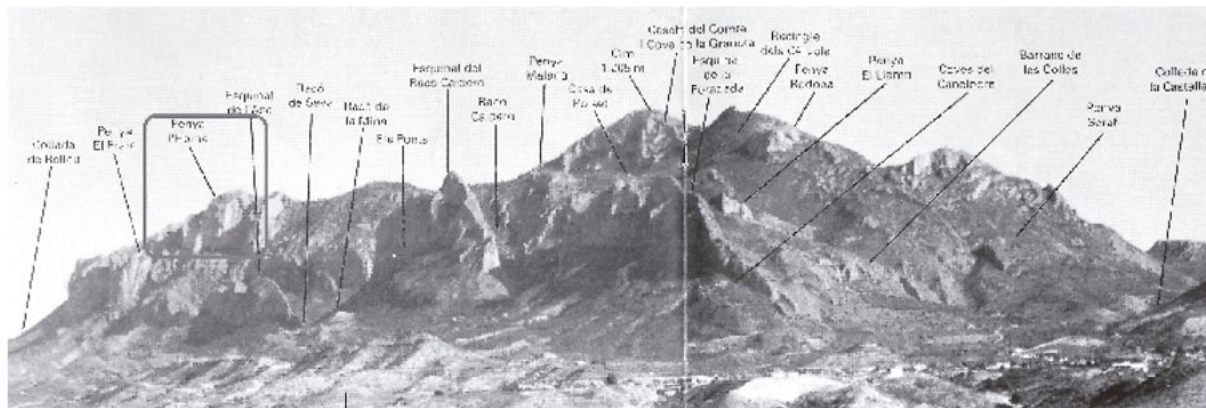
· **HOME**

En el cas del Cabeçó d'Or (entre les comarques de l'Alacantí la

La Cresta, des del Mos del bou, i el pantà de Tibi.

Font: <http://www.cult.gva.es/DGPA/inmuebles/imagenes/03.27.129/1742/foto/1.jpg>

La serra del Cabeçó des de la vall de Busot

Marina Baixa, al migjorn valencià), des de Busot se li diu 'l'Home' a un penyal prop de la Colladeta de Relliu. Però, per als mariners, 'l'Home', és tota la serra, que fan servir com a senya o referència visual des de la mar, i el fan servir tant en conjunt com segons els fragments identificables en funció de la posició del barco: 'la mà de l'Home', 'el muscle de l'Home', etc. Això queda reflectit, p.ex, en el *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente en África* (1784), del brigadier de l'Armada Vicente Tofiño¹⁹, matemàtic i astrònom, quan diu, referint-se a allò que es veu des de Tabarca: "... el picacho de una montanya alta tierra adentro, que llaman del Hombre, que está á (sic) la parte del E. de Alicante".

· LLAVI

Tot i que en valencià sembla que no tenim eixe somatotopònim, almenys directament reconeixible, sí que tenim un topònim d'origen àrab que ens els recorda, Tagarina: a la solana de la Serra d'Aitana, des d'on es pot baixar a Sella o a Benimantell, i també a una partida de Pego. En primer lloc, *thagr* (plural *thugur*) vol dir "frontera no fortificada o que pot patir una invasió", on haurien de situar-se tropes de frontera, els tagarins²⁰. Metafòricament, l'àrab ha conservat una accepció

etimològicament vàlida com a 'llavis' o "genives", compatible amb la imatge politico-militar relacionada amb la boca i les dents; o, en paraules de Mikel de Epalza²¹: "*Thagr* se ha traducido etimológicamente a veces por "labios" y "encías" (Pedro de Alcalá), que es una imagen politico-militar que viene de la boca y los dientes, de una abertura del cuerpo desde el exterior, en este caso del cuerpo que constituye el mundo musulmán, particularmente accesible por esa región fronteriza. La imagen gráfica, sin perder la fuerza expresiva de unos labios, gozosos y cariñosos, tiene sobre todo el carácter defensivo de los dientes salientes, para proteger esa entrada de la boca, tan peligrosa si deja pasar elementos dañinos. La metáfora, lexicalizada en términos políticos, expresa -mejor que la palabra "marca" o frontera del Imperio carolingio, tan desvirtuada como su derivado "marquesado"- la importancia de esa región para el mundo islámico árabe-hablante".

· **LLOM** (regió de l'esquena dels humans i dels quadrúpedes situada a cada costat de la columna vertebral)

Lloma (muntanya de poca alçària i de forma plana o arrodonida): Lloma de les raboses i Llomes del Garbinet (a Alacant); Lloma

Reona, a Sant Vicent del Raspeig; la Llomera, partida del terme de Laguar (Marquesat de Dénia); Lloma de Galbis (Bocairent), on es va trobar "la lleona de Bocairent", magnífica escultura ibèrica dipositada al museu de Belles Arts de València; les Llomes, sengles partides dels termes de Simat de Valldigna; Lloma de l'Om (l'Alcora).

· MAMELLES²²

Les Mamelludes (o tossal de la Sarga), a Alacant; i a la Vilajoiosa.

· MOLA

Pedra de molí: tossal o penyal elevat de cim planer. Castell de la Mola, a Novelda; Serra El Molar, a Elx; Cantal de la Mola, a la Vilajoiosa.

· MUGRÓ²³

Del llatí *muco, onis*, 'punta punxeguda'. Amb topònims com ara Mugrón, una partida a Porta-Coeli, a la Serra de la Calderona; el Mugrón, al corredor d'Almansa, prop d'Ayora; els Mugronets de la Creu, a Nàquera (el Camp de Llíria).

· TOS (Part posterior del cap i superior del bescoll)²⁴

Tossal. Tossal de Manises (on se situava la ciutat romana de Lucentum, origen de la ciutat d'Alacant); Tossal de les basses,

Cranis braquicéfal (esq.) i dolicocefal (amb el tos, posterior, prominent).

Font Wikipedia.

Tos de crani dolicocefal

prop del de Manises; el Tossal, a Alacant (sobre el qual s'assenta el castell de San Fernando) i en ocasions anomenat amb una redundància impròpia ('Monte Tossal'), fruit de la ignorància sobre significat del terme; Tossal Re(d)ó, a Sant Vicent del Raspeig; Tossal del Meno, a la Vilajoiosa.

Tossal de les basses, a l'Albufereta, des del Tossal de Manises.

Font: "Alacant antic, història del port".

Tossal d'Alacant, i al capdamunt el castell de San Fernando, al voltant dels anys 30 del segle XX.

Font: Manolo Arribas.

· ULL

De tots els somatotopònims hi ha un que trobem especialment productiu, el que relaciona els ulls i les fonts; o, *dit d'una altra manera, les fonts com a 'ulls de la Terra', al qual dedicarem altre capítol.*

1) I en certa mesura ha continuat fent-se fins els darrers segles; de fet, alguns topònims tenen tot l'aspecte d'haver-se creat en èpoques relativament recent perquè les analogies que fan servir ho són també; en seria el cas d'algunes morfologies geològiques que evocuen artefactes humans, com ara el barranc de la Llibreria, a Xixona; o, a Callosa d'en Sarrà, les 'Penyetes del torró' (per l'abundància de conglomerats) o la partida 'Fetge amb tomaca' pel color del terra, entre marga blanca i cendrosa (el 'tap') i la vermellenca del triàsic Keuper.

2) I fins i tot metonímies, figures retòriques de designació d'una cosa amb el nom d'una altra prenent, p.ex., la part pel tot, l'efecte per la causa, el contingut pel continent, o alguna classe de contigüïtat espacial, temporal o causal, etc.

3) Qui sap per influència inversa, en què una morfologia geològica, astronòmica o tècnica passa a designar una part del cos: mola (de moli) ≡ elevació orogràfica de cim pla, i també dent molar (queixal); o 'cel del paladar', la volta superior de la cavitat bucal; o 'ull de la Terra' a les fonts, tema al que dediquem un capítol.

4) Deixarem de banda aquells que no solem trobar per ací però que a llocs distants tenen de representants, com els referits a 'cul' (en anglès, butt, com ara Butt Canyon, a Nebraska, o Coon Butt, a Tennessee) o a 'engonal' o 'entrecreixa' (crotch, com és el cas de Cads Crotch, a Illinois). Em comenta el professor de filologia llatina de la Universitat d'Alacant Antoni Biosca que també hi ha topònims francesos a l'ús al cos i dels que ací no tenim equivalents, com és el cas de 'Nez de Jobourg', el lloc més visitat de la Baixa Normandia després del Mont Saint-Michel, i la 'Nez de Voidries', prop la primera; uns 'nez' amb la doble accepció de 'nas' i de cap litoral (com en les llengües escandinaves islandès i norueg). I un altre topònim del qual no tenim equivalent per ací, fa al·lusió al 'peu'; però no en el sentit anatómic, sinó de 'en la part de baix', estaria la localitat basca de 'Saint-Jean-Pied-de-Port' (pel port de Roncesvalles; en basc Donibane Garazi; en occità Sent Joan Pè de Port), capital de la ultrapirenèica Baixa Navarra, un dels set territoris que formen Euskal Herria. També em comenta: "De xiquet recorde una broma feta amb topònims que relacionàvem amb parts del cos: Sudán (aixella), Tetuán (mamella), Còrsega (colze), Pisa (peu), Gènova (genoll), Buenos Aires (anus), Culombia (cul), Santa Pola (gola), i més que ara no recorde".

5) A Catalunya també figura 'bec' en topònims com ara: Bec de Ferrutx, prop d'Artà; o Bec de la Roca, cim em terme de Malanyeu.

6) En moltes altres llengües també es fa servir com a somatotopònim l'equivalent a 'boca': en anglès -mouth (Plymouth, Portsmouth, Falmouth, Avonmouth); en alemany -Mund (Dortmund); en francès bouche (Bouches-du-Rhône; Departament francès, que té com a capital Marsella, Marselha en occità), i l'equivalent en occità bocas (Bocas de Ròse), que venen a dir que ve a dir Boques del (riu) Roine; en lligur, bocchetta o bucheta.

7) En lligur, braccio.

8) En llatí, capu(t), capitus es referia a la part del cos, que com a tal s'ha conservat en català, 'cap', origen també de derivats com ara capital, capità, capítol, capoll, capitell, capellà, etc. (però, 'cabeça' per al ramat i per als bulbs, com ara alls, safrà, ceba); o amb significats diferents per a l'original 'cap': de colla, de corda, d'organització, d'any, etc. En castellà, a partir del llatí vulgar capitia, va derivar 'cabeza'; i en portugués 'cabeça'. En altres llengües romàniques es va conservar la paraula caput però amb significats diferents, com en el francès 'chef' (d'on el castellà 'jefe', un gallicisme), i l'italià 'capo'; llengües que per a la part del cos que estem tractant van optar pel llatí 'testa', que en origen al·ludia a petxines i closques (> 'testudo') va passar a tota mena de recipients de terrisseria (> català 'test', castellà 'tiesto'), i en llatí tardà al crani, com a recipient de l'encéfal; d'aquesta accepció derivarien el català, castellà i italià 'testa'; i en francès 'tête' (en substituir la <s> preconsonàntica per l'accent circumflex).

9) En el mateix sentit, els mots romanesos *capu* i *capatana*, i el portugués *cabezo*. En l'antiga Roma, *Capitolinus mons* o bé *Collis Capitolina*, era el nom que rebia un dels tossals de la ciutat. Una idea similar es pot trobar en el món cèltic, amb somatotopònims que, provinents del protocelta **kwennos* (*cap*) ha originat el gal *pennos*, el galés *pen*, el bretó *penn*, l'irlandès *ceann*, el gaèlic escocès *ceann* i el manés *kione* (de l'illa de Mann o Mannin).

10) "Nimfes al Vinalopó. La poesia renaixentista d'un alacantí oblidat, Josep Gosalbes de Cunedo (s. XVI)":

<https://ojs.uv.es/index.php/scripta/article/view/3105/2697>. I, també, "Etnobotànica alacantina a la poesia llatina de Josep Gosalbes de Cunedo (s. XVI) <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/113440>.

11) En serien exemples de 'Carall brenat' la roca fàhica que ix de la mar entre Roses i Cadaqués; un dels illots de les illes Medes; una de les agulles del massís de Montserrat; o el punt més alt de la serra de Corbera, a la Ribera Alta.

12) També en altres llengües: l'occità còl: (el Còl du Galibier és el pas entre muntanyes més elevat del Tour de France, entre la Savòia i els Auts Aups); en francès col; en l'anglès d'Irlanda, col (com the Col of the Devil's ladder, el 'coll de l'escala del Diable'

[<https://www.libraryireland.com/IrishPlaceNames/A-Root.php>]. Hi ha una altra accepció possible per a 'coll', la de tossal o pujol ('colina' en castellà, de l'italià 'collina'), provinent del llatí *collis*, is; eixe seria el cas dels tossals sobre els quals es va assentar la primitiva Roma: *Collis... Quirinalis, Viminalis, Capitolinus, Esquilinus, Palatinus, Caelius* i *Aventinus*. Aquesta darrera accepció és la que predomina a les Terres de l'Ebre i comarques veïnes. Curiosament, també aquesta accepció de 'petita elevació' és l'accepció primera en el grec *kleitýs*, origen del terme 'clitoris', la prominència femenina en la part superior de la vulva recoberta pels llavis menors [<https://dualdeu.files.wordpress.com/2021/04/dualdeu107.pdf>].

13) Mes al nord, i també en el País Valencià, trobem a Vistabella del Maestrat diverses variants de 'coll', com a pas entre muntanyes, als barrancs 'del Collet', 'del Collet roig', 'de la Collassa', i 'del Collao'. I el Coll de la Ibola, a la Serra d'Espadà, entre Almedijar (l'Alt Palància) i Ain (la Plana Baixa). [Per als interessats en toponímia, paga la pena seguir el blog de Jesús Bernat Agut <https://www.imatgjes.com/>]. Al Parc Natural dels Ports (entre les comarques tarragonines de entre les comarques del Baix Ebre, el Montsià i la Terra Alta) podem trobar els Colls de la Carrasqueta, Embarronat i Pallers. També a Catalunya, Collbató (< colle Betonis, al Montserratí); Collserola (< coll [de] s'Erola < coll de l'Erola, entre el Tibidabo i el Turó de Santa Maria; i Coll de Canes, entre Ripoll i Olot.

14) Segons Coromines, al seu *Onomasticon cataloniae*, aquest 'rates' prové del llatí 'rates, plural de 'ratis', que vindria a significar el col·lectiu 'boscuria', 'boscatge', 'màquia'; així que 'Coll de rates' podria significar 'coll envoltat de màquia'.

15) Al terme de Llombai, a la Ribera Alta, hi ha la partida de 'la Cresta'.

16) Podria dur a confusió la semblança des substantiu 'esquenal' amb el districte XV de Roma, Esquilino. Però, eixa relació sembla poc probable malgrat que aquest districte s'assenta sobre tres cims *Cispius, Fagutalis* i *Oppius*, com les vèrtebres d'una columna vertebral (o com el *Tridentum* origen de la ciutat italiana de Trento, a la regió de Trentino-Alto Adigio). L'etimologia d'Esquilino està en debat: per a uns, deriva de l'abundància de roures (*aesculi*); i que tindria el seu correlat en un dels tossals, *Fagutalis*, qui sap en atenció a algun bosquet de fags, *Fagus*, 'hayas'; una altra *fagàcia*; per a uns altres, correspondria a una divisió entre els primitius barris centrals de Roma, poblats per inquilini (habitats de la ciutat pròpiament dits) i els de l'extraradi, exquilini (perifèrics).

17) Verònica provindria de la transformació d'un antropònim macedoni, *Berenice* [*Phero* (> *Bere*) *Niké*], que vindria a significar "portadora de la victòria"; un nom relativament freqüent en època de Crist en els ambients més o menys hel·lenitzats, com era el cas de Judea, Samària i Galilea. Eixa Verònica/Berenice no és un personatge dels evangelis canònics, sinó de les Actes de Pilat, un apòcrif (evangeli no canònic).

18) Entrevista on parle de la falsa etimologia Verònica: https://www.youtube.com/watch?v=ang_fX8g4LA.

19) El barco hidrogràfic 'Tofiño', dedicat a tan il·lustre científic i navegant, va ser el protagonista del rescat (1956).

20) Segons l'arabista Mikel Epalza (1938-2008), professor a la Universitat d'Alacant, «la paraula àrabe *thagr* o frontera ha dado en español "tagareno" (especialmente para los moriscos aragoneses, en su exilio magrebi) y "zegri" (en territorio granadino, cuando Granada tenía sus fronteras con los cristianos precisamente en El Zegri, puerto de las montañas septentrionales de la Vega de Granada, que ha conservado el nombre». I, també: «[*thagr*] conserva, en àrabe, la carga semántica de su etimología de parte preciosa y sensible del cuerpo, amada y vulnerable, vanguardia del Islam y su defensa político-militar. Así lo entendían los moriscos aragoneses expulsados de España, cuando en el Magreb se distinguían de los demás emigrantes musulmanes de Al-Andalus: "andaluces y tagarenos fundan en Argel un barrio propio, que conserva aún el nombre de Tagarenos, encima de la Alcazaba (qasba o Casbah) o ciudad vieja". El nombre de "tagareno" es un título que identifica a los musulmanes del Valle del Ebro, en su exilio peninsular y magrebi, así como en su tierra de origen, varios siglos atrás». L'any 1120, l'exèrcit musulmà va ser derrotat a Cutanda per les tropes del rei d'Aragó Alfonso I el Batallador (la llegenda conta que, quatre anys més tard, el rei intentaria conquerir Alacant i durant el setge va colpejar una roca d'on va brollar la Fontanta, al Tossal). Aquella derrota, sumada a la pèrdua de Saragossa i gran part de la taifa, tindria conseqüències desastroses per als musulmans de la frontera superior, ath *Thagr al-A'a*, alguns dels quals s'havia establert a terres valencianes on un dels membres de l'estirp dels Banu Mardani va arribar a ser emir de les taifes de València i Múrcia, Alacant inclosa, i gran emir de *Xarq al-Àndalus*, l'orient andalusí; tot això ha sigut divulgat per Josep-David Garrido i Valls a *L'estirp del rei Llop* (editorial Denes, 2022). Bona part dels tagarins es van assentar a Mallorca, on van organitzar explotacions agropecuàries, granges (*rahal* > *rafal*) el nom de les quals solia al·ludir a la seua procedència tagarina, com ara *Rahal Azagari* (< *al-thagri*) i similars; topònims que van ser estudiats per l'historiador i professor de la Universitat d'Alacant Àngel Poveda i Sánchez a "Notícies sobre assentaments d'emigrants del *Thagr al-A'a* (Marca superior) a Mayurqa»

[revista-instituto-de-estudios-alicantinos-epoca-ii-num-37-septiembre-diciembre-1982-934220]

21) En "El Islam aragonés, un Islam de frontera", *Revista Turiaso VII*, Centro de estudios Turiasonenses, 1987;

<https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/14/76/02epalza.pdf> <https://ceturiasonenses.org/revista-turiaso/turiaso-vii/>.

22) També en francès, com les Deux mamelles, a Senegal. I en anglès, Tetons (a Wyoming), i Boobs Canyon (al comtat de Millard) i Virgins Breasts (a Tennessee). Em comenta el llatíntista Antoni Biosca Bas: « Com a curiositat, recorde que quan vaig estar en Anglaterra els anglesos és burlaven de la toponímia francesa, i deien la frase "The brest of Nancy is nice" ('la mamella de Nancy és bonica') fent un joc de paraules amb els topònims francesos Brest (a la Bretanya), Nancy (antiga capital del ducat de Lorena) i Nice (Niça, a l'Occitània).

23) L'equivalent anglès, 'nipple' s'ha usat molt als USA: The Nipple, Nipple Ranch. També, associat al nom de Molly, Molly's nipple, abunda a l'estat d'Utah, [<http://www.historicutah.net/2018/04/vulgar-geography-anatomical-place-names.html>]; això sí, la tendència ha sigut eliminar l'apòstrof genitiu o possessiu a instàncies de la junta de noms geogràfics, que recomanen no mostrar-ne la possessió, i així solen trobar-se com *Mollys Nipple* o *Molleys Nipple*. A uns altres llocs també en trobem de similars amb uns altres noms de dona, com ara *Mary*, *Sadie* o *Elsie* [<https://academic.oup.com/chicago-scholarship-online/book/22415/chapter-abstract/182683061?redirectedFrom=fulltext>].

24) En irlandès, la paraula *cnoc* significa també 'tos'; i ofereix igualment somatotopònims com ara: *Cnoc Suain* ('tossal assossegat') al vessant atlàntic d'Irlanda, a *Coeltacht* (Galway), a la regió de *Con Mhac*, 'de la mar' o *Connemara*; o *Cnoc na Toinne* ('tossal de l'onada'), que forma part de la serralada de *MacGillycuddy's Reeks*, al comtat de Kerry.

Daniel Climent Giner.

EL SEGON PORT D'ALACANT: *EL BAVER*

Els humans tenim tendència a interpretar el present com a una simple actualització del passat. I amb el port d'Alacant és freqüent trobar qui pensa que 'sempre ha estat on ara està'. I no és cert.

Ja hem tingut ocasió de veure com el primer port de l'Alacant antic, el de l'Albufereta, va entrar en declivi pel progressiu rebliment de sediments aportats pel barranc de Maldo.

Hi havia, però, un altre port potencial a ponent de la barrera orogràfica formada pels tres tossals que pràcticament cauen a pic sobre la mar: el Benacantil, Santa Anna i la Serra Grossa.

Gràcies a l'admirable i sistemàtic recull de restes arqueològiques¹ dut a terme per l'erudit alacantí Manuel Rico² (1850-1913), i comentades molt favorablement pel gran arqueòleg Tarradell³, s'han pogut saber moltes coses d'aquest segon port d'Alacant.

Es tractava d'una badia molt acollidora, als peus d'un altiplà (el de Benalua) triat pels romans a partir del segle III a.C. per instal·lar-hi un complex 'industrial' bastant ample, Els Antigons.

Els Antigons aniria des de l'extrem occidental de Benalua (carrer d'Enriqueta Elizaicin, abans 'los Antigones') fins al passeig del Doctor Gadea (antic carrer Luchana), que era on desembocava el barranc de Sant

Albufereta, segles XVII-XVIII.

Vista aèria de la zona compresa entre el port dels Antigons, a la badia del Baver [en el següent capítol explicarem el perquè d'aquest nom]. Al fons, la badia de l'Albufereta, als peus del Tossal de Manises-Lucentum.

L'Albufereta i, al fons a l'esquerra, després de la barrera orogràfica, la badia del Baver. Font: MARQ.

Blai abans de ser desviat cap a la divisòria de Benalua o actual avinguda d'Óscar Esplà.

El conjunt constituïa un emplaçament idoni per al comerç atés que la badia permetia un punt d'ancoratge acollidor i segur, amb fons arenosos i "d'algues" (realment una herba submarina, *Posidonia*, que forma praderies submarines i que no és una alga), i

una platja d'arena i pedres menudes i còdols arrodonits per la maror.

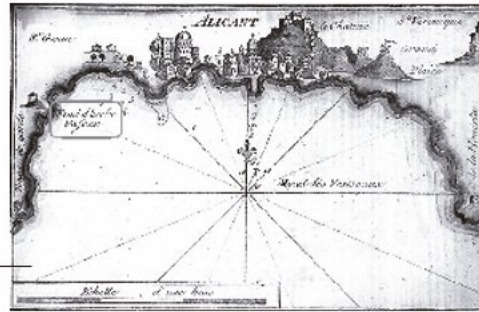
En la següent carta nàutica de la badia d'Alacant, datada en 1764 estan anotades les indicacions necessàries per al desembarcament. Hi figuren les fites per a l'orientació, torres de guaita en els caps de 'la Houerta' [sic] i de Santa pola, que temps

Els Antigons, segons el croquis de Manuel Rico.

El Baver, per Edward William Cooke, de l'Acadèmia reial anglesa. Novembre de 1860.

després es transformarien en fars, el castell de Santa Bàrbara, el monasteri de la Santa Faç (Sa Veronique), i també, en color verd, la Sueca o horta situada a ponent de la ciutat. També es marquen a la carta la profunditat que havien detectat les sondes, per guiar els navilis cap a les zones d'ancoratge sense encallar. Els números es posaven només en els accessos als ports, i per això també figuren davant de la platja del Baver, on igualment s'indica que els fons són alguers (*Fond d'herbe 'Vafeax'*).

Carta náutica de la badia d'Alacant (1764).

Fragment del mapa Valentia Regnum (1705), de Gerardum Valk et Petrum Schenk. Hi figuren, marcades, les badies de l'Albufereta i del Baver, que en època de l'autor era considerada el port d'Alacant.

El port del Baver aniria creixent a mesura que el més antic de l'Albufereta -als peus dels tossals de les Basses i de Manises [Lucentum]- iniciara el procés de declivi per la pèrdua de calat per a les naus romanes més grans a causa del rebliment pels llims i fangs aportats pel barranc de Maldo.

La càrrega, descàrrega i distribució idònia de les mercaderies estaria en mans de les colles de bastaixos⁴ o estibadors, dels quals no he trobat a Alacant referències arquitectòniques malgrat la importància de la relació de la ciutat amb la mar i que aquesta haja sigut la professió que més continuïtat ha tingut en la història de la ciutat.

En època islàmica es va intentar traslladar el tràfic marítim al Postiguët, més protegit per la fortalesa que el culmina, fins al

punt que, com ha descobert l'arqueòleg Pablo Rosser en un document de l'època (1372, 7 de desembre), el rei Pere IV (II de València) el Cerimoniós va manar que les mercaderies marítimes només s'introduïren a la ciutat per un portal, tot prohibint que es descarregaren a la 'Ribera de Baver'.

Malgrat haver-se iniciat un moll enfront de l'actual ajuntament, el flux de mercaderies marítimes seguia la seua direcció habitual cap al Baver, com diu Pablo Rosser: "Por tanto creemos que no seria demasiado descabellado pensar que siguiendo una tradición iniciada por los romanos, los habitantes de la medina alicantina siguieran utilizando el mismo puerto/ribera/ensenada que aquellos, y que dicha utilización perduró de una manera intensa hasta el siglo XIV, perdiéndose poco a poco a lo largo del siglo XVI (con la ampliación de la muralla hacia el mar) pero conservando parte de su utilidad

incluso hasta el siglo XIX. Prueba de esto último lo tenemos en la existencia de una **puerta del Baber** en la ampliación que de la muralla se hizo a comienzos del siglo XVIII, continuadora del eje vicario establecido en su día por la Puerta Ferrisa y posteriormente por el Portal de Elche" per la que continuaven entrant les mercaderies desembarcades en el Baver fins a les dècades finals del segle XIX.

Segons conta Daniel Moya, en l'entrada a "Alicante vivo"⁵ de la que he copiat els anteriors extractes: "Después de localizar [Pablo Rosser] el puerto islámico y posteriormente la apertura de la Puerta de Elche en las murallas cristianas [...] que mantendrá la misma orientación que la de Ferrissa [...] se constata que

Alicante, como tal, no tuvo un puerto hasta 1510 en el que, según Camilo Jover^[6] se empezó a construir el muelle, parece que todo apunta a que la principal entrada por mar de mercaderías provendría de la Ribera de Baber».

I continua [Pablo Rosser] «Si con lo dicho hasta ahora podría parecer posible el ubicar dicho puerto en la ribera o ensenada de Baber, lo escrito en el siglo XVII por Bendicho puede ser bastante clarificador. Así, refiriéndose [Bendicho] al yacimiento romano de los Antigones [...] dirá: “Y el puerto que entonces á esta ciudad servía era lo que nosotros decimos el Baber, que es una ensenada segurísima y abrigada de todos los vientos dentro del mismo puerto a quien los italianos llaman *Porto Ferrato* [...] Sirve aquesta de **lugar para dar carena y adobar los navíos** que del navegar salen cansados i aviertos, y pueden allí invernar, y en tiempo de tempestades se acogen a él las galeras y demás vageles”.

En nàutica, carenar (“dar carena”) o espalmar⁷ significa exposar a l'aire l'obra viva de la nau, la que està sota la línia de flotació. Això facilita tant la neteja

d'adherències que minven la velocitat com calafatejar o tapar les juntures per mantindre l'estanqueïtat. Pel que fa “adobar (los navíos)”, la primera accepció de la DRAE remet a “disponer, preparar, arreglar, aderezar”.

Així, en la “Ribera de Baber” no tan sols s'intercanviava mercaderia amb les naus, sinó que també es netejaven i reparaven les barques, que podien ser carenades i varades gràcies a l'existència d'una platja sobre la qual dipositar les barques; platja que, en ser de pedra menuda i arredonida, còdols, servia perquè amb el vaivé de les ones facilitaren la neteja dels costats de l'embarcació, del buc (“casco”, en castellà). També es podien varar les barques desplaçant-les mitjançant la força animal o mecànica des de l'aigua cap a la platja sobre el varador o escar, un pla inclinat farcit de parats de bigues de figuera, impermeables, enseuades amb greixos per facilitar el desplaçament sobre la quilla.

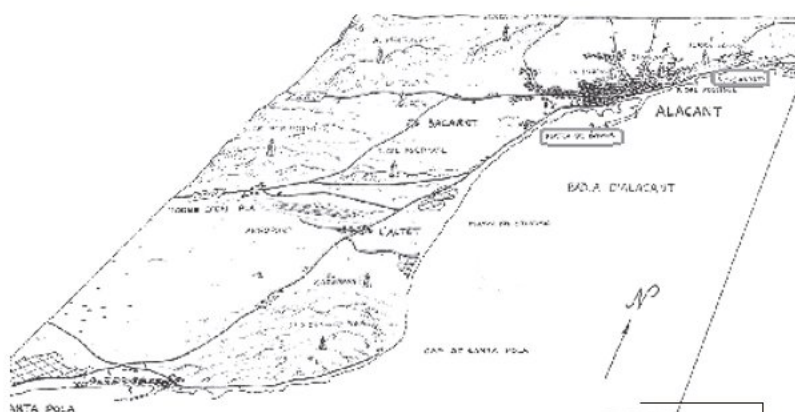
El fet que el Baber fora una platja relativament extensa, tan sols interrompuda per les desembocadures d'algunes

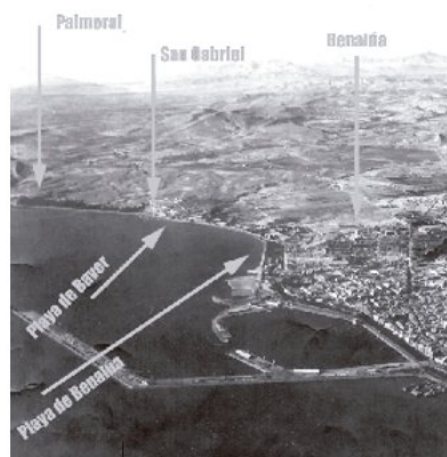
Carenar. Diccionario de la ciencia y la técnica del Renacimiento.

rambles i barrancs, com el de les Ovelles⁸, va facilitar que algunes companyies navilieres estrangeres bastiren en les proximitats els seus magatzems, i que s'hi instal·laren també drassanes (“astilleros”) on reparar i bastir naus, i varadors o escars per botar o pujar barques.

Daniel Moya, col·laborador del blog *Alicante vivo* i alumne meu en cursos d'etnobotànica, rememora els moments viscuts quan arribava al centre d'Alacant la notícia de l'arribada d'algun barco mercant a la platja del Baber, perquè els alacantins que ho vulgueren hi anaren a descarregar-lo i guanyar-se el jornal per si la descàrrega urgia i no hi havia suficients estibadors: “*La Plaza del Carmen se ofrecía*

La badia d'Alacant. Chento i Manzanaro, en el llibre “*Les formacions vegetals de la ciutat d'Alacant*” (1990), de Carles Martín Cantarino i Daniel Climent Giner. Ajuntament d'Alacant.

El sector sud d'Alacant. Rubén Bodewig. Superposició sobre la fotografia aèria de referents actuals, elaborat per Rubén Bodewig.

Varador a la platja del Campello en un procés de botadura d'una barca de pesca.

entonces como un mercado de mano de obra en la que rápidamente corría el rumor de la llegada de algún barco que había que cargar de esparto, barrilla o vino y también de algún que otro carguero de bandera extranjera que para evitar el pago de aranceles y derechos de amarre echaban el ancla en el puerto natural que fue la playa de Babel y era entonces cuando se oía la voz de: *els anglesos, anem al Baver!*".

El Baver, sí. Com cal.

I en el proper capítol parlarem de les raons d'eixe nom.

Estació de Múrcia i antigues drassanes del Baver, anys 60. No tinc dades de l'autor.

Bastaix, sobre la porta de Santa Maria del Mar.

Penó gremi bastaixos Barcelona, fragment.

1) "Benalua i els Antigons" <http://www.barriodebenalua.es/2007/09/los-hallazagos-de-los-antigones-i-las.html>.

2) Biografia de Manuel Rico <https://alicantepedia.com/fotografias/manuel-rico-garcia-historiador-y-periodista>.

3) Els Antigons-Lucentum. Una ciudad romana en el casco urbano de Alicante: <https://ojs.uv.es/index.php/saguntum/article/view/7957/7560> Investigacions posteriors, però, han descartat que el primitiu Lucentum fora Els Antigons, transferint aquell origen al Tossal de Manises.

4) Tot i la relació d'Alacant amb la mar, no conec cap referent arquitectònic ni toponímic a la ciutat que faça al·lusió a la professió dels bastaixos o estibadors. Siguen aquestes paraules un homenatge a eixe gremi tan important per a la ciutat. El millor homenatge que conec és el que figura a Barcelona, al magnífic temple gòtic de Santa Maria del Mar, la construcció de la qual és l'eix de la novel·la "La catedral del mar", ambientada a la Barcelona del segle XIV. La portalada de la façana de la basílica, flanquejada per escultures de Sant Pere [patró dels mariners] i Sant Pau, té al capdamunt uns repujats de bronze al·lusius als professionals de l'estiba. I, també, alguns capitells de les columnes que van poder sobreviure al brutal incendi provocat pels anarquistes honoren en pedra aquests treballadors, cabdals en el comerç marítim. També figuren, exercint la professió, en el penó del gremi de bastaixos de Barcelona, amb Santa Eulàlia màrtir, patrona de la ciutat, sobre un lleó de Sant Marc, patró dels navegants venecians!

5) <http://www.alicantevivo.org/2008/01/el-barrio-de-babel.html>.

6) Autor de "Reseña histórica de la ciudad de Alicante" (1863). <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2017/12/03/5a228d28268e3ef8498b458c.html>.

7) D'aquí ve el nom de l'illa de l'Espalmador, en l'arxipèlag de les Pitiuses (junt a Eivissa i Formentera).

8) La rambla o barranc de les Ovelles, que separa els barris litorals del Baver i Sant Gabriel, recull l'aigua dels vessants meridionals del Maigmó, el Sit i altres de menor altura. El resultat és un conjunt de rambles tributàries com ara del Forn de vidre [<https://rutasyvericuetos.blogspot.com/2017/09/la-infraestructura-hidraulica-del.html>] Pepior, Alabastre, Sarganella, la Sarsa i Rambutxar, el qual, engolit en una zona endorreica, torna a eixir aigües amunt del cementeri d'Alacant i forma el barranc de les Ovelles, que desguassa a la mar per la zona que ara estem considerant, el Baver.

Daniel Climent Giner.

EL BAVER, QUE NO BABEL

La toponímia, en la mesura en què inicialment es transmet de forma oral pot patir en el trànsit cap a l'escriptura alteracions fonètiques i morfològiques que en ocasions fan difícil destriar el significat o l'origen dels mots.

Vegem-ho en la descripció que fa el cronista Viravens en el llibre¹ on descriu la part de la badia d'Alacant que venim comentant: "Este seno, tan espacioso como bonancible, cuyas especiales condiciones permiten en cualquier tiempo la entrada y salida de buques en nuestro mar, tiene al O. "el **Baber**", rada que los italianos llamaron "**Porto Ferrato**", por la forma de herradura de caballo que presenta. Abrigado este pequeño seno por un recodo que por el forma la tierra, los cabos del "**Porquet**", "**Labador**" i "**Agua-amarga**" lo defienden por el O. y el S."

Analitzem breument els topònims que esmenta el cronista.

'Labador' sembla ser una transcripció de 'Llavador', de difícil pronunciació en castellà², per substitució del fonema lateral sonor /l/ per l'equivalen sord /l/. També s'hi produeix una altra substitució, la de labiodental /v/, molt usada en valencià, per la bilabial /b/ que en castellà fonètic no es distingeix de l'anterior. No es tracta, doncs, d'una traducció (en eixe cas s'hauria de dir

El Baver ("este seno tan espacioso como bonancible", com el descriu Viravens), vist des del Castell de Santa Bàrbara.

"Lavadero"), sinó una adaptació fonètica a una altra llengua que no fa servir la /ll/ inicial i que no distingeix la /v/ de la /b/.

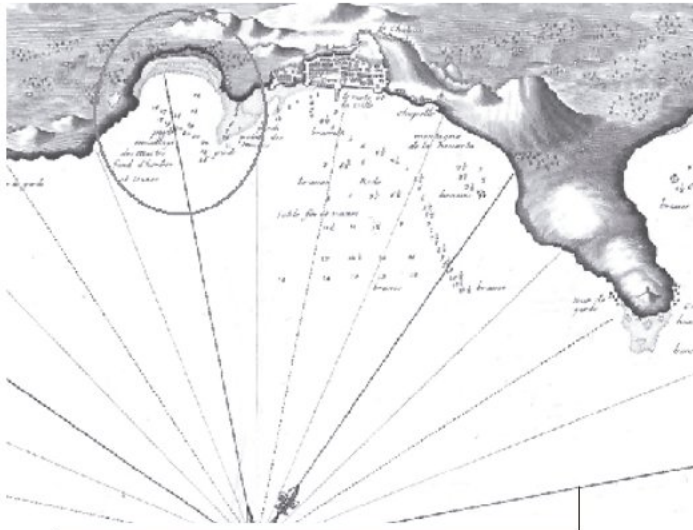
Pel que fa al "Porquet", la raó d'eixe topònim probablement es dega a l'existència en eixa zona, extraradi de la ciutat, d'un escorxador ("matadero") que ha estat actiu fins a les darreres dècades del segle XX, l'equivalent geogràficament simètric de l'altre escorxador situat a la part de llevant i que ha donat nom al barri de la Sangueta, pels reguers de sang dels animals sacrificats que es dirigien cap a la cala homònima.

El nom d'"Aigua amarga" ["*Agua-amarga*" per a Viravens] remet al barranc d'aigua salobre que naix a la serra dels Abellers ("Colmenares"), a la partida alacantina del Bacarot i que desemboca en la mar més enllà del barri de Sant Gabriel, pròxim a l'aiguamoll Saladar d'Aigua

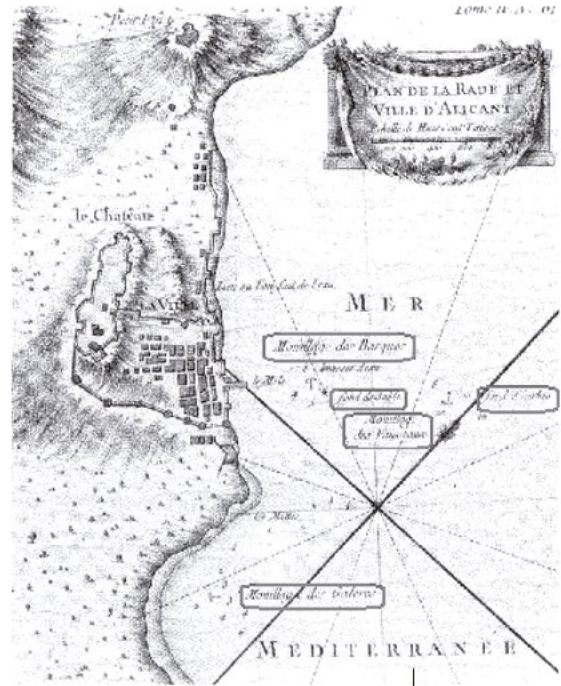
Amarga, una antiga albufera tancada per un cordó dunar en el qual alguna 'gola', natural o artificial (en la primera meitat del segle XX) permetien l'entrada d'aigua de mar i la utilització de la zona com a salinera.

El nom italià de '**Porto Ferrato**' també s'esmenta a l'obra dels historiadors jesuïtes alacantins Joan Baptista Maltés (1646-1712) i Lorenzo López (1680-1758) "Illice ilustrada. Historia de la muy Noble, Leal y Fidelísima Ciudad de Alicante" (1752; però, publicada en 1880).

En l'obra també podem llegir: "[...] y hallábase aquí también el príncipe de Campo Florido, comandante i capitán general del Reino, que vino para coadyuvar a las faenas del embarco i fue admirablemente industriosa la providencia que tomó, para facilitar la aguada para tantos barcos i bajeles. Formó en el **Baver**...".

Forma de ferradura ('Porto Ferrato') de la Badia del Baver. Carta nàutica on figura part de la Badia d'Alacant destacada la badia del Baver. Fragment de la carta Plan de la Baue [¿baie?] d'Alicant.

Carta marina on figuren Alacant, la badia del Baver, amb la indicació que hi poden fondejar les galeres Mouillage des Galeres, mentre que davant d'Alacant els fons (fond de sable, d'herbes) i la fondària són més apropiades per a navilis de diferent calat, barques i vaixells (Mouillage des Barques, des Vaisseaux).

Drassanes ('astilleros') dels Vaello al Carrelamar del Campello. Anys 60.

I, vist tot això, dirigim ara l'atenció al topònim que ens interessa, "el Baver", que Viravens anomena "el Baber", un altre error de transcripció fonètica de la /v/ per la /b/.

· EL BAVER

Hem vist en el capítol precedent que la platja que estem considerant ha servit durant segles com a punt d'ancoratge, magatzems de mercaderies, i drassana per a bastir o reparar barques de tot tipus. I que tradicionalment els noms que s'han fet servir han oscil·lat entre el Baver, el Baber i Babel. ¿Quin

d'eixos topònims hauríem de considerar el més adequat?

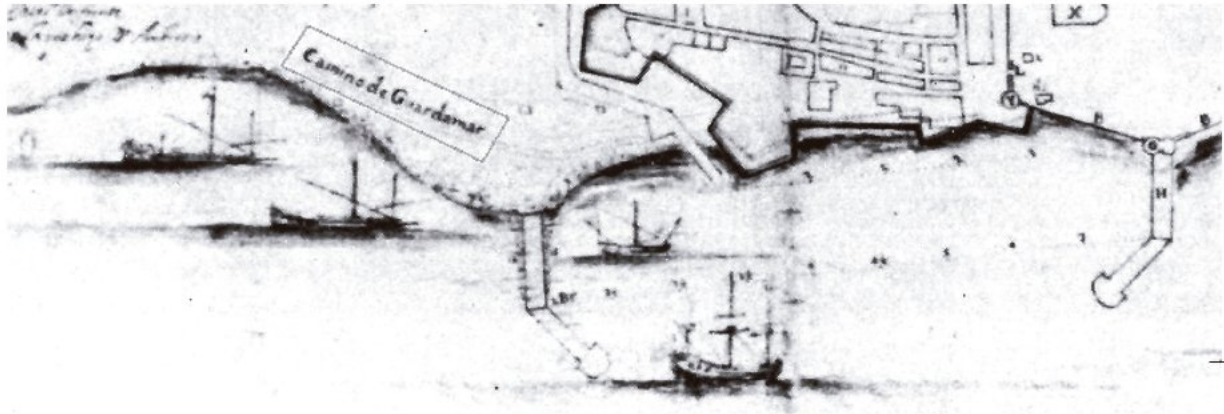
D'entrada, crida l'atenció la presència d'un article determinat, 'el', que pot representar un indicador d'un lloc concret on es realitza alguna activitat específica, com ara "el Forn", "la Ferreria", "la Drassana", etc.

I també és interessant la presència del sufix /-er/, que serveix per a indicar diferents idees: "producció de" (llimoner, garrofer...); "lloc on es guarda alguna cosa" (medaller, boteller...); professió (fuster, carnisser...); o relació amb un determinat

producte o activitat (arrosser, algepser...).

Ja hem comentat que una de les activitats que van anar adquirint major importància en la història de la badia del Baver va ser la fusteria de ribera, la construcció de navilis per part dels mestres d'aixa.

Així que unes petites consideracions sobre terminologia nàutica ens poden ajudar a discernir el sentit del topònim.

Croquis de Joseph Castellón, tret del llibre "Evolución urbana de Alicante" (1984), d'Antonio Ramos Hidalgo.

L'estructura bàsica d'una barca està basada en:

- la quilla, peça de fusta (o metàl·lica) que va de proa a popa per la part inferior de la nau i sobre la qual es munta la carcassa del buc;
- la roda, peça que conforma la proa i la connecta amb la quilla;
- les quadernes o costelles, peces encorbades que s'insereixen en la quilla per formar la carcassa del buc i suportar el folre de taulons i xapes que cobreixen exteriorment i interiorment la nau.
- els baus (castellà, "baos"), bigues superiors especialment resistent que uneixen les quadernes o costelles per evitar que s'òbriguen alhora que formen el suport sobre el qual descansa la coberta.

Un lloc on s'instal·laven els baus de les barques seria un 'bauer'; un nom que, metonímicament³, podria servir per designar la drassana com a conjunt.

Això sí, com en les llengües llatines tant la /i/ com la /u/ a

l'inici de paraula o entre vocals té tendència a fer-se consonàntica, /j/ i /v/ respectivament⁴, no és d'estranyar que 'bauer' passe a 'baver'.

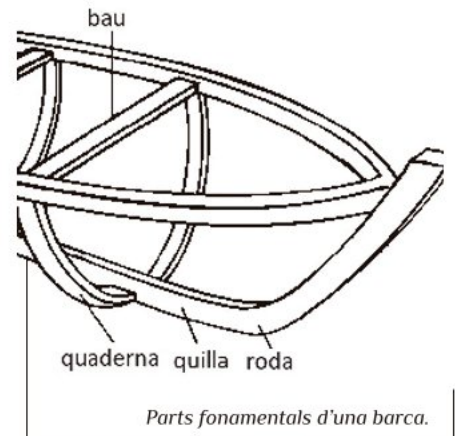
Altrament, hem vist més amunt la dificultat que es té en castellà per diferenciar la /b/ de la /v/, la qual cosa explicaria que la /v/ passara a escriure's /b/: baver > baber.

De manera semblant, a causa de la fluctuació entre les consonants líquides /r/ i /l/⁵ 'baver' no tan sols va passar a 'baber', sinó que amb la pèrdua de l'article va deixar de banda el significat genuí de "lloc on es munten els baus" per a semblar una mena d'allusió a la bíblica Babel.

Una pèrdua de significat, a més, d'allò més innecessari. Com si el topònim castellà Villanueva s'haguera transformat, només perquè molts ho pronuncien malament, en Biyanueba, amb la consegüent pèrdua, com en el cas anterior, del significat del nom original.

Sí, seria una bona mostra de respecte culte al sentit de les paraules, en aquest cas dels topònims, recuperar el nom d'EL BAVER, la drassana on es bastien les barques.

El Baver tenia també un avantatge important: des d'allí podien eixir

camins, tant cap al nord-est, a Alacant i el seu nus comunicatiu, com cap al sud, tot vorejant la costa, a Guardamar, com es pot veure en aquest croquis d'Alacant de l'any 1688.

Doncs, abans de tornar a Alacant i mamprendre noves rutes urbanes i extraurbanes, dirigim-nos a Guardamar a veure-hi alguns topònims interessants.

1) Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante (1876), de Rafael Viravens i Pastor (1836-1908).

2) En el castellà actual (que no en el medieval) predomina certa tendència a la iodització o palatalització de determinats sons cap a la semivocal palatal iod [j].

3) Diem metonímia a una figura retòrica que fa servir el nom d'una cosa per designar una altra amb la qual manté un significat pròxim, com ara la causa i l'efecte, el continent pel contingut o, com ara, la part ('bauer') pel tot ('drassana').

4) Iupiter > Júpiter, Iulius > Juli, maiestas > majestat.

5) Per exemple, molts sud-americans diuen 'amol' en comptes d' 'amor'; i a determinats parlars murcians a la 'palmera' li diuen 'parmera', intercanvis entre consonants líquides.

Josep Candela. Guardamar, 1953.
Biòleg. Professor de la Universitat
d'Alacant. Director de la revista Baluard,
de l'institut d'Estudis Guardamarencs.

El paisatge de l'Horta d'Oriola ha estat transformat al llarg dels segles per l'acció humana. Ha esdevingut un exemple de com es pot fer compatible l'explotació agrària i el manteniment del sistema. L'ocupació àrab ens deixà un llegat de construccions per aprofitar l'aigua, formant una xarxa de séquies, assarbs, llandrones, assarbetes, files, i escorredors, que després de la dessecació de la marjal pel cardenal Josep Belluga (segle XVIII), han donat forma al paisatge agrohidràulic actual.

· ILLETES

Una d'aquestes séquies era la denominada lletes. El significat i l'origen del nom és desconegut per a la major part dels guardamarencs, fins el punt que en alguns llocs, pensant que s'és més culte (en castellà, és clar), escriuen Hilletes.

El nom original complet era séquia de les illetes, que s'ha anat abreujant a séquia lletes, ja com a nom propi, i que, més abreujadament pel sobreentès que és una séquia, li diem "la lletes" (queda explicada la no concordança numèrica del títol).

I, per què eixe nom?

Els rius segueixen en el seu camí una línia teòrica que és la de màxima pendent. Quan travessen una zona plana de poca inclinació, horitzontal o quasi, tendeixen a

GUARDAMAR, TOPONÍMIA I GEOGRAFIA FÍSICA: LES ILLETES, EL RIU SEC I LA RINCONÀ

tindre un curs divagant, i llur camí concret en cada cas depèn de la condició local, de manera que si l'aigua troba una resistència al seu avanç, es desvia cap un lloc més feble i torna cap a la línia de màxima pendent. Això origina les revoltes conegudes com a meandres.

De vegades, el riu torna a tirar al dret tallant el meandre, de manera que queda un tros de terra envoltat pel riu i pel meandre que encara té aigua. Aquest tros forma una petita illa o illeta. A Guardamar hi havia algunes d'estes illetes, com podem vore en la figura, on apareix en el requadre, del mapa de 1812.

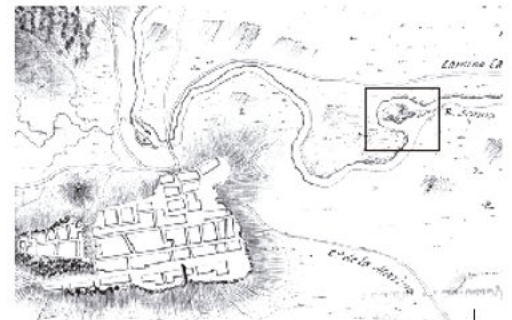
La séquia que regava aquestes terres al voltant, se l'anomenà séquia de les illetes.

A hores d'ara, el nom sembla més incomprendible per a la gent perquè els meandres han desaparegut i, per tant, no és reconeixible cap vestigi d'"illeta".

· EL RIU SEC

La rectificació dels meandres, com a mesura per a evitar inundacions, començà en la dècada de 1960, quan tallaren el de "la marrà", deixant l'antic llit del riu sense aigua, la qual cosa donà lloc a un nou topònim, el "riu sec".

Més tard, pels anys 1990 s'emprengué la major modificació del curs del Segura, també per a evitar inundacions, on quedaren

Les illetes del Segura. 1812.

tallats la major part dels meandres i la longitud del riu es feu més curta, passà de 75 a 53 km des de Múrcia a Guardamar.

· LA RINCONÀ

Un altre topònim relacionat amb el caixer meandriforme és "la rincónà", prestat del castellà *rinconada*, puix en valencià seria *raconada*. En eixe paratge el riu fa un racó, tal i com es veu al mapa de l'any 1898.

En el pla de la rectificació estava contemplat que es faria un bosc de ribera i zones d'esbarjo a la

La Rinconà. 1898.

mota del riu i en els meandres ara abandonats. El resultat no fou el que s'anuncià.

Els caixers dels meandres eren un lloc ideal per a mantenir una massa d'aigua, amb plantes de ribera i servir d'habitat i de refugi a la fauna associada. A més, l'espai delimitat entre el riu i el meandre abandonat, seria, talment, una illota que, juntament amb l'aigua que l'envolta, constituïria un espai de biodiversitat amb presència d'espècies pròpies de l'horta. Però en lloc d'haver-los deixat amb aigua, van reblir els meandres de terra, i desaparegueren els potencials refugis de biodiversitat. En la següent foto es veu com ha quedat el meandre de "la rinconà", reblit i ple de vegetació, i la illota, cultivada.

Després de l'episodi de la DANA, el 2019, entre les diverses mesures que es proposaren estava la de fer un corredor verd per a permetre l'eixida de l'aigua, amb uns espais d'inundació que absorbiren part de l'aigua d'avinguda, evitant que afectara altres terrenys conreats. Si s'hagueren mantingut els meandres amb el caixer lliure, aquestos, amb les corresponents "illetes" podrien haver fet aquesta funció.

· APRENDRE DEL PASSAT, MIRAR AL FUTUR

El territori es protegeix estudiant el passat, coneixent els processos implicats en les transformacions del paisatge, i projectant futurs que eviten errors i que obrin noves possibilitats de millora personal i col·lectiva.

La Rinconà,
Segle XXI.

A la Guardamar, com també a Alacant, en tenim un exemple d'excel·lència, l'enginyer Francisco Mira Botella (1863-1944)², natural d'Asp, que a partir de 1900 va dirigir la repoblació forestal de la pineda de Guardamar, i des de 1912 la del Benacantil, a Alacant³. Dos exemples que han quedat en els estudis actuals d'enginyeria forestal com a models del bon quefer d'un enginyer que va saber aplicar els coneixements tècnics a

les necessitats de futur de les nostres dues ciutats.

Aquest viatge toponímic també serveix per establir vincles de germanor entre pobles i ciutats del nostre País. *I en la tornada cap Alacant farem una breu parada en una de les singularitats del migjorn valencià, l'illa de Nova Tabarca, per mostrar algun pòsit de l'antic parlar lligur, el que van dur amb ells els que hi van ser instal·lats.*

Mosaic dedicat a l'enginyer Mira, a Guardamar del Segura. També té dedicats, a Guardamar, una casa-Museu i una estàtua sedent.

1) En aquest context, 'marrà' és equivalent a 'marrada', que significa fer una volta per arribar a un lloc. A Guardamar li donaven eixe nom a la zona on el camí feia una volta molt gran perquè seguia el curs del meandre que després es va tallar.

2) L'any 2017, el periodista Ismael Belda (1957-2018) li va dedicar un dels capítols de la seua secció periodística "Boines i barrets) a aquest enginyer a qui tant devem: <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/alicante/2017/03/20/58ceb5fae2704e823a8b45f2.html>.

3) Malauradament, a Alacant, sembla ser que les autoritats, de qualsevol signe, no han tingut la sensibilitat suficient per honorar aquest benefactor tal com es mereixia: <http://www.alicantevivo.org/2010/11/la-ciudad-de-alicante-contra-francisco.html>.

Carles Martín Cabello. Alacant, 2002.
Estudiant de lingüística a la Universitat
de Barcelona.

TABARKA: EPOPEIA D'UNA LLENGUA I D'UN TOPÒNIM

Hui en dia és més o menys coneguda a terres valencianes la peculiaritat de la parla de Nova Tabarca: aquelles poques paraules, com ara *birro*, *así* o *faula*¹ que constitueixen comptades restes lingüístiques que recorden un breu passat en què la llengua genovesa o lligur va ser la pròpia de l'illa.

No obstant, menys gent coneix l'epopeia que va portar esta llengua fins a les costes alacantines, i molt menys, potser, que la llengua tabarquina encara existix a dia de hui, amb esta mateixa denominació, constituïx, de fet, una de les minories lingüístiques millor conservades de tot el mediterrani.

La història que seguirem es remunta a la primera meitat del s. XVI, quan els Lomellini, una poderosa família patricia de la república de Gènova i senyors de la localitat de Pegli, van aconseguir del rei d'Espanya la propietat de l'illa tunisenca de *Tabarka*², hui en dia situada a prop de la frontera amb Algèria. Així doncs, al voltant del 1540, un grup de *pegliesi* va ser traslladat a la recentment adquirida illa per treballar en la pesca del coral.

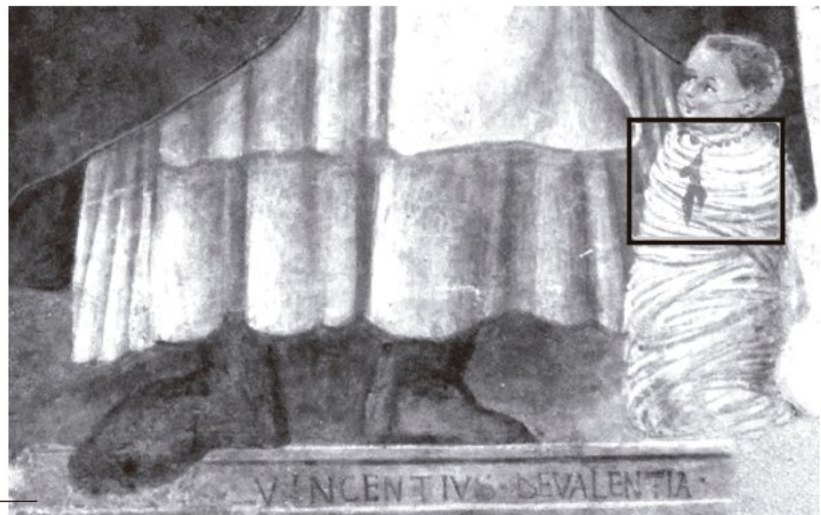
A este grup inicial se van anar unint poc després altres habitants de pobles veïns a Pegli, motivats pels rumors que corrien per la zona sobre els quantiosos guanys que se n'obtenien.

En arribar al seu destí, però, van trobar que aquella nova colònia no

era més que un diminut illot de no més de 24 hectàrees, sense pràcticament res sobre el seu terreny, més que els arbres que el poblaven. Tornar a casa, malauradament, no era ja una opció, i els *pegliesi* per tant van terminar d'establir-se a Tabarka, erigint-hi un castell defensiu i construint un poble amb una església i un port que es convertiria en el seu principal mitjà per guanyar-se la vida.

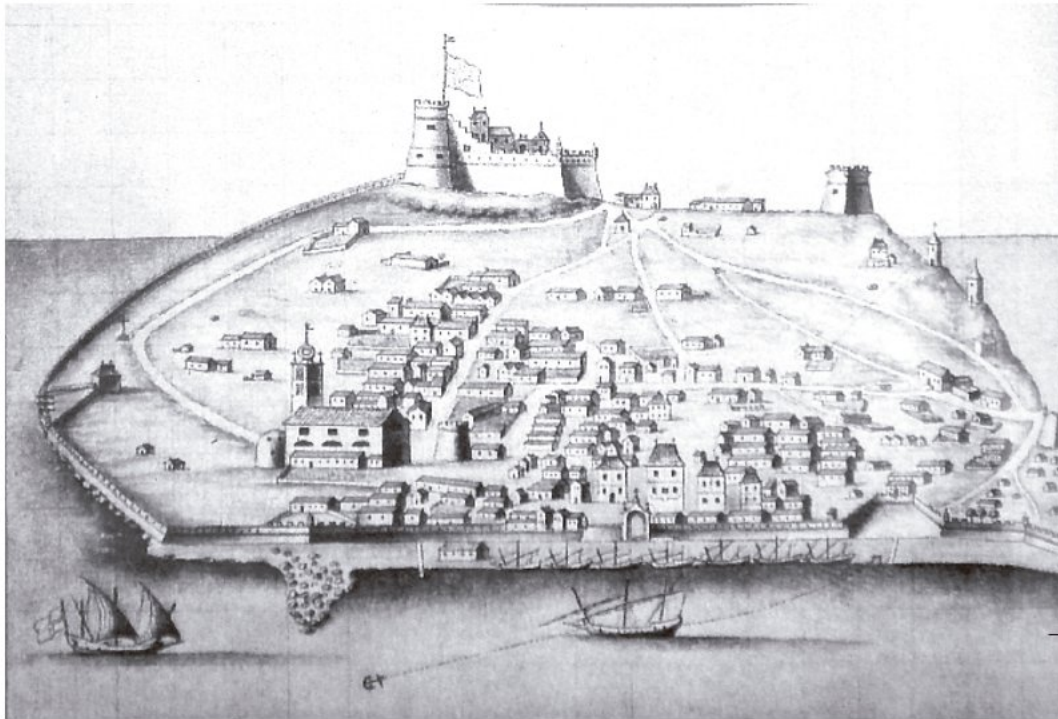
Així doncs, la nova colònia estava establerta: els *pegliesi* havien creat una comunitat a les costes de Tunis, portant així la seua llengua lligur a més de huit-cents kilòmetres de la resta del domini lingüístic. Al llarg de quasi dos segles, Tabarka va prosperar, al mateix temps que una identitat va

anar formant-se, i el poble *tabarquí* va nàixer a aquell poblat davant la costa africana. La llengua lligur, tot i la seua distància de la resta de la Ligúria, va mantindre la seua vitalitat i a penes va variar respecte a la parla continental, a causa del fort lligam econòmic entre l'illot i la república genovesa³. L'àrab i el turc⁴, llengües amb què van mantindre contacte els tabarquins durant la seua llarga estància, quasi no van aconseguir penetrar en la seua parla, arribant a infiltrar-s'hi únicament unes poques paraules de cadascuna, a més d'algunes influències culturals com ara el cuscús (donant lloc al *cascà* tabarquí, que forma hui en dia un dels elements més recognoscibles de la cuina tabarquina).

Detall de la imatge de Sant Vicent Ferrer (Vicentius de Valentia, en el pedestal) a la catedral de Sant Petroni a Bolonya. Al coll del xiquet embenat, trobem un amulet de coral roig, aquell que pescaven els tabarquins. Al·ludeix al "Miracle de Morella", en què el sant va recomposar un xiquet que havia sigut trossejat per la mare per oferir-lo d'apat al sant.

Fotografia de Daniel Climent.

Il·lustració del s. XVI del poble construït a la Tabarka tunisenca, ja desaparegut. Hui en dia encara es mantenen a l'illot el fort i les restes de l'església.

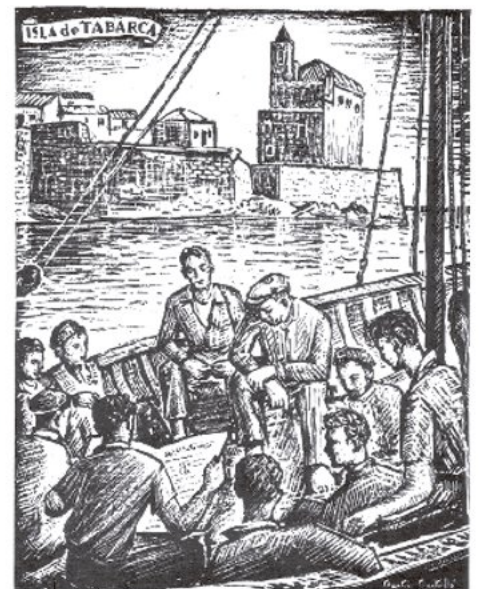
Però esta època de prosperitat no va durar eternament, i en arribar el segle XVIII les creixents tensions amb el beï de Tunis⁵, qui pretenia obtindre el control de la colònia genovesa, dificultaven la vida a Tabarka. A este fet se sumava a més la superpoblació que patia l'illa (amb més de dos mil persones vivint en un illot de menys de 30 hectàrees, va ser necessari, entre altres mesures, prohibir el matrimoni dins la colònia). Els habitants, doncs, van començar a demanar ser reubicats a un altre lloc: en l'horitzó va aparèixer llavors la idea de l'*isola degli Sparvieri*, (illa dels esparvers, *Accipiter nisus*) al sud de la Sardenya, com la fugida d'aquell illot on la vida era ja indesitjable.

Anys després, el somni va esdevindre una realitat: el rei de Sardenya, Carlo Emanuele III, va permetre el transferiment dels tabarquins a l'illa desitjada, i l'any

1738, un centenar de famílies (381 persones) van partir de Tabarka cap a la Sardenya en busca d'una vida millor.

Dos anys després, el beï de Tunis va envair finalment l'illot, i aquells que no havien tingut la sort de poder fugir abans cap a l'*isola degli Sparvieri* van ser esclavitzats. Van haver d'esperar fins al 1768, quan el rei d'Espanya, Carles III, va rescatar 69 famílies per transferir-les a l'illa Plana a les costes d'Alacant, la qual va ser rebatejada amb el nom de Nova Tabarca, en honor a la colònia tunisenca. Uns altres dos anys després, unes altres 38 famílies van ser rescatades i traslladades a l'*isola di Sant'Antiocco*, al costat de l'illa dels esparvers, on els tabarquins arribats amb el primer èxode havien ja fundat un poble, Carloforte, erigit un castell, creat unes salines i construït una almadrava per la pesca de la tonyina.

A la nostra Nova Tabarca va bastar menys d'un segle perquè esta parla lligur, que havia sobreviscut en perfecte estat més de dos-cents anys d'aïllament geogràfic de la resta del domini lingüístic i constant contacte amb

Tabarca. Gravats de Gastón Castelló (anterior al 1981)

l'àrab i el turc, fora reemplaçada pel valencià. El motiu que va portar a esta ràpida desaparició lingüística va ser, en essència, el mateix que havia permès la seua conservació durant la seua història anterior: l'economia. En el moment que este grup de tabarquins va establir-se a l'Illa Plana, van eixir definitivament de la bambolla econòmica genovesa, i van entrar en una altra dependent de les poblacions valenciano-parlants d'Alacant, Santa Pola i Guardamar, entre altres.

Les poques restes lingüístiques lligurs mencionades a l'inici d'este article, de fet, confirmen esta teoria: només aquelles paraules que no interferien amb la nova economia (noms de pardals, com la falcia, i animals marins amb què no es comerciava, com el cranc i l'erichó) van sobreviure la substitució lingüística i van quedar com a úniques memòries, junt amb cognoms com Ruso, Manzanaro o Chacopino, de l'epopeia viscuda pels avantpassats dels tabarquins.

Respecte a Carloforte i Calasetta (nom del poble creat a l'illa de Sant'Antiocco després del tercer i últim èxode de tabarquins), la situació és vastament diferent d'aquella de la nostra Tabarca: fins a dia de hui, les dos comunitats han preservat els lligams amb Gènova, i per tant també la parla lligur que tan ràpidament va desaparèixer sota la influència alacantina: una parla que hui encara rep el nom de *U tabarchin* (el tabarquí).

No només això, sinó que a més l'han conservada amb una vitalitat envejable per a pràcticament qualsevol altra minoria romànica: 86,7% de parlants nadius a Carloforte i 68% a Calasetta, amb un 84% de jòvens entre 15 i 30

anys en esta primera. Tot açò, cal tindre en compte, sense ser oficialment reconeguts pel govern italià amb la qualificació de "minoranza linguistica storica", que sí reben el sard o el català de l'Alguer a la mateixa Sardenya⁶.

La visita a Tabarca continua en el proper capítol on parlarem d'unes altres peculiaritats toponímiques de les que també paga la pena gaudir, si pot ser mentre assaborim un bon caldero amb el seu arròs a banda.

Algunes paraules en lligur tabarquí. Cartell trobat a la Porta de Llevant de Nova Tabarca, que conduïx a la Plaça de Carloforte.

1) En valencià general i respectivament: "falcia" (Apus apus), "erichó de mar" o "boga marina" (Paracentrotus lividus), i "cranc blanc" o "cranca peluda" (Eriphia verrucosa).

2) Sobre el nom original hi ha lingüistes que apunten a una relació entre el topònim i els mots berber o amazic abarrak ('protector de tenda', enfront del vent) i el tuareg ebarkan ('cabana'). En eixe sentit hi ha qui troba relació entre estos mots i el nostre de 'barraca', compartit amb el castellà, portugués i occità.

3) Durant gran part de la seua història, Tabarca va resultar enormement profitosa per Gènova, tant per la pesca del coral com pel comerç establert amb les comunitats veïnes a l'illa, de manera que va resultar d'interès per a la capital mantindre una connexió molt estreta, que al seu torn va refermar la conservació lingüística.

4) Recordem que durant tot este temps Tunis va pertànyer a l'Imperi Otomà. Els refranys tabarquins, de fet, pareixen fer més referència a estos que no als àrabs: Se vaggu pe mò i Turchi m'acciàppan, se vaggu pe tera i Sordi m'amàssan 'si vaig per mar els turcs m'atrapen, si vaig per terra els sards me maten'. Les diverses penúries patides pel poble tabarquí, reflectides en este refrany, podrien donar per tota una obra, pel que no són tractades aquí.

5) Estes tensions, al seu torn, venien motivades també per França, qui havia vist l'illot com a objecte de desig quasi des de la fundació de la colònia.

6) Per saber-ne més, bibliografia recomanada:

- Hieracon.it, isola di San Pietro, en <http://www.hieracon.it/LU%20me%20paize/04-Pegi.php>
- Capriata, N. (2005). Presentazione. En Toso, F. Grammatica del tabarchino pp. 5-27. Le Mani, Gènova.
- Toso, F. (2010). La voce tabarchino. Aspetti lessicografici e storico-linguistici. En Civita, M. Lingua e stile XLV pp.259-281. Società editrice Il Mulino, Bolonya.
- Llorca Ibi, F. (2012). La llengua tabarquina: de Gènova a Alacant, Canelobre, 60: pp.207-215. Institut Juan Gil-Albert, Alacant
- Beltran Calvo, V. i Segura-Llopes, C. (2017): Els parlars valencians. Publ. Universitat de València, València.
- Toso, F. (2020). L'Illa Plana: Language death e sopravvivenze identitarie.
- Toso, F. Il mondo grande pp. 123-140. Publ. Università di Sassari, Sàsser.

Enric Pellin Català. et Daniel Climent Giner
Alacant (1953)
Mestre de Primària

TABARCA, LA COVA DELS BIRROS I ALTRES CURIOSITATS TABARQUINES

Aprofitaré per parlar als amics als que faré de guia de la nostra “Illa”, la Nova Tabarca. I prepare la intervenció amb l’amic Daniel Climent, net de tabarquins (no debades el seu quart cognom és Parodi).

Els comentaré, als visitants sards que venen de visita que lo de “nova” fa referència a una altra illa homònima, la Tabarka original. Una illa que, situada enfront la costa de Tunísia, al nord d’Àfrica i prop de la frontera amb Algèria, havia sigut colonitzada per pobladors de la Ligúria, al nord-oest d’Itàlia, en el golf de Gènova.

A l’illa Nova de Tabarca, que s’anomenà així en remembrança dels primers pobladors, el rei havia estat capaç de fundar una civilització artificial que mancava de recursos propis. Tot allò que no s’hi trobés o que s’hi aclimatés amb dificultat, s’havia de portar del continent. Així, el vi, les peces de tela amb què les dones confeccionaven camises, les saques de farina i de sucre, l’espart, les eines, la fusta necessària per a les petites reformes o per a bastir les caixes dels morts, els llegums, les verdures i la pólvora per als canons. Tot, absolutament tot, havia de procedir de fora.

A la Tabarka tunisiano-genovesa, aquells habitants s’havien dedicat a la pesca de coral roig (*Corallium*

Gravat de Gastón Castelló sobre Tabarca (abans del 1981).

Situació geogràfica de l’antiga Tabarka, a la costa de Tunísia.

rubrum), l’esquelet arborescent d’uns invertebrats marins¹.

Eixe coral era un material molt preuat en joieria² i valorat també com amulet, com es pot apreciar en nombrosos quadres de l’època, com podem veure, com a exemple, en el següent fragment de l’obra del Renaixement, *Pala di Brera*, de Piero de la Francesca, on el nen Jesús, porta un coral roig al coll; similar al que també duu el xiquet embenat³ que representa el miracle de Morella⁴, de Sant Vicent Ferrer, a la catedral de Sant Petroni, patró de Bolonya⁵ (Itàlia), on el sant valencià era molt venerat.

Resulta que la Tabarka original va ser ocupada pel *bei* (=virrei) de Tunísia en el segle XVIII, que va capturar els tabarquins d’origen lligur que hi vivien.

Coral roig, arborescent.

Pala di Brera. Sant Vicent a la catedral de Sant Petroni (Bolonya).

Els tabarquins capturats van ser rescatats anys més tard, i instal·lats a la nostra Illa Plana, que els grecs anomenaven Plenèssia o Planària, nom que el gran il·lustrat valencià del s. XVIII Gregori Mayans, afirmava que no derivava de 'plana' sinó de 'perillosa', potser per la difícil navegació entre els illots que l'envolten.

Els pobladors de la Nova Tabarca havien sigut rescatats (1768), cal dir-ho, a instàncies del rei Carles III i del seu primer ministre, el comte d'Aranada, i la intercessió dels frares trinitaris i mercedaris (dels quals ens queda un convent al Campello, en ruïnes), especialitzats en actuar de mitjancers en el rescat de presoners.

El comte d'Aranda, havia estimat que seria molt bo dotar l'illa d'una

població estable junt a un destacament militar que evitara que s'hi refugiaren els pirates berberiscos per atacar la costa.

Es va planificar un ús racional i il·lustrat de l'espai de l'arxipèlag tabarquí.

L'illot de llevant, el més extens, es dedicaria als cultius i els ramats, i per això s'anomena 'el camp'. Hi aniria una torre fortificada, un far i el cementeri.

L'illot central, unit a l'anterior mitjançant un freu (castellà, *istmo*) serviria per bastir-hi la ciutat. Una ciutat de trama ortogonal (carrers paral·lels i perpendiculars entre si), emmurallada i amb tres portes d'accés posades sota l'advocació dels tres arcàngels, Sant Rafel a llevant, oberta al camp; la de Sant Gabriel a ponent i mirant la

Libret de Manel Biosca.

cantera; i la de Sant Miquel a la tramuntana i davant de l'antic port.

L'illot de ponent faria de pedrera ('la Cantera') per extraure les pedres amb què farien la ciutat.

En tot cas, una comunitat mancada de recursos propis. De fet, tot allò que no s'hi trobava més enllà de la pesca o de plantes i animals que s'hi aclimataven, s'havia de dur de fora, del continent, des de l'espart al vi, des de les peces de tela a les ferramentes, el carbó o la fusta, els llegums, les verdures, la farina, el sucre o la pólvora per als canons; tot havia de dur-se de fora.

Tabarca, des de l'aire.

L'origen dels nouvinguts que s'hi van instal·lar es detectava, entre altres coses, en els llinatges, alguns dels quals s'han conservat més o menys modificats: Giacopino o Jacopino (>Chacopino), Luxoro (>Luchoro), Burguero, Marzerano (>Manzanaro), Rosso (>Ruso/Russo), Parodi, Capriata, Perfumo, Buzo, Montecatini, Columbo, Leoni, Rivera, Pitaluga, i alguns més.

I com que provenien de l'extrem nord-oest d'Itàlia, la costa de la Ligúria (capital, Gènova), parlaven genovés o ligur, una parla que encara perviu en unes poques paraules a la nostra Tabarca.

· ELS ZOÒNIMS LIGURS, I UNS ALTRES DE PECILIARS

Resulta que el fill d'un amic, Carles Martin, és un xicot ben preparat i aficionat a les llengües, entre altres el ligur, la llengua "italiana" dels antics tabarquins; parlem amb ell i ens comenta que *birrò* hi té el significat de 'falzia' ('falziot' o 'franzillot', com li diuen a la Marina; *Apus apus*; en

Falzia (*Apus apus*).

Pub Birró, a la ciutat de Savona (en ligur, *Sann-a*); a la persiana de la porta figura pintada una àncora, que inicialment vam prendre per una falzia, un birró.

Cova dels birros, a Nova Tabarca.

castellà, 'vencejo'); i afig: "tot i que és possible que provinga de *sbiro/sbîrru*, el canvi d'accent em fa sospitar un poc".

Les falcies són eixes aus que volen a gran altura sobre Alacant des de la primavera fins a meitat d'estiu, pràcticament no es posen en terra i tot el dia volen, també per a dormir.

La meua dona les té mania perquè li caguen la roba de tant en tant, ai! Com som de desagraïts els humans! Perquè una família de falcies pot arribar a menjar uns 4 kg de mosquits per temporada!

En tot cas, el zoònim, el nom de l'animal, ha quedat fixat en un dels topònims de l'illa, la Cova dels birros; potser per les falcies que hi anirien a fer els nius.

Uns altres noms d'origen ligur que són peculiars de l'illa per anomenar determinats animals són *así* (plural, *asins*) per a l'erició de mar o boga marina (*Paracentrotus lividus*); o *faula* [en el ligur actual, *foulo*], cranc blanc o cranca peluda (*Eriphia verrucosa*).

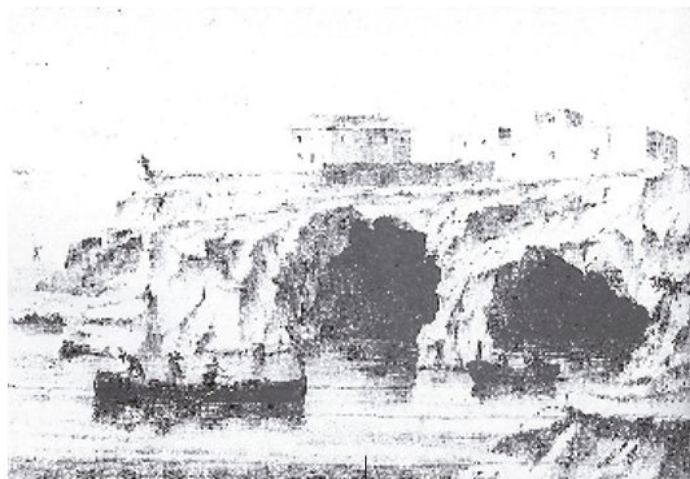
Alguna altre paraula restringida a l'illa (i a Santa Pola) és la de *búfano*, que és com hi anomenen els delfins; però tot i no semblar una paraula ligur, sí que és lo

suficientment curiosa com per anotar-la en el quadern que em servirà de guia.

Pel que fa als zootopònims o animals que han deixat el seu nom en algun llocs de l'illa, que tant els interessin als amics sards, parlem amb Felip Manzanaro Ruso (< Marzerano Russo; Tabarca 1962), pescador de l'illa, "de tota la vida".

Felip ens comenta que, encara que a l'extrem oriental de l'illa hi ha la Punta Falcó, ell no n'ha vist mai. Probablement, però, el zootopònim faja referència al *falcó pelegrí* (*Falco peregrinus*), eixa rapinyaire velocíssima que també vivia al Benacantil. La mateixa au que donà nom a la pel·lícula "El falcó maltès" (1941, de John Huston; i amb Humphrey Bogart en el paper del detectiu Sam Spade).

També està la cova del Llop Mari, al·lusió a les foques *Monachus monachus* que hi habitaven i eren molt perseguides pels tabarquins perquè competien amb els mariners pel peix; i, clar, no hi havia molt bona convivència⁶. Per cert, hauré de recomanar als amics visitants que, per fer pràctiques del valencià que estan aprenent, llegeixen *Els secrets de Meissen* (1994), de Josep Palomero, en el qual l'illa resulta

Cova del llop marí, a Tabarca, en la Crònica de Viravens i en l'actualitat.

ser l'epicentre d'una trama sobre els intents de fabricar porcellana sota la direcció del coneixedor dels secrets d'eixa manufactura, escapat de Meissen (Saxònia) durant la guerra de Successió d'Àustria. Segons la novel·la, les instal·lacions s'havien de fer a la Nova Tabarca, al subsòl, i s'hi accediria, justament, per la cova del Llop marí.

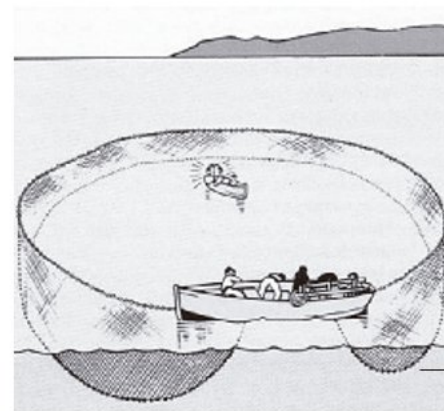
Al nord de l'extrem oriental del camp, del cementeri nou (1911), es troba un talassònim (nom propi d'un lloc marí) d'interès: el Bol de l'espè. Fa referència a un peix, l'espè (*Sphyaena sphyraena*); castellà, *espèton* o *barracuda*, de cos allargat que es captura amb un art de pesca d'encerclament anomenat bol⁷.

Aquesta modalitat de captura consistia en localitzar una mola d'espets, que en les nits de lluna nova es detectaven sobre la superfície de la mar pel platejat del seu dors, apropar-s'hi i encerclar-los amb les xàrcies que es calaven al seu voltant. Per atraure'ls es feien servir uns fatxos d'herbes i mates seques que encenien i actuaven de reclam lluminós.

També hi ha uns altres llocs on calar el bol, però com a un art fix perpendicular a la costa en llocs de poca profunditat, quatre brases aproximadament.

Per a aquests altres 'bol' es fa servir una xàrcia anomenada 'moruna'. Quan aquesta és de malla fina es diu 'moruna de muixó', fent referència a un peix molt menut, el 'muixó', 'moixó' o 'peixet de rei' (*Atherina boyeri*), que també rep el nom de *xanguet*, justament d'origen lligur, *zanchette* (pronunciat quasi igual que en andalus, *chanquete*); un peix deliciós ('de rei'), tan menut i quasi transparent⁸ que en l'antiguitat i segons Plini el Vell, se suposava que naixia de la bromera de la mar.

A l'illot de 'la Galera', un dels més grans i situat al sud del del Camp, viu una colònia d'escaterets o ocells de tempesta (*Hydrobates pelagicus*; castellà, *paño*), una au marina menuda que s'alimenta de zooplàncton, meduses, petits crustacis, mol·luscs i peixos, matèries olioses de la superfície i, segons la creença popular, de les escames o escates del peix, origen del seu nom popular, 'escateret'.

Pesca al bol. Font: Enciclopèdia catalana.

De manera semblant a com hem fet nosaltres en l'article, planejant sobre les aigües i les terres de la nostra Illa.

· POST SCRIPTUM

Acabat el viatge, i tornats a Sardenya, Silvio m'envia unes notes que ha trobat en dietari d'un besavi seu, Antoni Simon i Mossa (1916-1971). Este arquitecte, polític, filòleg⁹ i escriptor italià d'origen sard estiujava a l'Alguer, la ciutat sarda de parla catalana i on passava els estius amb els seus

Mare de Déu del coral, a Begur (Girona).

avis, que vivien de la pesca (a pulmó lliure) i preparació del coral roig, altrament dit 'or vermell' i 'sang de bou'.

Mentre estudiava a Roma, Antoni havia treballat al Cafè més antic i famós de la ciutat, l'Antico Caffè Greco, lloc de reunió dels més renomats intel·lectuals i artistes que visitaven la capital italiana. Hi va conèixer al gran escriptor català, empordanès, Josep Pla (1897-1981), al que va convidar a

visitar l'Alguer i on va prendre notes sobre la pesca del coral roig; una activitat típica també de les comarques litorals gironines i en particular de la població de Begur, on hi ha a l'església de Sant Pere (patró dels mariners) amb una imatge de la Mare de Déu que porta al braç un nen Jesús amb una rama autèntica de coral en la mà.

Així que, quan en les primeres dècades del segle XX el diari *La Veu de Catalunya* va proposar el nom de Costa Brava per eixe litoral tan abrupte, Josep Pla va proposar que seria més apropiat dir-li Costa del Coral; i poc després, en el seu llibre *Aigua de mar* va incloure un capítol dedicat a 'El coral i els coralers'¹⁰.

De manera similar amb el que havia passat a la Ligúria segles abans, quan va començar a escassejar els corals i molts se'n

van anar a Tabarka, els coralers gironins també van emprendre 'l'aventura d'Àfrica'. Primer es van dirigir a costes més pròximes, com el cap de Sant Antoni, a la nostra Marina Alta, o Vera, a Almeria¹¹. Mes tard, embarcaven els seus llaguts a bord de goletes de transport a vela i anaven a coralar a les costes atlàntiques nord-africanes de Mauritània i Cap Verd.

Sí, de manera similar a com abans havien fet, des de la Ligúria a Tunísia, els avantpassats dels nostres tabarquins.

I, de manera semblant a molts nous tabarquins que també van fer el camí cap a Guardamar, Santa Pola, Alacant, el Campello o la Vilajoiosa, també nosaltres, lectors que ens acompanyeu, prendrem la barca i tornarem a Alacant.

1) El coral roig és un organisme animal, més aïna una colònia de d'invertebrats menuts amb aspecte de flor, pòlips, en simbiosi amb algues microscòpiques, i que mentre creixen formen una mena d'exoesquelet arborescent a partir de sals càlciques que expulsen a l'exterior.

2) El coral roig és un material preciós que ha sigut utilitzat per a treballs sumptuaris des de la més remota antiguitat: se n'ha trobat a l'interior de sepultures neolítiques de 3.000 anys abans de la nostra era, a joies sumèries i faraòniques o incrustat en decoracions murals de l'època minoica i micènica.

3) El xiquet embenat fa al·lusió al "milacre de Morella", on el sant va tornar a la vida un xiquet que sa mare havia trossejat per oferir-li'n de menjar.

4) Miracle en el qual el sant va reconstruir un xiquet que sa mare havia trossejat per fer-li'n un guisat.

5) Capital de la regió septentrional de l'Emilia-Romagna; es diu en italià, Bologna, i en emilià, Bulàgna.

6) Els últims llops marins de l'illa de Tabarka: <https://www.youtube.com/watch?v=wEGyXakeQxw>. I paga la pena consultar el blog dedicada a l'illa per Armando Parodi Arróniz: <http://lafogueradetabarca.blogspot.com/>

7) Quan aquesta és de malla és ampla (moruna grossa) es captura peix de pas, com ara letxola o serviola (*Seriola dumerili*); verderol, en la fase juvenil), palometa (*Trachinotus ovatus*), bonitol (Sarda sarda), i altres.

8) Fins i tot d'adult; no s'ha de confondre amb els immadurs alevins de sardina o boqueró/aladroc.

9) Lingüista expert en sard (i en alguerès-català), com el protagonista de la celebrada pel·lícula dels germans Taviani *Padre padrone* (1977), inspirada en la novel·la homònima i autobiogràfica de Gavino Ledda (en sard: *Gavinu 'e Ledda*).

10) Un altre escriptor català de renom, Jacint Verdaguer, havia dedicat als coralers un poema, *La fada de Roses*, en el seu monumental *Canigó* (1866):

Los coralers de Begur
coralen dins llur barqueta.
-Coralers, si m'hi voleu
fareu bona pesca.
Si voleu saber qui só,
só una fada empordanesa,
les fades del Pirineu
me diuen Sirena-.
Quan ells se tiren al fons
jo en sortia amb les mans plenes,
ells trauen rams de coral,
jo aquest ram de perles.

11) De fet, a la població empordanesa i antigament coralera de Begur hi ha un parell de carrers paral·lels el nom dels quals són, justament, Sant Antoni i Vera.

Daniel Climent Giner.

DE TABARCA A ALACANT: DESEMBARCAR A LA PLAÇA DE LES BARQUES

Tornem de Tabarca a Alacant.

Si el viatge l'haguèrem fet segles abans, com els antics tabarquins quan volien vindre a la ciutat, desembarcariem en el port del Baver o bé en aquella antiga plaça de les Barques (avui Gabriel Miró). Una plaça junt al que després diríem malecò del port i des de la qual es podria connectar tant amb el centre històric com amb la mateixa platja i port del Baver.

Eixe camí, de l'Illa a Alacant, l'havia fet ja fa més d'un segle fet la meua besàvia, Maria Ripoll, la darrera en exercir-hi el ritual de 'la figuera' per curar els xiquets 'trencats' (herniats).

Però, tornem al tema.

Tot això formava part d'una trama urbanística que, com totes, tenia la seua història.

I per presentar toponímicament aquesta part d'Alacant anem a fer un viatge imaginari, no tan sols per la geografia sinó per la història. I faré anacronismes quan calga amb l'objectiu de mantindre el sentit general del trajecte a realitzar.

Per exemple, podem partir de la *medina Laqant* musulmana que allà pel segle XI s'arrapava als vessants més baixos del Benacantil.

Des de la Porta Ferrissa eixia un camí paral·lel a la costa que, discorria per la plaça de la Fruita (de la Santa Faç, darrere de l'Ajuntament), i per l'actual carrer Major, travessariem la muralla i el

Vall (rambla de Canícia, ara de Méndez Núñez) tot eixint pel portal d'Elx.

En salvar el Barranquet (carrer Bailén) penetrariem en el barri de Sant Francesc pel carrer homònim, dit així per l'església-convent que els franciscans hi van instal·lar a començaments del segle XVII; un edifici completat en el XVII amb un magnífic claustre que va ser saquejat i incendiat l'edifici durant l'època de la barbàrie i terror de 1936, va haver de ser enderrocat en la dècada dels 40.

També podríem haver-nos derivat, en aquest viatge imaginari entre el temps i l'espai, cap a l'interior, a l'Hort de Valladolid, per tindre aliment en cas de setge quan, en el context de les guerres napoleòniques es va ampliar el recinte emmurallat de la ciutat incloent-hi el barri de Sant

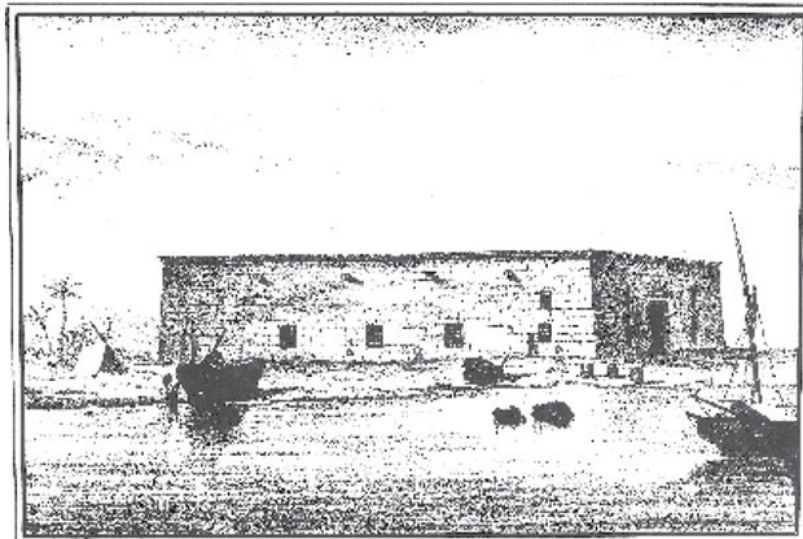
Francesc. Llegim a l'excel·lent arqueòleg i divulgador Pablo Rosser: "la ciudad amuralló todo el arrabal de San Francisco dejando en su interior amplios terrenos de la llamada 'huerta de Valladolid'. Dichos terrenos fueron ofrecidos a los habitantes del desalojado arrabal de San Antón, que en ese contexto bélico habían derribado, con el fin de que se construyeran sus nuevas vivienda. En ese contexto surge la actual plaza Nueva o de Hernán Cortés²".

Ara bé, si optem per seguir prop de la costa, en el camí que transitariem entre el Vall (la Rambla) i el Riuet (Doctor Gadea) podríem passar per la plaça de les Barques, potser el lloc que hauríem triat per desembarcar venint amb un llagut des de Tabarca i per estalviar-nos el camí des del Baver a Alacant.

Claustre del convent de Sant Francesc.

Font: blog Alicante vivo.

LA CASA DEL REI.

Ens hi trobariem, en eixa plaça, l'Alfori³ de la Sal o Casa del Rei (Felip II). Un edifici que servia de magatzem de sal, oficina de control fiscal, pesatge i distribució de la sal que hi arribava de les salines de la Mata i Torrevella. Sí, la sal, un producte essencial per a la conservació dels aliments, junt a tants altres perfectament segurs que tantes vides han salvat i continuen fent-ho⁴.

Amb el pas del temps l'edifici va ser abandonat, degradat i derruït. Afortunadament, al final s'hi va construir el magnífic edifici modernista de Correus i Telègrafs, que ha donat nom popular a l'antiga plaça de les Barques i ara de Gabriel Miró, la replaceta de Correus.

Afortunadament conservem l'escut de la façana d'aquell Alfori de la Sal. Es tracta d'un escut heràldic amb corona reial sobre els quatre 'Pals de gules [vermell] sobre or [groc]' propis de la Corona d'Aragó; de la cadena que l'envolta penja un corder que representa l'Orde del Toisó d'Or⁵. També s'hi pot llegir una data, 1591, l'any en què va ser acabada l'obra.

Afortunadament, l'escut va ser rescatat pel general Elizaicin (1855-1932), alcalde d'Alacant, arqueòleg aficionat i Fill predilecte d'Alacant per la seua defensa dels lligams entre Alacant i València en els Jocs Florals de la societat *Lo Rat Penat*⁶, de la qual era membre. Sí, eixa societat valencianista que va regalar a la ciutat d'Alacant la làpida que figura a l'Ajuntament per honorar a l'il·lustrat alacantí, arqueòleg i literat Antoni Valcàrcel, Conde de Lumières (1748-1808)

Però, tornem a l'escut de l'Alfori.

El general Elizaicin el va custodiar a sa casa fins que l'any 1924 el va oferir a la Comissió provincial de monuments i ara s'exposa en el MARQ, el Museu d'Arqueologia provincial d'Alacant.

Si continuàrem el viatge imaginari, ara per enllaçar els dos ports alacantins, el de la Plaça de les Barques i l'antic del Baver, podríem seguir pel carrer 'del Baver' (ara, Rafael Terol) i travessar el barri de la Buda, al que li dedicarem el proper capítol.

També es podria anar pel carrer 'de la Mar' (ara, San Fernando).

I si en l'època del viatge ja s'haguera ampliat fortificació d'Alacant cap a ponent, amb el

Escut de la Corona d'Aragó que blasonava l'Alfori de la Sal, a l'actual plaça de Gabriel Miró o de Correus.

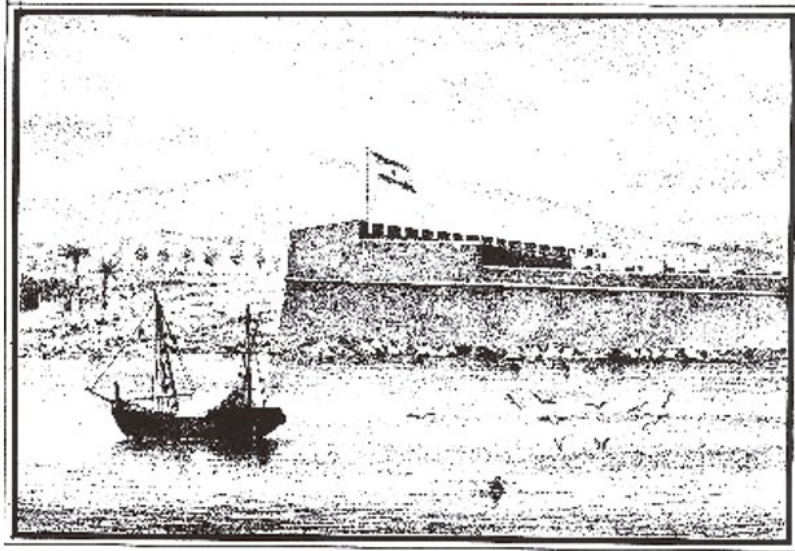

A la placa, quasi esborrades les lletres es podia llegir: "A l'Excm. Sr. N'Antoni Valcarcel, Príncep pius de Savoia, Marqués de Castel Rodrigo, Fill il·lustre d'Alacant, Investigador de les antiguitats pàtries, en penyora d'agraïment, Lo Rat Penat de València"

centre del nou sistema defensiu en el baluard de Sant Carles (més o menys on està l'estàtua a Canalejas), podríem travessar la 'porta del Baver' oberta allí el 1712 sobre el Riuet, un barranc que recollia l'aigua que baixava de Sant Blai després d'haver fet un gir des de l'actual estació de trens cap a Reyes Católicos i Doctor Gadea.

Salvat el Riuet, ens dirigiríem cap als Antigons.

Podríem optar per les zones hortícoles de l'Hort de Seguí (pels volts de la plaça Séneca), passar a

EL BALUARTE DE SAN CARLOS.

l'altiplà de Benalua i seguir cap a la Foia Gascó, després coneguda com a Hort del Bambero (aproximadament per l'actual barri Miguel Hernández); i, més enllà a la gran horta meridional d'Alacant, la Sueca.

També, clar, es podria seguir el camí més pròxim a la costa i arribar al port del Bayer amb les seues zones de desembarcament de mercaderies, magatzems, i drassanes.

De tot això ja en sabem alguna cosa. Així que, ara, tornarem cap a la plaça 'de les Barques' i al barri col·lindant, el de 'la Buda'.

En el proper capítol visitarem un barri del que només hem dit el nom, 'de la Buda'.

Com que eixe nom fa al·lusió a una planta i als seus usos, t'ofereixo, amable lector, dos camins:

- 1) amb unes reflexions sobre el paper de l'etnobotànica (l'estudi de les relacions entre plantes i humans com a font d'interpretació toponímica) o bé
- 2) passar directament al següent capítol, el dedicat al barri de la Buda.

Advertit quedes, i gràcies per seguir, prengues el camí que prengues.

· INTROITO: ETNOBOTÀNICA I TOPONÍMIA

L'estudi dels usos, costums i noms sorgits de la relació entre humans i plantes s'ha plasmat en una ciència relativament nova⁷, l'etnobotànica⁸.

Una ciència nova acadèmicament parlant, sí; però molt antiga. Potser la més antiga de la humanitat ja que, des dels inicis, els coneixements sobre les propietats de les plantes (alimentàries, medicinals, fabrils, etc.) ens van mantindre vius, i cultes en la mesura que amb elles vam fer instruments, vivendes, teixits, barques i un llarg etcètera.

Durant mil·lennis l'etnobotànica ha sigut d'una 'ciència' empírica, basada en l'assaig-error i en la transmissió oral, gestual i ritual. A poc a poc ha anat, però, formalitzant els coneixements, depurant-los, i extraient-ne els fonaments físics, químics, bioquímics, fisiològics, etc. que constituïen el nucli científic explicatiu del perquè s'usaven unes plantes i no unes altres. Uns sabers ancestrals molts dels quals estan en risc de pèrdua definitiva. I que convindria rescatar; no amb l'objectiu nostàlgic d'un retorn a un passat pretesament idíl·lic, sinó

per estudiar-les i extraure'n els rerefons d'aquells usos (per exemple, els principis actius que per al tractament de determinades malalties). I per aprendre a "llegir" la natura a través de les pautes culturals i de les paraules que ens han sigut transmeses.

Algunes de les pràctiques etnobotàniques han tingut relació amb el món de la navegació i han sigut fixades nominalment, i toponímicament. Per això, aclarir el sentit etnobotànic de determinats topònims pot ajudar a resoldre qüestions d'una altra índole: geogràfiques, històriques, sociològiques, i també lingüístiques i botàniques.

En tingut ocasió d'apropar-nos a eixe enfocament en el cas del Bayer, un topònim tractat en el capítol anterior, i que en certa manera podríem enquadrar dins de l'etnobotànica lingüístico-toponímica.

Encara més, l'etnobotànica hauria pogut contribuir millor al coneixement comú si, més enllà de l'anàlisi toponímica s'hagueren dedicat esforços a estudiar les diferents espècies botàniques que es feien servir en aquelles drassanes, el Bayer: quines fustes (de quins arbres, de quines parts), quines fibres (per a veles, caps (de corda), estopa per calafatejar, etc.) i tractaments (tints, olis, resines), havien sigut els idonis i el perquè.

No tant per tornar a omplir les mars de barques fetes amb fustes i fibres, sinó per poder esbrinar quines eren les característiques d'aquells materials que els feien útils: suportar traccions, flexions i torsions extremes, com a

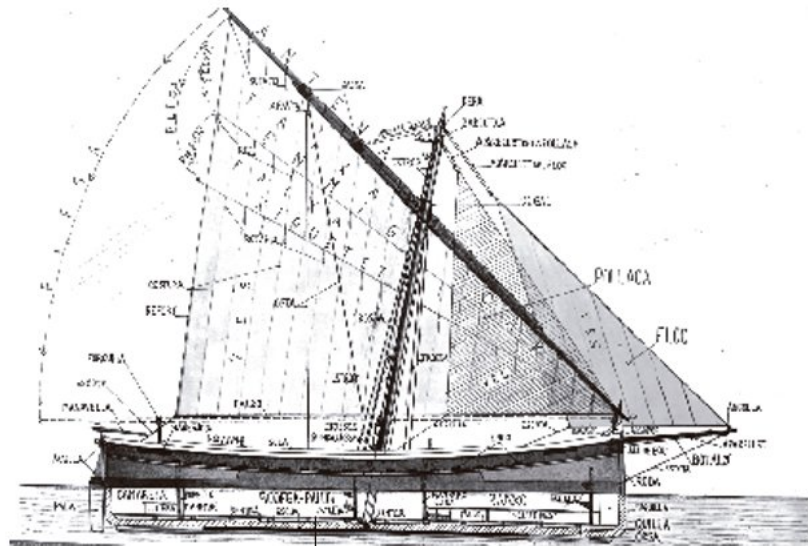
impermeables, ignífugs i resistents al fred o la calor, etc.

I, encara més, per saber com estaven distribuïdes les fibres en l'interior de cada material, quins eren els polímers naturals responsables d'eixes qualitats, com es podien millorar segons el tractament aplicat, etc.

Tota eixa informació, interpretada mitjançant paràmetres científics, podria servir ja no tan sols per fer barques 'com les antigues' (per a museus, centres d'interpretació, etc.) sinó per a molts altres usos; i no necessàriament relacionats amb la marineria però sí ben útils a l'hora d'abordar nous reptes tecnològics, ja que com tota bona ciència, en entendre les raons dels processos es depuren nous instruments cognitius i metodològics per abordar els nous reptes que van apareixent.

Els nous avanços tecnològics, mèdics, etc. que tant han millorat la humanitat i incentivat l'abandonament de pràctiques antigues, no hauria de servir d'excusa per bandejar l'estudi d'aquelles, que sovint mantenen en l'interior propietats que, tretes a la llum, podrien aportar noves solucions materials, estructurals, funcionals, a problemes d'ara i del futur.

Recollir, estudiar i compartir els sabers antics no és cap càntic a la nostàlgia ni cap proposta de retorn a un passat falsament idealitzat, sinó una aposta pel conservar el coneixement sensat acumulat per la humanitat; uns sabers que, compartits, poden contribuir a aportar nous enfocaments per resoldre els nous reptes a què ens enfrontem. Coneixements que, de ser abocats

Parts d'una barca de pesca. Port del Campello.

al pou de l'oblit, s'hauran perdut irremediament⁹.

Els mètodes desenvolupats per descobrir què hi ha darrere de les pràctiques etnobotàniques heretades no tan sols és útil per detectar components bioquímics, propietats físiques, i altres de semblants, sinó també per interpretar allò que els noms ens

han transmés. I, entre eixos noms, els topònims. Com intentarem mostrar en el proper capítol, *L'anàlisi etnobotànicolingüística pot dotar d'instruments per no circumscriure's al barri el topònim del qual anem a estudiar i intentar entendre, sinó que les conclusions ens ajudaran a interpretar uns altres fins i tot ben llunyans.*

1) A Tabarca, "l'Illa" per excel·lència per a tots els alacantins, la darrera dona que 'curava' els xiquets 'trencats' o herniats va ser Maria Ripoll, la meua besàvia, la 'iaia Maria' per a tots els seus nets i besnets. Casada amb Manuel Parodi (mort de verola/pigota a l'Illa), les segones núpcies amb Frasquito Carratalà l'havien duta al Campello, acompanyada de sa filla amb primer marit, Encarnació Parodi Ripoll, la que seria la meua àvia materna, la "mama" Encarnació. Jo, tot i que nascut a Alacant el 1952, passava els estius al Campello, del Carrer (de) la Mar (o Carrelamar), on el meu 'tata' (avi) Antonio Giner Lledó, armador i amo de barca, tenia uns magatzems on guardava les xarxes, que era on vivíem. De menuts, la meua primera germana i jo, anàvem a primera hora a casa de la "iaia Maria", al Carrer (de) Sant Pere (el patró dels mariners), on en el pati de darrere, i com en tantes altres cases d'allí, hi havia una figuera; hi collíem figues, les guardàvem en un cabasset d'espart i les cobriem amb pàmpols o fulles del mateix arbre per dur-les després a casa nostra per a les postres del dinar.

2) Diario Información. 'Historias de aquí'. 16 de març de 2005.

3) En alguns llocs posa, equivocadament, 'Alforí'. ¡Ai, el ball entre les consonants líquides r/l! Com en les castellanitzacions de Baver / Babel; Verger / Vergel, Petrer / Petrel. El més correcte és Alforí, que prové de l'àrab -Al-borī; "graner" amb un significat que es fa ampliar als edificis on es guardaven i organitzaven els productes a granell (grans, olives... i sal). Hi ha uns altres topònims de semblants, com ara Fontanar dels Alforins (la Vall d'Albaida); el Tossal de Florins (a l'Alcora, l'Alcalatén), per transposició del grup consonàntic 'de'lforins' a 'de florins'; Alforí de dalt, a Ciutadella (Menorca); els Alforins, a Vistabella del Maestrat (Castelló).

4) "Sobre la conservació dels aliments" va ser el tema del llibret de Benalua de 2021 De escis conservandis: http://hoguerabenalua.es/Hoguera_Benalua/Llibrets_files/LLIBRET%20BENA LUA%202021%20PEQ.pdf. De escis conservandis.jpg

5) Mitologia clàssica als carrers d'Alacant (2). Antoni Biosca. El velló d'or de l'escut d'Alacant: <https://www.youtube.com/watch?v=jkpcOCvhmT8&t=78s>

6) Lo Rat Penat ('Societat d'amadors de les glories de València y son antich Realme') té com a figura icònica, òbviament, allò que en castellà es diu un 'murciélagu'. Pinna, en llatí, vol dir 'ploma'; potser per una relació metonímica entre 'ploma' i 'ala', rat penat (ratpenat, rata penada, rata pinyada) ve a dir 'ratolí alat'. En castellà també es tracta de fer amb el nom una descripció de l'animal: del llatí mus, muris, ratolí, derivaria el castellà antic mur; si a això li afegim 'ciego', 'murciélagu vindria a significar 'ratolí cec'; una etimologia similar al nom que li donen a l'animal al Baix Vinalopó, 'mossiguello'; i a la Vall d'Albaida, 'armonsigo!'

7) Reivindicació de l'etnobotànica: <https://metode.cat/revistes-metode/document/reivindicacio-etnobotanica.html>

8) "Les nostres plantes", el primer llibre de divulgació etnobotànica a tot Espanya, editat a Alacant i per un benaluer! <https://www.laveudelsllibres.cat/noticia/81771/quaranta-anys-de-les-nostres-plantas-de-daniel-climent-i-giner>.

9) Com aquelles formigues de la pel·lícula "Los últimos días del Edén" (amb Sean Connery i Lorraine Bracco) que, tot i suposar el remei contra un determinat tipus de càncer, estaven a punt de desaparèixer pels imperatius d'immidatesa d'un avanç incapaç d'entendre el valor d'alguns dels bens que estava destruint.

L'Alforí de la Sal o Casa del Rei, ja molt deteriorat a les darreries del segle XIX.

Alacant, amb la platja de ponent on aniria conformant-se la Plaça de les Barques.

jurisdicció reial, la sal. En el segle XIX l'Alforí, abandonat el seu ús, es trobava en procés de deteriorament progressiu, fins que finalment va ser enderrocat.

Recordem l'article que el periodista prematurament finit Ismael Belda dedicava a aquesta plaça en l'article "Historias del barrio Buda"² en la secció *Boines i barrets* que escrivia per al *Diario El Mundo*:

"La plaza infinita

Alrededor de 1862 y 1863, el arquitecto Francisco Morell y Gómez urbanizaría la desordenada plaza de las Barcas, elevándola sobre la calzada y configurándola, al estilo burgués y anglosajón en boga, con verjas, quioscos y fuentecillas. Un recinto romántico, hoy día sin rejas, que enaltecería a la reina Isabel II y que antes de loar al exuberante escritor Gabriel Miró, también se diría plaza Libertad. Masivamente citada como plaza de Correos, su primer perímetro se ajardinaria con olmos, magnolios y unas araucarias ya inexistentes. Y con unos ficus que ahora son elevados y fornidos, musculosos y animales, y que

Façana original de la seu de Correus i Telègrafs segons el projecte de Luis Ferrero. Font: Sánchez, 1944. Arxiu Municipal d'Alacant (AMA)

cualquier visitante cree más viejos que los olmos que rodean la plaza por su gigantesca estampa centenaria, aunque los olmos se plantaron antes. Como en la plaza de la Virgen de València, en el centro del jardín existió una fuente con una escultura de Neptuno y después un estanque redondo con un potente chorro que conmemoraría la llegada a la ciudad en 1898 de las aguas procedentes de Sax. Veinte años

más tarde, en 1918, aquel manantial sería sustituido por el grupo escultórico modernista de la fuente La Aiguadora, una deliciosa y sonriente muchacha que vierte el agua que vende sobre un fauno travieso y seductor. Una obra que, según el estudioso Juan José Amores, el escultor Vicente Bañuls obtendría calcando como modelo a una vecina de 17 años, Susana Llaneras Rico.

En la orilla portuaria de la plaza

permanece el busto en piedra caliza de Gabriel Miró tallado por José Samper Ruiz e inaugurado en 1935. Y en el lado suroeste, el edificio rehabilitado y resplandeciente de Correos y Telégrafos, ecléctico y castizo inmueble del arquitecto madrileño Luis Ferrero Llusia, abierto al público en 1920. En su solar estuvo L'Alforí de la Sal, depósito en tiempos de Felipe II del producto originario de las salinas de La Mata, con escudo cuatribarrado de la corona de Aragón fechado en 1521 que el Marq conserva. Conocida asimismo como Casa del Rey, sirvió sucesivamente de hospital, de cuartel y de apestosa e inmundia prisión. Antes de demolerse en 1917, y de destinar la parcela a oficina de sobres y timbres del Estado, albergó un teatro de verano y el Cine Sport, pantalla muda y osado antro de varietés”.

Continua Ismael Belda:

“Olas de tertulianos

Durante la reforma que del paseo realizaría en 1921 el aún joven arquitecto Juan Vidal Ramos, éste diseñaría los bancos de la plaza con olas de azulejos añil y blanco, los colores navales de Alacant. Unas olas que también se reproducen en las cenefas de la fachada de otro de sus emblemáticos edificios, el de la Caja de Ahorros de la contigua calle san Fernando, hoy biblioteca de la Universidad, inaugurado en 1923, y que decoraría Bañuls.

Todavía perviven en la plaza algunos edificios señoriales de gran estilo. Como la contundente manzana de viviendas de la calle san Fernando esquina a Gabriel

Miró, antes ocupada por el Colegio Territorial de Arquitectos, el primer bloque fabricado en Alacant para ser destinado exclusivamente a pisos de alquiler. Y varias construcciones de aire modernista, como los inmuebles de los números 12 y 14, contiguos al chaflán donde se planta la Foguera del distrito, los dos de 1903 y del arquitecto Enrique Sánchez Sedeño.

Muy cerca, en el portal 19, entre la antigua sastrería Prado y el estanco, estuvo el domicilio urbano del abogado y gastrónomo José Guardiola Ortiz. Una casa famosa por sus célebres tertulianos. Allí se reunirían durante los años de Primo de Rivera, el escritor Gabriel Miró; el compositor Oscar Esplá, que amenizaría al piano las veladas; el pintor Emilio Varela; el economista Germán Bernácer; el arquitecto Juan Vidal; el periodista Emilio Costa; el archivero Eduardo Irlés y Vicente Bañuls. Y ocasionalmente, el cronista Francisco Figueras Pacheco, el escritor Vicente Blasco Ibáñez y el literato y traductor francés, Valery Larbaud. La flor dorada de la época”.

La Plaça de les Barques formava part de la costa i probablement s’hi podrien varar les embarcacions de poc calat. Vegem com solia ser, ja en el segle XX, la varada d’una barca ja acabada en les drassanes del Campello. Ens

El Trajo del Campello.

ho conta Encarnació Giner Parodi (1925-1915) en l’entranyable “A la vora de la mar”:

La zona litoral que ara ocupen l’Esplanada i a la fronda vegetal del parc de Canalejas era coneguda també com el **Trajo**, que significa ‘espai de la platja reservat a varar-hi les barques.

Algun dels trams de la mateixa platja era conegut amb el nom d’el **Xanco** (o Xango), en al·lusió a les vísceres i restes del peix no aprofitat (la xanca) que s’hi vessaven, i que, com podem suposar, seria un lloc amb olors no massa agradables.

Entre la Plaça de les Barques i el **barranc de Sant Blai** (que vessava a l’actual passeig del Doctor Gadea), és a dir, a ponent de la Plaça de les Barques s’estenia un conjunt de cases i carrers insalubres, el noms dels quals anem a revisar, com farem després amb el del propi barri, el de la Buda.

En l’article “El misterioso callejón de San Isidoro”³, Alfredo Campello remet a l’informe de l’arquitecte Guardiola:

Es feia una mena de sequin i al·lu les esquenes dels homes situats sota el calat, la bures, impulsada per la força de dotzenes de cantes apretades contra les pedres i l’aigua, anava desplaçant-se, recullada sobre els peus, llavors de fusta dura que deixaven al·luc: com a suport, suport i guia.

Des dels pals de la boma es tocava gairebé a l’al·lu i a l’al·lu, que a les cantes anava tenint-se, ara a un costat, ara a un altre, per tal d’evitar que l’obra de tant en tant es recobria sobre l’aigua en un fil·lo o l’oca, per evitar el perill i els treballs que mar endre l’esperaven.

Tots els homes del Comerç de Mar participaven en que la varada de la barca anara el millor possible.

- Amil
- Vasani
- Proci
- Jasani

T com el baixament d’un fill en un dia de estor, travessant la vora, es va al·lu i a l’oca que tant morda els homes i les terres, arribava la barca a la mar.

I així, sobre la que havia de fer les seues travesses, barques o cantes, tranquilles o accidentades, naixia una nova barca, entre el batre de palmes i les abraçades de la gent

³ El mateix Campello, a través de l’obra de l’arquitecte que, en un moment del seu treball, mantenia els braços sota el sostre i utilitzava, permetent també la verticalitat de la barca, sobre les instruccions de qui morda la menuda, que se situava a un metre de l’oca, indicant, amb gestos, les posicions per a qualsevol canvi de direcció.

“El arquitecto higienista José Guardiola Picó en su obra *Reformas en Alicante para el siglo XX* (1895) nos cuenta que en la parte baja del barrio de San Francisco donde se encuentra el antiguo barrio de la Buda, y debido a “su poca altura sobre el nivel del mar, las casas que por lo general son de dos pisos tienen la planta baja enterrada, á modo de sótano ó cueva, á consecuencia del establecimiento de las rasantes y aceras; resultando con esto para las viviendas, las más pésimas condiciones, con humedad constante y filtraciones de las alcantarillas, viéndose así aumentado el desarrollo en las intermitentes y dolores reumáticos que son un verdadero azote en aquel vecindario”.

“Aparte de esto”, proseguía su informe, “las casas son también lóbregas, de reducidas dimensiones como las de la parte alta, perennes focos de infección, que son un peligro constante para la salud pública. Las calles son rectas pero estrechas, y por su situación especial no dan salida á las aguas fecales, y las sucias del servicio de las viviendas, que las

arrojan al exterior, vician la atmósfera con miasmas pútridos, tan perjudiciales siempre á la salud”.

Por tanto, no es de extrañar que Guardiola abogara por “reformular radicalmente las alineaciones de las calles del Cid, Pelota, Desamparados, San Quintín, Orito, Valdés, Velarde, San Isidro (sic), Santiago y Lanuza, dándoles una latitud proporcionada á las calles del Ensanche, y estableciendo en ellas alcantarillas y rasantes”.

L'article d'Alfredo Campello enumera i situa una sèrie de carrers que ens han permès recuperar els noms de la primitiva trama urbana del barri, tal com era abans de què desaparegueren carrers i noms (i pèrdues del patrimoni urbà!) en rectificar-se i modificar-se, per a bé, tot s'ha de dir, la trama urbana de la façana marítima quan va deixar de tindre sentit el manteniment de determinats oficis dins de la mateixa ciutat.

· **UN CONJUNT TOPONÍMIC DE FONTS COHERENTMENT GREMIAL**

Molts dels carrers, vistos en el context d'un barri gremial, mostren coherències dignes de valorar.

Com era natural en l'època, hi havia carrers dedicats dedicats a advocacions marianes, com ara a la **Mare de Déu de (L')Orito o Loreto** (patrona també de Mutxamel, i de Santa Pola), que després seria absorbida per la prolongació de San Fernando; i a la dels Desamparats, patrona del Regne de València.

La prolongació de l'actual carrer Lanuza corresponia al carrer de **Sant Quintí**, el patró dels bastaixos o descarregadors.

Bastaix o descarregador (fotograma de la sèrie "La catedral del mar").

Hi havia un carrer que es deia **Parador** (ara, el Cid). ¿Seria, eixe nom, una al·lusió als 'parats', eixos travessers de fusta que, juntament amb uns altres de les mateixes característiques, i convenientment enseuats (coberts de greixos) servien per a fer-hi esvarar sobre ells una barca que es vol varar?⁴

Varar o traure una barca sense l'ajuda dels parats resultava molt més difícil pel fregament amb l'arena o els còdols de la platja.

*Parats.
Font: Arxiu de la drassana i varador⁵ Zaragoza.*

El varador, com aquest del Campello, estava a la vora de la mar. Per un pla inclinat, amb parats i fent servir la força humana per espentar, la força animal o màquines per estirar, podien varar la barca.

Un altre dels carrers es deia l'Arquet (traduït com 'los Arcos'), posteriorment Ànimes ("almas") i Sant Quintí, avui prolongació de Lanuza. Doncs bé, el nom de l'Arquet obri l'interrogant de si s'estava al·ludint a algun petit ullal o surgent d'aigua subterrània. La raó és que l'etim 'arc', pre-romà i molt estès per tot Europa, indica justament això, 'naixement d'aigua'⁶. Deixem la pregunta en l'aire, a expenses de què algun geòleg, historiador o arquitecte tinga interès en investigar-ho.

El carrer de la **Pilota** (ara, Antonio Galdó Chápuli) indicaria la pràctica del joc més popular de l'època, el de la pilota valenciana.

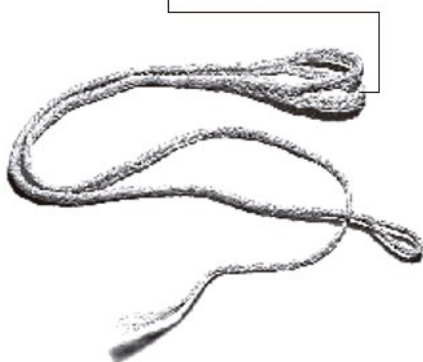
El treball de l'espart era un dels oficis, o de les faenes secundàries que exercien els pobladors del barri, i per això no resulta estrany que un dels carrers es diguera (de les) **Estores**.

A més d'estores o catifes, un altre dels objectes que es feia amb espart eren les **fonas** ('hondas', en castellà), i un dels carrers era 'el de la Fona' (ara, Valdés).

I estava també el carrer del **Magatzem dels cordelers de l'espart**, que des de 1852 correspon al carreró, ara tancat, de San Isidoro, que connectava els de Bòveda (Canalejas) i Sant Quintí (Lanuza).

El carrer '(dels) **Troncs**', al costat del mateix baluard de Sant Carles,

Fona d'espart.

indicaria molt probablement que s'hi emmagatzemava la matèria primera per a la fusteria de ribera, és a dir, perquè els mestres d'aixa (els fusters que feien les naus) pugueren bastir i reparar barques de tota mena. La gran drassana d'aquella època estava situada a la platja del Bayer, i era justament en el llenç de muralla adjunt al baluard de San Carlos, al costat de la porta del Bayer, on s'ubicava eixe carrer.

Altrament, sobre el carrer Llimons només podem que fer suposicions, no per sensates menys atrevides: ¿es deia així per l'abundància de llimoners, *Citrus lemon*, uns fruits tan imprescindible per a la navegació per evitar l'escorbut?

Dos carrers també relacionats amb vegetals i de noms equivalents entre sí serien el de la **Buda** (avui, part de Lanuza) i **Bòveda** (actualment, Canalejas). I dic convergents perquè ambdós noms són sinònims fitonímics de la mateixa planta, *Typha sp.*

Des de la perspectiva amb què hem enfocat aquesta anàlisi toponímica, la de relacionar la toponímia urbana d'aquest barri i les faenes pròpies del gremi, les peces del trencaclosques encaixen: el nom del barri, el nomenclàtor dels carrers, la localització geogràfica, els oficis relacionats amb la reparació de barques, l'ús de fibres tèxtils...

Ves per on, un fitònim etnobotànic que facilita explicar un topònim⁷.

I encara hauria sigut més fàcil si no s'hagueren produït interferències lingüístiques com ara transcripcions equívokes o traduccions impròpies. Sempre és ben important mantindre els topònims originals, que així poden subministrar-nos una informació

Typha, bova, boga o bòveda.
Fotografia de José Vicente Verdú.

més fiable que, en ocasions, fins i tot poden ajudar a prendre decisions sobre les actuacions a realitzar.

Així que, ara, ja, parlem de la fibra i l'ús que donava nom al barri, la buda.

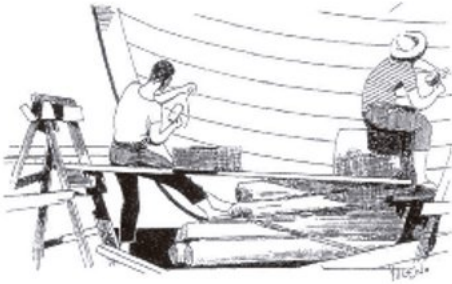
· LA BUDA

Buda era el nom que rebia, en llatí, qualsevol espècie del gènere *Typha*, herbes pròpies de zones humides i marjalencques que es reconeixen fàcilment per la inflorescència en forma de cigar o "puro".

En valencià rep noms com ara boga, bova, bòveda (registrat, en les campanyes etnobotàniques, des d'Alacant a la Vilajoiosa), i, antigament, en llatí, 'buda'⁸. En castellà se la coneix, entre altres fitònims, com a *espadaña* o *anea*.

Calafatejar les barques consistia en introduir fibres vegetals, com ara l'espart, el cànem o la buda, entre les juntes dels taulons que conformen una barca; fibres que expandeixen en contacte amb

Calafatejar

l'aigua a més de què el conjunt exterior s'impermeabilitzava amb quitrà o matèria similar.

La buda es considerava, des de ben antic, la millor fibra per a calafatejar⁹, la més resistent, la que menys es podria. Per això, *'fer la buda'* venia a significar 'calafatejar amb la millor fibra disponible', una garantia de qualitat. Una resposta etnobotànica a una pregunta toponímica.

Identificar la buda com a planta alhora que com a topònim ens ajuda també a interpretar uns altres topònims més llunyans. Eixe seria el cas de l'Illa de (la) Buda, a l'extrem meridional del delta de l'Ebre.

O la sèquia de Buda, en el Xúquer; o la Budellera, a Xeraco (la Safor); o el torrent de la Budellera (a Collserola, Barcelona), i la platja de la Budallera, a Tarragona; o el bosc de Budallers, a Besalú

(Girona); i el nom antic de la ciutat de Perpinyà era Budelleria. I també, més enllà, de llocs com ara Budapest, en què la vora occidental, Buda, ha estat sempre poblada de boves.

· **EL MEU NÓVIO EMBOVA CADIRES, PERÒ JO L'EMBOVE A ELL**

Leonardo Giménez és un lingüista i divulgador que des de les pàgines del diari Levante-EMV contribueix a la promoció, l'estima i el bon ús de la llengua. En l'article "Embovar i embogar" (6 de setembre de 2013) escrivia:

"En molts pobles diem "boga" a la 'planta prima, cilíndrica, de dos metres d'alçada aproximadament, que es cria en aiguamolls, llacs i en margens de riu, que entre altres aplicacions servix per a revestir el seient i els respatlles de les cadires, fer estores, cistelles, sietis i altres utensilis domèstics o decoratius'. En molts altres pobles hi diuen "bova" i les dos formes estan degudament arrellegades en tots els diccionaris de referència o d'ús".

Sí, bova i boga; i també bòveda, balca i uns altres fitònims que han quedat arrellegats a l'extraordinari recull de fitònims -el més gran de tot Europa- "Noms de plantes. Corpus de fitonimia catalana"¹⁰, en el qual he col·laborat".

No tan sols servien per calafatar les barques, sinó que, més enllà de l'artesanía marinera, la lleugeresa i flexibilitat de les fulles les feien apropiades per a determinades formes d'artesanía, com ara la confecció de cistelles, estores, útils per la llar, etc.. I, sobretot, s'usava per fer els seients i els respatlles de les cadires, el moble domèstic més usat.

Ara bé, com que la distància entre els extrems és el factor determinant perquè la fulla, buida per dins, no flecte ni es trenque, la tècnica per evitar que el pes d'una persona afonara el seient havia de ser depurada, i d'això s'encarregaven els cadirers.

En essència, el seu treball consistiria en teixir perpendicularment les fulles de bova; i és que, en dividir el pes de qui s'hi assenta i dirigir-lo en direccions ortogonals, es feien seients de gran resistència. En certa mesura, el que feien era

Cadirer embovant una cadira.

Delta de l'Ebre i Illa de Buda.

Chairs to Mend ("cadires per arreglar"), de Francis Wheatley (s. XVIII), del moviment socio-artístic *Cries of London* ("Cris de Londres") interessat en descriure les professions de més baix estatus social en l'Anglaterra del segle XVIII. Com ací ho eren les professions de calafat i cadirer.

travar-les de tal manera que mútuament evitaren n el moviment horitzontal dels elements de l'estructura que configurava el seient de la cadira.

I, en mantenir el principi bàsic de la distribució de forces, la destresa i la imaginació artística dels artesans aconseguien trenats de gran varietat i bellesa geomètrica.

Mentre que la de calafat era una professió vinculada a la mar (o als rius navegables), el cadirer ha sigut un personatge recurrent en qualsevol costumari del passat més immediat no necessàriament vinculat a la mar.

Així, llegim a l'escriptor de Benissa (la Marina Alta) Bernat Capó en el seu Costumari valencià: "El cadirer pobletà ho sabia tot al voltant de la boga -anomenada també bova o balca-, des dels mesos de la sega fins al petit secret del blanqueig, que no era un altre que saber-la segar i assecar a temps. A les acaballes de juny i fins a mitjan agost havia d'anar a les marjals i als aiguamolls, on la trobaven a balquena. Aleshores, i després de segada, es posava a assecar en un

lloc on el vent fos col·laborador del sol. Fet tot d'aquesta manera, la boga esdevenia blanca. Si la sega es feia més tard, si hom s'havia descurat una mica, la planta marjalenca es tornava morena, la qual cosa sempre suposava un entrebanc a l'hora de la seua venda".

I, de nou amb Leonardo Giménez: "L'art o ofici d'embojar o embovar ha patit retrocés, però gràcies al reviscolament i/o manteniment d'estètiques mobiliàries tradicionals es manté com a especialitat, habilitat o destresa qualificada".

Això sí, es tracta d'una professió artesanal que només sobreviu a uns pocs llocs i comerços, com el que vaig recollir en aquest anunci en una tenda del barri gòtic de Barcelona (2012):

Doncs bé, ja ben asseguts en cadira de bova, o de bòveda, o de buda, ja es podia gaudir de molts plaers.

Per exemple, els nòvios, del festeig. I si, a més, nòvio era cadirer, la xicona podia fer servir un joc de paraules usant un sinònim d'embovar, el de 'suspendre atraure o captivar els sentits d'algué, embadalir'; i dir, tota preuada, 'el meu nòvio embova cadires, però jo l'embove a ell'.

O, també, seure la nit de festa en què es feien focs artificials per gaudir-los mentre agradablement se sopa i mentre els xiquets anaven a arreplegar les canyetes que havien guiat els coets. *Canyetes que, ¡ves per on! eren les tiges (que no les fulles) que sostenien els 'puros' florals de, justament, les boves.*

1) Jesús Bernat Agut és un mestre que fa seu el lema: 'm'he jubilat de l'ensenyament, però no de l'aprenentatge'; però, és un lema enganyós: no tan sols continua aprenents, sinó que la passió per compartir i continuar ensenyant allò que aprèn suponen un regal per aquells interessats en la toponímia; afició que divulga a través del seu blog lmatgies. En aquesta entrada parla de la toponímia urbana de Castelló relacionada amb els gremis: <http://imatgies.blogspot.com/2017/06/de-gremis-son-castello-sendu-la-palma.html>.

2) "Historias del barrio buda" (17 de juliol de 2017): <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/alicante/2017/07/17/596b1baa468aeb72058b45a9.html>.

3) "El misterioso callejón de San Isidoro": <https://alicanteplaza.es/el-misterioso-callejon-de-san-isidoro>.

4) Per moure la barca damunt l'arena es feien servir uns travessers de fusta, els parats, que s'hi anaven canviant de posició, al davant, a mesura que la barca els alliberava a mesura que l'avanç de la nau els alliberava. El parat tenia una osca o encast al mig que s'enseuava (s'hi posava seü, greix animal) per lubricar el camí que havia de fer la barca mentre avançava. Tot fa pensar que 'varar' ve d'aquests 'pals' o 'vares'. I com que calia fer-ho per entrar i eixir de la mar, el verb tenia el doble sentit.

5) No totes les drassanes (per bastir vaixells) tenien també un varador (com el d'Alacant, el "Varadero", destinat a reparar-les).

6) ¿Recordem, per exemple, la tautològica 'Font de l'Arc' ['font de la font'], de Sella, als peus de l'Aitana? ¿O la marca d'aigua envasada 'Fuente Arquillo'? ¿O el riu Arc, afluent del Roine, a Occitània?

7) Pinzellades sobre etnobotànica i llengua. IIFV (III) *Thypa, buda*. Fitotoponímia. <https://www.youtube.com/watch?v=sbCyEO-Vhs8>.

8) En origen, potser fora un fitònim libi, que també va passar a l'amazig o bereber, i al llatí, i des d'aquesta al sicilí, sard, castellà de la Mancha, maltès, i al valencià o català del sud.

9) Entrevista al patró de barca Pere 'el Meno', de la Vila Joiosa, on parla dels avantatges de la bòveda (bova o boga, *Typha* sp.) enfront del cànem per calafatejar (tapar les juntes de) les barques.

10) <https://www.termcat.cat/ca/diccionaris-en-linia/191/search/bova?type=basic&condition=match>.

11) Presentació, a Alacant, del Corpus de fitonímia catalana: https://www.youtube.com/watch?v=Ujll_sUx1kk&t=94ts.

Ismael López Belda et Daniel Climent Giner

FITONÍMIA URBANA LUCENTINA

Moltes de les denominacions tradicionals de les partides, camins i vies d'Alacant o de tot el País Valencià responien a característiques físiques, orogràfiques, hidrològiques, litològiques, morfològiques, etc. del territori o dels usos que se'n feia, com ara 'del Juncaret', 'dels Algepsers'; eren, per dir-ho així, 'descriptives' del territori o dels seus usos, com hem vist en alguns capítols precedents.

I també hi ha en la toponímia al·lusions a aspectes botànics¹. En uns casos, perquè eren determinades espècies vegetals, o bé les comunitats que formaven, les que facilitaven el reconeixement d'un determinat espai.

I la marca toponímica que han deixat, fitotoponímica podríem dir-ne, sol tindre molt d'interés.

No tan sols perquè ens recorda quina era la comunitat vegetal que hi va haver, sinó perquè això ens diu també les condicions ambientals que hi imperaven. Així, si parlem de canyissar, per posar-ne un exemple, estarem advertint que és possible que l'aigua s'hi entolle, i que qualsevol actuació que s'hi faça (agrícola, industrial, urbana, recreativa) hauria de tindre en compte aquest factor per evitar errors més o menys greus en l'execució dels projectes.

En ocasions, són els fitotopònims els que ens anuncien que en eixe

lloc hi va haver no tant una comunitat vegetal sinó una espècie concreta, fins i tot de les que més tard s'ha donat per perduda o extinta. I gràcies, justament al fitotopònim, es va poder dirigir la recerca i fins i tot trobar-la i recuperar-la amb els potencials avantatges no tan sols per a la investigació bàsica sinó també per a trobar-ne propietats que ens pogueren ser útils. L'exemple paradigmàtic d'una retroalimentació així, que el fitotopònim ens indique l'antiga presència d'una planta que tot i estar considerada en extinció s'ha pogut retrobar, ha sigut el de la tramussera valenciana² (*Lupinus mariae-josephi*)³, descobriment que ha ultrapassat les nostres fronteres i ha esdevingut un exemple clàssic de la retroalimentació botànica gràcies al manteniment del fitotopònim original.

De coses com aquestes solíem parlar el periodista i amic, prematurament traspasat Ismael López Belda, a qui he volgut dedicar-li aquest capítol tot recordant un dels articles que va publicar a la secció 'Boines i barrets' des d'on tantes bones estones informatives ens va regalar. Com, per exemple, aquest article anomenat "Callejero botánico"⁴ i que ara recupere i recree per al llibret del nostre barri, que tan bé coneixia i estimava.

Recordava Ismael que, pel que fa als topònims referits a espècies vegetals, "tant pervivia un

apel·latiu d'eixes característiques en l'esperit popular que sovint se seguia repetint encara que la placa del carrer ja fora una altra".

"Dos barris de la ciutat, el d'Oliveretes-Franciscans (una horta que va subsistir fins a principis del segle XX, i una església) i el de Rabassa (un extint camp de vinyes d'origen medieval), encara evoquen el passat agrícola".

"Molts altres carrers de l'epicentre urbà es van dedicar antany a algun arbre, flor o postal agrària. O a algun element verd i botànic. Així, a l'actual carrer de La Balseta, sota el parc de l'Ereta (¡quin nom tan agrícola!), darrere del MACA -Museu d'Art Contemporani d'Alacant-, a la Vilavella, se'l va conèixer com a carrer 'la Garrofa'.

I al nord de Santa Creu, el carreró de sant Bartomeu abans era 'de la Figuereta' [com també s'al·ludia a aquest arbre en la zona coneguda com el 'rastre Figueres', per la zona del Garbinet⁵].

L'empinada i escalonada costa de sant Rafael que vertebrava Santa Creu es va denominar, a més de barranc o rambla 'del Carme', carrer 'de l'Olmet'. I, sí, ja sabem que el nom del barri del Carme fa referència a una advocació mariana; però és el cas que el nom significava, originalment abans que el cristianisme el fera propi, "el jardí" (com és el cas de 'Los Cármenes' granadins).

“La prolongació de Mestre Caballero, abans va ser el carrer de l'Olivera”. [...]

· PAISATGE DE PALMERES

“Al carrer del general Miguel d'Elizaicín se'l citava com 'de la Vereda' fins al 1920; i al d'Aureliano Ibarra com 'Camí dels Vivers'.

El de Sant Vicenç, antiga carretera de Xixona, va recuperar aquest nom [...], però amb anterioritat i popularment se'l va denominar 'Alamera de Caputxins', 'carrer del Barriet' i 'del Castell', i també 'carrer dels Arbrets'”.

Ves per on, 'alamera' (del castellà *álamo*) fa referència a l'arbre *Populus alba*, que en valencià clàssic es coneixia com a 'àlber', una indicació a l'escorça blanca que el caracteritza. Doncs bé, per confusions fonètiques, 'àlber' va passar a dir-se 'arbre'; i per evitar que aquesta denominació actuara com a 'terme paraigua' (hiperònim) de tal manera que es prestara a confusió amb moltes altres espècies arbòries, progressivament se li van anar introduint modificacions que singularitzaren l'original 'àlber', i se'l va dir tant 'arbre blanc' (com el col·legi homònim a Mutxamel) com, també 'arbret', com en el cas que ens ocupa.

“Una altra via, Dagniol, a Carolinas Bajas, va ser carrer 'de l'Olivera' i també carrer 'del Llorer' (*Laurus nobilis*; el laurel castellà).

Dels Troncs [que ja hem tractat en el capítol anterior, sobre el barri 'de la Buda'] va ser el primer apel·latiu del carrer que després

seria 'de Pedro Velarde', militar i heroi de l'aixecament del 2 de maig i de la de l'anomenada Guerra del Francès o de la Independència, placa col·locada el 1852 pels liberals, partidaris d'enaltir els herois de la seva desitjada nació espanyola; i que també van substituir el nom de l'entranyable carrer Postiguet pel del marí i militar Federico Carlos Gravina.

El carrer del navegant, enginyer i espia Jorge Juan era citat com la 'Costera de Santa Maria' i així mateix com 'la Palmereta', perquè de l'hort del palau dels marquesos del Bosch (proper a la Porta Ferrissa) sobreixia a una palmera molt prima [probablement una del gènere *Washingtonia*], visiblement elevada.

A Calderón de la Barca, se li va dir el carrer 'dels algepers' (en relació als algeps, en castellà “yeso”) i en una altra època, 'de Palmeretes'.

Curiosament, la plaça de Castelló, que va estar dedicada a l'escriptor Vicente Blasco Ibañez, encara es continua al·ludint a ella com a plaça 'de les Palmeretes'”.

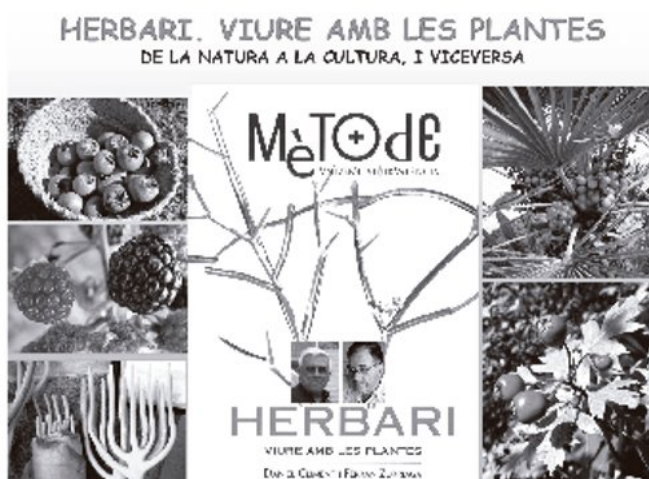
· FLORIDES I TERAPÈUTIQUES

“En l'actualitat, ha en l'extraradi que mira a l'antiga Horta d'Alacant, on més han proliferat nous carrers amb noms botànics,

com ara els dedicats a les 'germanes' "alzina' i 'carrasca' (*Quercus ilex* i *rotundifolia*), 'del castanyer' (*Castanea*), 'del roure' (¿quin, de tots? *Quercus* sp.), 'del cirerer' (*Prunus avium*), 'del xop' (*Populus nigra*), 'del freixe' (*Fraxinus* sp.), el salze (*Salix* sp.), 'de l'eucaliptus', 'de la pomera' (*Malus* sp.) i 'de la perera' (*Pyrus communis*), compten amb vies pròpies a Vistahermosa i a la partida d'Orgègia».

Al costat de l'alegria perquè algunes plantes donen nom als carrers, tire en falta que s'homenatge a molts altres que, tot i que alguns són ara escassament coneguts, van representar en el seu moment un aportament dietètic i plaent als alacantins d'abans, com ara: codonyer (*Cydonia oblonga*); nesprer, l'europeu (*Mespilus germanica*) i l'asiàtic (*Eriobotrya japonica*); atzeroler (*Crataegus azarolus*), ginjoler (*Ziziphus jujuba*); afortunadament sí que l'ha recuperat el Campello); lledoner (*Celtis australis*); caquier (*Diospyros kaki*); i altres que van formar part de la cultura gustativa i alimentària de tantes generacions que ens van precedir.

Uns arbres que hem glossat a diferents articles de la revista de divulgació científica *Mètode*⁶ i en el llibre “Herbari. Viure amb les plantes”, amb Ferran Zurriaga.

“I també el llimoner (*Citrus lemon*), un diferent i distant del ‘de Llimons’, a l’antic barri ‘de la Buda’ (ara, ‘de sant Francesc’), a la vora de la plaça del doctor Balmis”, tan bàrbarament destruïda des d’una corporació municipal tan iconoclasta com ignorant.

“Diversos trajectes de la Condomina s’identifiquen com a ‘camí del Xiprer’ i la més fúnebre carretera dedicada al *Cupressus sempervirens* és la que s’enfila cap al cementeri de la Mare de Déu del Remei, a Alacant, l’estret ‘Vial dels Xiprers’.

Al barri del Garbinet hi ha el ‘Passatge Jacaranda’ i sota als peus de del tossal de Santa Anna, a la Goteta, el carrer ‘Pinada’. I el carrer ‘Pi’ a un polígon de la Florida (quin nom, òbviament, tan floral!). I el carrer Pi Sant, en una travessia del Parc Lo Morant, en referència a l’arbre que va existir al desaparegut convent de Los Angeles i record del milacre de la Santa Faç” i la benèfica pluja que, atribuïda a la icona sant, va salvar amb les seues múltiples llàgrimes la prolongada sequera que patia el camp alacantí abans d’aquell març de 1489.

Unes altres flors havien format part del nomenclàtor urbà per ser després tallades i substituïdes per personatges de diferent vàlua. Així, l’any 1920 es va substituir el nom del carrer ‘Assutzena’⁷ per una placa dedicada al general Espartero.

I en la mateixa data va ser dedicat al doctor Buades (a Garbinet) el carrer que abans duia el nom ‘de Jericó’ per la profusió de roses d’aquesta espècie que s’hi exhibien.

I, parlant de Roses, el carrer Jacinto Maltés, a Carolines Baixes

Articles dedicat a l'assutzena8 i altres liris.

abans havia estat dedicat a ‘la Rosa’; i avui dia hi ha un altre dedicat també a ‘la Rosa’ però a prop de la necròpolis municipal.

Troblem un carrer ‘Flor’ al districte del Baver ; i un més concret, ‘Gesmi’ (*jazmín*) al Pla del Bon Repòs.

Hi ha una avinguda dedicada a ‘los Jarales’, comunitats de plantes poblades per allò que nosaltres anomenem ‘estepes’ (*Cistus* sp.)

“Les plantes aromàtiques, de tantes aplicacions en els camps farmacèutic, culinari o digestiu, també compten amb alguna calçada.

‘Te’, ‘Ginebre’, ‘Orenga’, ‘Menta’, ‘Herba-sana’ i ‘Espígol’ es distribueixen per les immediacions de la Llar Provincial, a Orgègia.

En ocasions la cosa fa el nom, encara que el nom real no siga el de la cosa que s’hi ha instal·lat. I potser en tindriem un exemple en el carrer de Sant Francesc, que ha passat a dir-se ‘dels Bolets’ o ‘de las setas’ tot i que les seues *Amanites muscaria*⁹ no siguen recomanables per als xiquets, ni comestibles sinó més aïna al·lucinògenes.

Doncs, ¡al vostre gust!

1) Un dels millors blogs dedicats a la toponímia valenciana, fitotoponímia inclosa, és el de Jesús Bernat Agut: <http://imatgies.blogspot.com/> Paga la pena consultar-lo.

2) “Pinzellades sobre etnotobànica i llengua. (IV). Fitotoponímia. Escobella i tramussera valenciana”: <https://www.youtube.com/watch?v=5laMFrU8oeU&t=9s>.

3) El descobriment de l’últim endemisme: la tramussera valenciana: <https://metode.cat/revistes-metode/monografics/el-descobrimient-de-lultim-endemisme-la-tramussera-valenciana-2.html>.

4) Callejero botánico, Ismael López Belda: <https://amp.elmundo.es/comunidad-valenciana/alicante/2016/12/19/585676a1ca4741f6368b459b.html>.

5) I que podeu consultar en aquest blog tan interessant dedicat a Alacant: <https://alacantideprofit.blogspot.com/search?q=rastre+figueres>.

6) Articles de Daniel Climent Giner a la revista Mètode: <https://metode.cat/author/daniel-climent-i-giner/>.

7) <https://www.diarilaveu.com/veu/48783/quant-el-liri-tambe-es-diu-assutzena>.

8) <https://www.diarilaveu.com/opinador?autor=Daniel+Climent>.

9) “Les Amanites del carrer de Sant Francesc. Comentaris amb alumnes d’excursió per Alacant”: <https://www.youtube.com/watch?v=mwvjsKmy2E>.

Agustí Galiana et Daniel Climent Giner Soriano. Vilajoiosa (1964).

Professor de Ciències Naturals, IES Marcos Zaragoza

ITINERARI TOPONÍMIC PER LA COSTA D'ALACANT A VILAJOIOSA: (I) D'ALACANT AL CAMPELLO

Per aquells que s'animen a acompanyar-nos, farem un viatge imaginari, sobre el paper, des d'Alacant a la comarca de la Marina, per la costa.

En el nostre viatge cap a Vilajoiosa i la Marina seguirem simultàniament la via del "trenet" i carretera de la costa, i també la carretera general, recordant ací i allà alguns noms de lloc, topònims, que potser hui ens resulten desconeguts o curiosos. Noms molts dels quals d'origens medievals i altres ja perduts o de significat oblidat.

Comencem per Alacant. Ací l'etimologia sembla clara: *al-Lacant*, amb l'article àrab afegit al nom d'arrel romana *Lucentum*, pronunciat "*Lukentum*". Si ballen les vocals, no vos preocupeu, en àrab no han parat mai massa atenció a elles.

Per a molts parlants de La Vila, encara és "Lacant" en expressions com ara "vinc de Lacant". A la qual cosa venia bé contestar "de dur un peix cantant?".

Si férem la ruta en època musulmana, podríem començar-la des d'un dels llocs clau, l'antic soc o mercat musulmà, més tard anomenat plaça de la Fruita o de la Llotja; ara, la plaça de la Santa Faç, darrere de l'actual Ajuntament.

Travessariem la porta Ferrissa' (de la que es conserven restes de la muralla en els baixos de l'Ajuntament, tot entrant pel carrer Jorge Juan) i pujariem cap a la medina musulmana, *medina Laqant*.

Deixariem a la dreta la plaça de la mesquita, actual església de Santa Maria i continuariem per eixir per la porta de la muralla que donava aproximadament al racó i la platja del Cocó. Un nom que al·ludeix al fet de tractar-se d'un clot, entre el Benacantil i la Serra Grossa³.

Recreació de la Porta Ferrissa, per Pedro Mas².

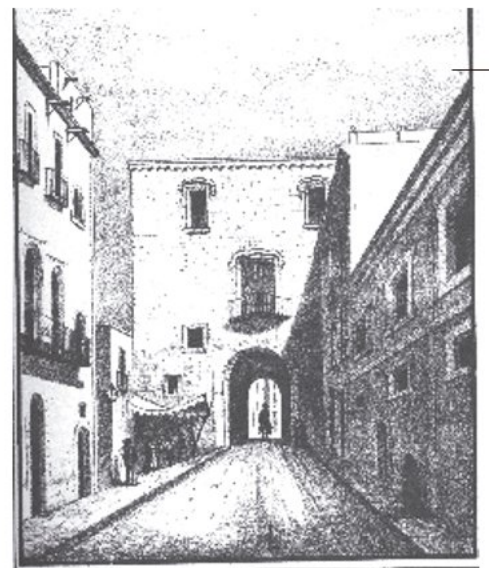
¡Passat el Cocó travessem el barranc de **Bonhivern** (provinent d'un antic cognom), que prové del pla homònim i també conegut pels alacantins com a "el Pla" per antonomàsia, o Pla del **Bon Repòs**⁴.

Més avant trobaríem el barri de la **Sangueta**, nom que fa referència a què hi estava l'antic escorxador o "matadero", que subministrava la carn a la ciutat⁵.

Seguim cap a l'**Albufereta**, hereu d'un altre nom àrab, *al-buhaira*, que significa "la mar menuda, l'aiguamoll", diminutiu de *al-bahr*, "la mar".

Aquesta zona humida, dessecada en 1928, recollia les aigües provinents del barranc del Palamó i dels d'Orgègia i Juncaret, que formen el de Maldo o de la Santa Faç.

La porta Ferrissa, segons Rafael Viravens a la Crònica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante (1876).

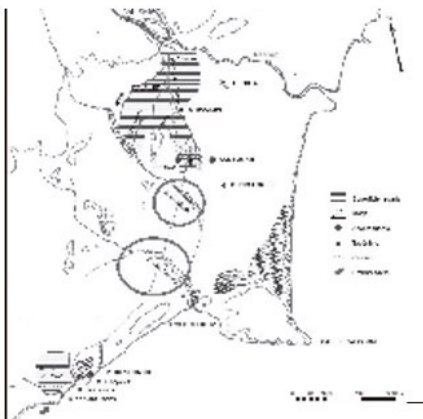
Infografía de madina Laqant en els segles XII-XIII. Pedro Mas. <https://terra.asfes.org/va/recuerda/lhorta-dalacant-de-lalcodra-segles-xii-xiii/>

Alacant, eixides cap al nord-est.

Recreació de Lucentum.
Font: Museu Arqueològic d'Alacant.

LUCENTUM Y SU ENTORNO, PRINCIPIOS DEL SIGLO I REERACIÓ: M. PORTIELLO

Barrancs de Maldo i del Palamó (segles XII-XIII).

Font: 'Un paisaje evanescente: El origen de la antigua Horta d'Alacant'. 2017. Sonia Gutiérrez.

Fragment del gravat de l'Horta d'Alacant del llibre "Observacions sobre la Història Natural, Geografia, Agricultura, població i fruits del Regne de València" de Josep Cavanilles (1797; Tom II pg 247, làmina 22): a. Cap de l'Horta; b. Castell d'Alacant; c. Cap de l'Aljub o de Santa Pola; d. Sant Joan; e. Mutxamel; f. Santa Faç; g. Vilalfranesca o Palamó; f. Tàngel; i. El Ravalet.

Plànol de l'Albufereta en el trànsit entre els segles XVII i XVIII, on vessava el barranc de Maldo; i la barra litoral que quasi la tancava.

Arxiu Municipal d'Alacant.

Un desnivell quasi imperceptible i el cordó litoral davant la mar retenien l'aigua i formaven una mena de llacuna litoral⁶, l'Albufereta.

En el tossal contigu, el Tossal de Manises, es va alçar la primitiva Lucentum.

En els mapes antics (medievals i barrocs) i seguint la costa cap al

nord d'aquesta zona endorreica sempre queda reflectit el nom del cap d'Alcodra (o Alcodre), que ara es diu "cap de l'Horta". El nom potser deriva de l'àrab *al-khadra*, "el verd", potser per la verdor de l'hortalissa que s'hi divisava, amb les hortes dels moros en sistemes de regadiu a xicoteta escala⁷.

El 1795, en les *Observaciones* de Cavanilles, es comentava de l'Horta d'Alacant: "Toda ella es un vergel ameno que presenta hermosas vistas... La variedad de verdes que resulta de los diferentes árboles y plantas, el ancho mar que cae al sueste y comunica al ayre frescura y movimiento, el cielo puro y despejado...".

El barranc o rambla d'Orgègia (o Orgeja) drena el sector de llevant de l'actual terme de Sant Vicent

del Raspeig i alimenta l'aiguamoll. Hi ha qui apunta que la partícula inicial, *Or-*, és un iberisme i té relació amb 'aigua', com en molts altres topònims (el Cabeçó d'Or, sense anar més lluny, tan ric en fonts). Aquest Orgègia⁸ era una alqueria pel 1300, a mig camí del Palamó⁹.

Abans d'arribar a Sant Joan es troba la **Condomina** que era on es cultivava el raïm que produïa el vi més famós del món, el fondillol. El nom de la partida degué ser per un antic condomini, o propietat compartida... potser comunal?

Una de les alqueries era **Beniali**¹⁰ amb una petita mesquita i que en ser transformada en ermita dedicada al Baptista va acabar convertint-se del nucli primitiu del Sant Joan modern.

Una de les partides de Sant Joan es diu **Lloixa**, topònim conservat en la denominació de l'IES homònim i de difícil identificació etimològica, a tocar de la Santa Faç, o la Verònica (que també li deien així antigament al santuari)¹¹.

El barranc de Lloixa era un xicotet afluent per l'esquerra de la rambla d'Orgègia que avui encara passa per allí, ara canalitzat, i al costat del qual una butlla papal del 1490 va autoritzar la construcció d'un temple per al culte a la Verònica, per intercessió del xatívi Roderic Borja, futur papa Alexandre VI.

Uns documents del segle XIV parlaven de "l'alqueria de Canyelles amb el seu hort de Lloixa". Ignorem si es conserva en algun lloc allò de "Canyelles", que podria ser un cognom medieval o referència a un canyar.

Benimagrell és l'única antiga alqueria que ha tingut continuïtat.

Cap a l'interior ens dirigiríem cap el terme de Mutxamel, un topònim d'etimologia incerta, que sembla àrab però podria ser inventat, ja que el van crear els cristians als segle XVI en fundar un poble nou. Un assentament afavorit per la situació de l'Assut de Les Fontetes, presa de derivació de les aigües del riu Montnegre i element fonamental del sistema de reg de l'horta d'Alacant, tot reforçat per la construcció del pantà de Tibi el 1594.

Abans d'existir Mutxamel hi havia les alqueries d'**Aljusser** (que comptava amb un molí al segle XIV) i d'**Alconxell**. La primera ha derivat en la partida Allusser, que ha cedit el seu nom a un altre institut de secundària. De la segona, no sabem si en queda cap rastre.

Encara queden trossos del camí reial o **camí vell de Vilajoiosa**, que

travessava l'horta d'Alacant i comunicava aquestes alqueries, moltes de les quals defensades en època renaixentista per torres¹² tan ben estudiades en el llibre "Les torres de l'Horta d'Alacant", d'Enric Aragonés i Juan López Sala (col·lecció L'ordit, de la Universitat d'Alacant).

Aquest camí vell de Vilajoiosa passa al costat d'una de les cases enjardinades més boniques de tota l'Horta, Villa Marco, propietat de l'Ajuntament del Campello i ben a prop de l'actual *Lycée Français*. Un espai que ha sigut proposat per a museu etnogràfic de l'Horta, amb especial dedicació als aspectes etnobotànics i etnoictiològics, és a dir als aspectes antropològics de les relacions entre humans i plantes, i humans i pesca.

Si reprenem el viatge cap a la Marina, en el marge dret del riu Sec es troba l'alqueria de **Fabraquer**, terme de Sant Joan, on encara romanen actives les últimes hortes de fruita i hortalissa.

I si és per la banda de la mar, la platja que s'estén entre el Cap de l'Horta i el racó de la Sofra era tot un arenal, la 'platja de (la comarca de) l'Horta' (reanomenada, en la

El palauet de Villa Marco compta amb escultures de l'artista alacantí Vicente Bañuls (1866-1935)¹³.

Platja de l'Horta. 1930.
Blog Alicante vivo.

part campellera i de manera ridícula, com *playa de Muchavista*).

Al final, abans d'arribar al delta del riu Sec hi havia la torre de la Sofra i el **racó de la Sofra**.

Una fita important del territori és el **riu Sec**, que sol estar així de Mutxamel avall. Un dels noms anteriors podria haver sigut "riu de Guaritany", com es troba en un parell de documents antics. Per cert, que això de Guaritany és un nom molt estrany, i podria ser mal escrit "Garitany" o a saber què.

Resulta aquest riu Sec de la confluència del riu de Montnegre, que més amunt del pantà de Tibi, a Castalla, anomenen riu Verd i que naix a la marjal d'Onil, i -ja més avall del pantà- del riu de la Torre o de Xixona¹⁴. En total uns 500 Km² de conca fluvial, i l'únic riu que té a prop la ciutat d'Alacant.

Per això tradicionalment tot aquest territori ha estat de l'alfòs (o terme general) d'Alacant, amb èmfasi d'incloure fins a Busot i Aigües, com va quedar expressat al pacte d'Almistrà del 1244 entre Jaume el Conqueridor i Alfons el Savi.

L'amic Agustí Ventura, catedràtic de llatí i cronista de Xàtiva, que va estar molt de temps a l'institut "Miguel Hernández" d'Alacant, creu que el riu de Xixona marcava la frontera d'Almistrà. És veritat que les fronteres sovint han estat situades en rius, però en el cas de la primera frontera sud del regne de València, les fites està clar que eren els crestalls de les serres, des de Biar, passant per Penyarrúbia, el Maigmó, l'Escobella i el Cabeçó, fins a l'alt de les Reixes en la costa. Ho diuen clarament els documents, que tots els vessants

Racó de la Sofra.
Blog Alicante vivo.

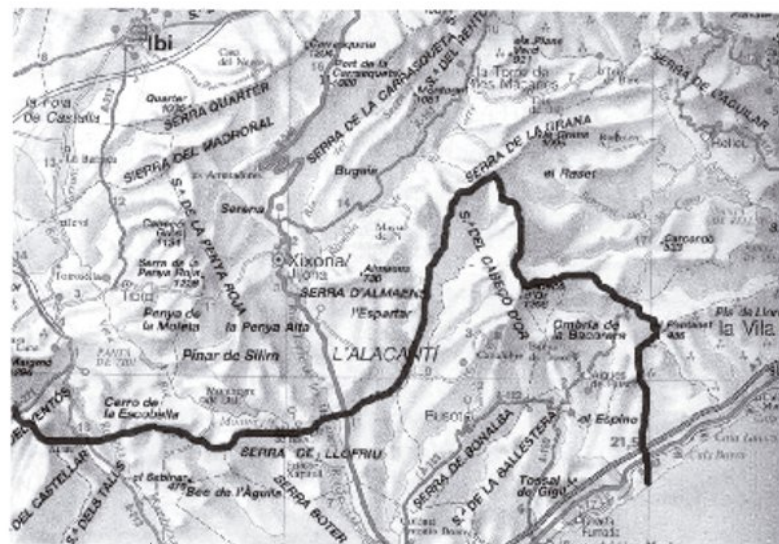
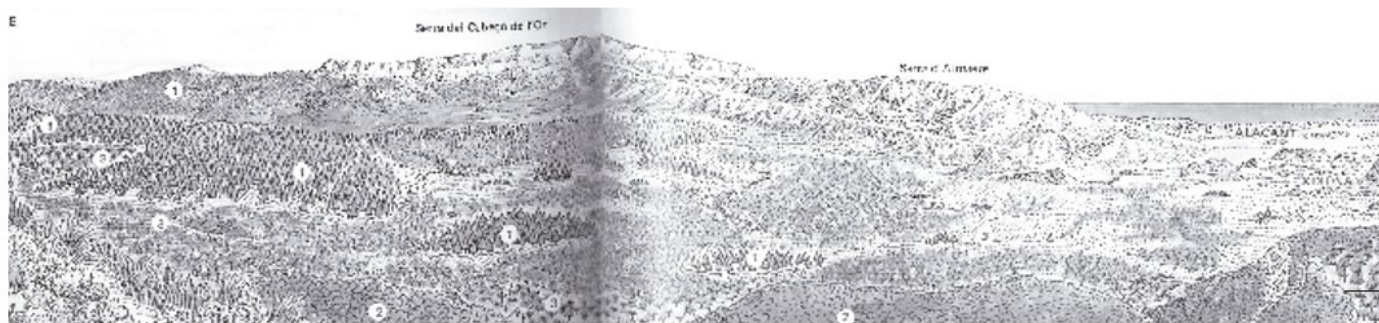

Figura 3. L'edició de la frontera. Traça de la frontera d'Almistrà prop de la mar, així com les costes dels rius de Busot i d'Aigües a la banda de l'Alacant encara cresta a

Elaboració d'Agustí Galiana.
Revista Sarrià.

- 1) També a la Barcelona medieval hi havia una porta homònima, Portaferriusa, de la que es conserven restes al Barri Vell.
- 2) El nostre homenatge a Pedro Mas, autor d'excehents infografies sobre Alacant i malauradament transit l'any 2015.
<https://www.alquiblaweb.com/2014/04/23/entrevista-pedro-mas-creador-de-alicante-1850-patrimonio-cultural-alicantino>.
- 3) Ara està tan transformat per autovies i canalitzacions que costa de veure. Hi ha cocons a molts llocs, i sempre són llocs aclotats, com una partida homònima que tenim a Vilajoiosa, Alcocó, als peus de l'actual pantà.
- 4) En una representació teatralitzada d'un fragment de la Crònica de Ramon Muntaner, un grup d'amics, aficionats, vam parlar de l'origen del nom del Pla del bon repós:
<https://www.youtube.com/watch?v=sIT4zYQnhhM>.
- 5) A l'altra banda de la ciutat hi havia un altre, també prop de la mar i als peus d'una serreta de nom evocador, la Serra del Porquet.
- 6) Les aparences enganyen, i l'aparent horitzontalitat del tram final del barranc degué fer pensar que per allí no hi havia cap rambla. S'hi va instal·lar un càmping amb tan mala fortuna que les pluges torrencials de 1983 es van encarregar de reclamar el seu llit de desaiatge i van arrasar el càmping. Les pluges torrencials de 1982 van tindre, també, dificultats per evacuar i van provocar la inundació del Monasteri de la Santa Faç.
- 7) El paisatge cultural del Camp d'Alacant:
<https://www.youtube.com/watch?v=otatoROLA5E&t=117s>.

De la Carrasqueta cap al sud.
Història Natural dels Països Catalans.

que van cap al riu d'Aigües pertanyien a Alacant.

Amb el pas del temps, el terme municipal d'Alacant va anar desmembrant-se. La partida del Campello fou l'última –després que ho feren Aigües i Busot– en independitzar-se, el 1901.

Tot i això, podem recordar que Alacant conserva dos enclavaments extraterritorials: **Montnegre** (o Monnegre) i el

cim del **Cabeçó** (amb el barranc del Fleixar)¹⁵. Els alacantins van tenir interès a conservar-ne el primer pot ser per mantindre drets sobre la propietat de la presa de Tibi; per cert que això d'un “mont negre” sembla una mica exòtic, però de fet hi ha per allí uns afloraments d'algeps negres.

En el cas del xicotet sector muntanyenc que pertany a

Alacant en el Cabeçó, l'interés podria raure en la fita geogràfica, o potser la presència d'algun naixement d'aigua¹⁶.

En el següent capítol continuarem el viatge cap a la Marina Baixa i així poder fer-nos, a través dels topònims del contextos, històric i geogràfic, que tant van influir en la conformació del nostre Alacant.

8) <https://terra.asfes.org/va/recuerda/lhorta-dalacant-de-lalcodra-segles-xii-xiii>.

9) Que ha acabat sent Villafranqueza gràcies a un tal Franqueza que va comprar Orgègia i el Palamó cap al 1600.

10) També hi ha uns altres Beniali, com a partides, a Lliria, Llombai, la Vall de Gallinera (anexe de la parròquia d'Alpatró) i Alcalà de la Jovada (avui despoblada).

11) Verònica és nom de dona. Potser una transformació del grec macedònic Berenice (Bere Niké), que vindria a significar “portadora de la victòria”; un nom relativament freqüent en l'època de Crist en els ambients més o menys hehenitzats, com era el cas de Judea, Samària i Galilea. Per contra, l'etimologia popular d'atribuir Verònica a la imatge (“vera icona”, imatge autèntica) –no a la dona que la va aconseguir– sembla no tindre massa fonament. I, a tot això, Verònica/Berenice no és un personatge dels evangelis canònics, sinó de l'apòcrif (no reconegut com a vàlid) Actes de Pilat. [https://youtu.be/ang_fX8g4LA].

12) Paga la pena llegir l'entrada del blog Alicante vivo <http://www.alicantevivo.org/2008/04/un-paseo-por-las-torres-de-la-huerta.html>.

13) Vicente Bañuls: <http://www.alicantevivo.org/2008/06/vicente-baules-de-roca-y-vida.html>.

14) Una xarxa hidrogràfica molt ben estudiada i divulgada per Josep Miquel Arques Galiana en el seu llibre *Les muntanyes de Xixona* (Ajuntament de Xixona, 2016).

15) Es diu així per què hi abundaven els fleixos o freixos de flor (*Fraxinus ornus*).

Llegim a *Les nostres plantes* (1985) [<https://www.cervantesvirtual.com/obra/les-nostres-plantes-989064/>]: “Al Cabeçó d'Or, per la part d'Aigües de Busot, tenim el ‘Barranc del Fleixar’, on antuvi anaven els matafalers a tallar rames de fleix per fer-se amb elles les vares necessàries per al seu treball [esponjar la llana o la borra dels matalassos], vares que es feien amb rames de fleix calfades amb aigua calenta i doblades de la forma desitjada abans que es gelaren. També usaven eixes vares, però com a fuetes, els conductors de carros”.

Les nostres plantes va ser el primer llibre d'etnobotànica divulgativa en el País Valencià [<https://www.laveudelsllibres.cat/noticia/81771/quaranta-anys-de-les-nostres-plantes-de-daniel-climent-i-giner>].

16) Cabeçó és un topònim importat del castellà: la muntanya és un Cabezo Grande o Cabezón, que es podria haver traduït a Tossal Gran; val a dir que la terminació /-ó/ és diminutiva en valencià, mentre que /-ón/ és augmentativa en castellà. Per a la Castella del segle XIII era la fita més al nord del seu litoral, visible de ben lluny.

Agustí Galiana et Daniel Climent Giner Soriano. Vilajoiosa (1964).

Professor de Ciències Naturals, IES Marcos Zaragoza

ITINERARI TOPONÍMIC PER LA COSTA D'ALACANT A VILAJOIOSA: (II) DEL CAMPELLO A LA VILA

Passat el riu Sec està la població del Campello. Hem deixat arrere, a la banda dreta del riu i prop del racó de la Sofra, una antiga finca, *Musey* (avui dia dels Salesians del Campello), propietat dels pares de l'arqueòleg i numismàtic Antonio Valcárcel Pio de Saboya, conde de Lumiares, amb carrer a Alacant. Un germà, l'hereu de la finca, va establir-hi unes drassanes.

El Campello era una partida d'Alacant que es va independitzar el 1901. Amb dos nuclis urbans gaudia d'una economia mixta: un interior agrari i un llogaret a voramar, mariner.

Antigament la platja del Campello s'anomenava del Garrofer. Un nom molt poc conegut però que figura en mapes de l'època, reculls

literaris i fins i tot en poemes de l'Edat Mitjana.

Llegim el mateix nom en la novel·la en versos del metge valencià Jaume Roig "Espill"², escrita al voltant de 1460, el mateix any que Joanot Martorell va començar a escriure "Tirant lo Blanc". En el Llibre tercer apareix esmentada la platja del Garrofer. Hi diu (parlant de les peixaters, a les que acusa de "robadores"):

"L'encaramar / saben bé fer:

/ del Garrofer, Altea, Albir, /

cert vos se dir/ per Calp lo venen",

Versos que venen a dir que les peixateres "saben enredar bé: el peix del **Garrofer** [el Campello], el d'Altea i el de l'Albir [entre la Serra Gelada i Altea] el venen com si fora peix de Calp".

En el llibre "Crónica de San Juan" [d'Alacant] (1924), de Manuel Sala Pérez, es narren uns fets esdevingut en 1640 en què uns mariners van poder salvar la vida després que un temporal els girara la barca just davant de la Platja del Garrofer, aleshores terme municipal d'Alacant.

Més avant, la platja va passar a dir-se del **Trajo**, que significa 'lloc destinat a tindre varades les barques de pesca'; i també 'del Carrer de la Mar'.

Vista aèria de la zona per la que imaginàriament anem a desplaçar-nos amb l'ajuda dels topònims.

El Campello. Platja del Carrer de la Mar, en la dècada dels 60 del segle XX. Al peu de 'la Penya', uns 'parats' de fusta de figuera (que no s'unfla en banyar-se) estan preparats per ser enseuats (amb greix esvarós) i que la barca (a la dreta) pugui ser varada.

El Campello, en la dècada dels 60 del segle XX. Sobre 'la Penya', la caseta dels carrabiners.

Mapa de 1587. Arxiu de la Corona d'Aragó. Emmarcada, la platja del Garrofer.

Una mara y ha sucedido por el año 1640: Entrando a pescar 17 hombres y un niño en la partida que siempre se ha llamado del *Garrofer*, término de Alicante, sobrevino fuerte mara y una escarpada ola produjo fatal virage en la barca que la volvió de arriba abajo. Invocaron al momento pasados de la mayor fé y reverencia al Santísimo Cristo de La Paz e instantáneamente aparecieron todos sobre la quilla de la barca, logrando llegar a la orilla sanos y salvos. En el año 1705, dice la crónica, que aún vivía Pedro Rubio, el niño de ocho años de edad cuando se embarcó con los piadosos pescadores.

A la platja, al costat de la Penya, al Clot de l'illot, desembocava una rambla (avui desviada perquè desguasse en el riu Sec) que recollia les aigües de Cabeçó que, a través del barranc de Cabrafich, penetrava en el nucli poblacional del Campello, seguia pel Barranquet i arribava al Clot de l'illot. La nit de Difunts (2 de novembre) de 1934 va ser tan gran la 'riuà' que va baixar per eixa ruta que es va endur per davant les cases que s'havien construït al Clot de l'illot⁵.

Des del Clot de l'illot, a l'esquerra, el Racó de la Illeta, que presideix l'altiplà i, a la dreta la mateixa Illeta, amb un excel·lent parc arqueològic.

A la banda septentrional del Clot de l'illot es troba la Illeta, amb unes troballes arqueològiques molt interessants, sobre el tossal adjacent, una torre de guaita de costa, hui restaurada.

La part meridional del terme és bastant plana però pel nord-oest està envoltat per elevacions com la serra de la **Ballestera**, els tossals de **Xixí** i l'alt de la **Xurrutella**. Muntanyes modestes però de vessants molt pendents. No sabem el perquè del nom Xixí, que ens sona a àrab; mentre que això de Xurrutella deu derivar de l'existència d'alguna fonteta, d'algun xorret d'aigua.

En el creuament entre el camí que baixava d'Aigües cap a la Illeta i el que anava des d'Alacant cap a la Vila Joiosa es va ubicar el convent de la Mercé, de l'Orde del frares mendicants per a la redempció dels captius, el mercedaris⁴.

L'historiador oriolà José Montesinos (1745-1828) en parla en els següents termes: "Extramuros de la Universidad ó lugar de San Juan de Alicante, ó de la Huerta como llaman otros, en su Termino, hay un llano apacible, hermoso y de bellas vistas, llamado el Campello, q. es una famosa Hacienda, q. en su última voluntad testamentaria, legó una

Señora Viuda, natural de dcho. pueblo a la Santa Provincia de los Padres Mercedarios de este Reyno de Valencia, para q. se fundase con las debidas licencias un Convento de la Merced".

Anomenem la **Coveta Fumà**(da) al sector litoral previ a la Xurrutella; això sí, ignorem quina coveta ha donat nom a la zona, que imaginem mascarada per la vista esporàdica d'humans.

Entre el poble i la Coveta Fumà, es troba l'**Amerador**, una cala pedregosa d'aigües relativament tranquil·les on es posava l'espart a amerar, tot bloquejant els manolls amb pedres grans que impediien que se l'endugueren les ones; 'amerar' significa posar a remulla les tiges (de cànem, p.ex.), o fulles (com ací era el cas de l'espart) de manera que l'aigua les penetre completament per fermentar⁵ les parts no filamentosos i poder treballar millor les fibres de cel·lulosa de la planta.

També tenim la **cova del Llop Mari**, és a dir, un lloc on, en una platgeta interior, solien reunir-se les foques o llops marins del gènere *Monachus*.

L'antiga carretera litoral pujava la costera més favorable, entre Xixí i Xurrutella, tot un repte per als antics carros i cotxes de cavalls.

Convent de la Mercé, pràcticament enrunat.

Coveta Fumà, en els inicis de l'ocupació turística. La platja està coberta (i protegida) per bancs d'"algues" (fulles de l'herba marina Posidonia), un bon indicador de la qualitat de l'aigua.

Per això hi havia, just abans, una venta on es canviaven els cavalls, la **Remuda** (o 'Remúa' per l'elisió de la /d/ intervocàlica pròpia del parlar alacantí).

El camí es desviava de l'actual carretera N-332 a l'altura del

del Pixador, tenim l'abocador de **les Canyades**, on s'arreplega la brossa de tota la Marina (Alta i Baixa). De coto de perdius a muntanya d'escombraries, és el lloc pitjor parat dels que hem vist.

A l'interior tenim la muntanya més alta del terme del Campello (450 m): l'alt del **Blanquinar**, antiga fita entre Aigües i Vilajoiosa. El seu nom es deu a la presència d'un estrat de calcària molt blanc.

Finalment, tren, autopista i carretera salven dos cursos d'aigua paral·lels molt junts, el barranc de les **Foies d'Úrrios** ("barranc de la Castanyeta" en GoogleMaps) i el del **Carritxal** (també dit de Llinares, de la Coveta i del Volador), aquest últim convertit en la frontera oficial del terme de la Vila.

Tots dos barrancs van a parar a la platja del **Carritxal**, anomenada

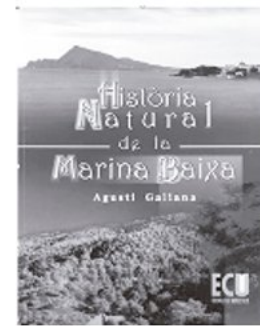
així per la presència, en el xicotet aiguamoll, de càrritx o carrís, una mena de canyeta fina típica de llocs amb abundància d'aigua -*Phragmites australis*-.

Pel naixement del barranc del Carritxal hi ha una muntanyeta de forma característica, fita actual entre Orxeta i Vilajoiosa, coneguda com **el Cantal**, que abans es deia el Cantal de la Mola, i que en els textos medievals en temps de Jaume I es menciona a la frontera del regne de València com 'la Mola'.

Arribats a aquesta zona ja penetrem en el terme municipal de la Vilajosa, amb una gran riquesa toponímica.

· **EPÍLEG**

Hem revisat topònims, molts d'ells heretats de temps llunyans, amb

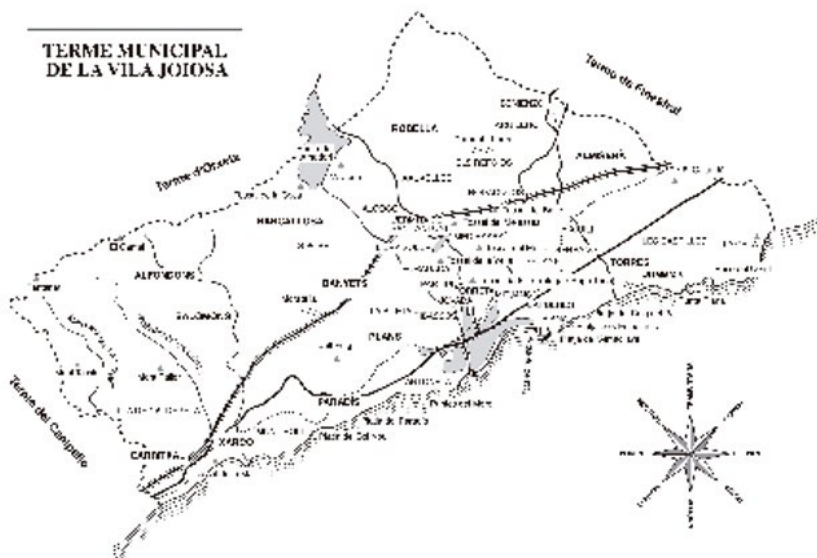
característiques peculiars, geomorfològiques, botàniques, toponímiques, etc. que mereixen conèixer-se.

Aquestes topònims, i d'altres, es troben en obres dels autors d'aquest article: *Les nostres plantes* i *Història Natural de la Marina Baixa*.

Però, és hora de tornar-nos cap Alacant i iniciar noves rutes a la recerca del sentit dels topònims.

El Cantal i la Cantarella (en ombra) vistos des d'Aigües.

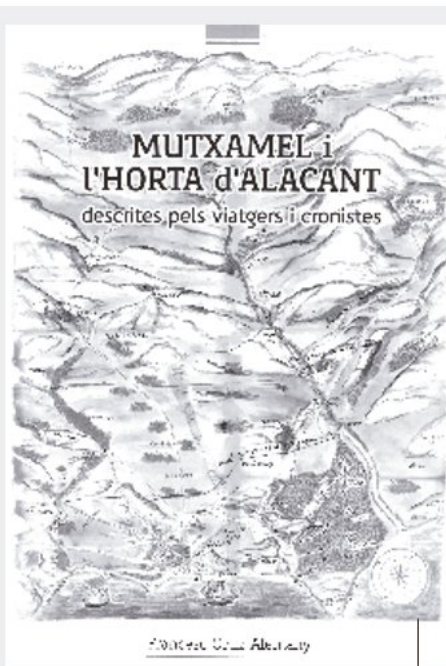
- 1) 'Agrari' (del llatí agrarius, és un adjectiu que indica 'relatiu o pertanyent al camp, i fa referència a tot el món rural, incloent-hi l'agricultura i la ramaderia. 'Agrícola' (del llatí agrícola) també és un adjectiu però que tan sols remet a l'agricultura.
- 2) "Espill" és una llarga diatriba contra les dones (excepte la seua esposa i la Mare de Déu, escrit en versos de quatre síl·labes que rimen de dos en dos. També se'l coneix com "Llibre de les dones" o "Llibre de consells".
- 3) La riua del Campello de 1934: <http://elcampello.es/index.php?s=noticias&id=1693>.
- 4) Han sigut sants d'aquesta Orde el fundador, Sant Pere Nolasc, barceloní; Sant Serapi, natural de Londres i patró dels malalts; Sant Ramon Nonat, català, patró de les mares gestants i del llogaret de Xirles, a Polop de la Marina; i Sant Pere Pasqual, valencià, patró dels estudiants. Van ser mercedaris (i també trinitaris) els que van actuar d'intermediaris per rescatar els captius de l'illa tunisiana de Tabarka i dur-los a poblar l'illa que està davant del cap de Santa Pola o de l'Aljub, la Nova Tabarca.
- 5) Eixa fermentació produïa una pudor ben intensa, i per això les basses d'amerar, o les platges on fer-ho, calia que estigueren ben allunyades del poble.

Francesc Ortiz et Daniel Climent Giner
Alemany
Mutxamel. 1957.

Farmacèutic. Autor del llibre
"Mutxamel i l'Horta d'Alacant".

ELS CAMINS I EL PRIMITIU TRAMVIA DE L'HORTA D'ALACANT

Pascual Madoz, en el monumental Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar (1850) descriu els camins que ixen des d'Alacant i ressalta la millora feta en el camí que uneix Alacant amb Sant Joan i Mutxamel a través de l'Horta i hi diu: "CAMINOS. Además de los locales, entre los que merece notarse por su anchura y comodidad el que há poco se construyó desde la c. de San Juan y Muchamiel para la importación de los frutos de la huerta".

Fins a finals del segle XIX les comunicacions per terra entre Alacant i la resta de pobles no era massa bona, tal com assenyalen les descripcions dels viatgers, que s'arreglaven en extens en el llibre Mutxamel i l'Horta d'Alacant, de Francesc Ortiz Alemany.

Amb més detall, només tres anys després, en el seu *Itinerario de Catarroja a Alicante por Alcoy y de Alicante al mismo punto de partida por el litoral* (1853)², els capitans Lloret i Cortés indiquen l'estat en què es trobaven les carreteres. Quan parlen de la comunicació d'Alacant amb la Vila Joiosa, remarquen que només estan construïts alguns trams de carretera al principi de la via i que deu considerar-se com a camí carreter fins a la Vila Joiosa. El mateix pel que fa al camí que va de la Santa Faç al Palamó i que només es transitable en temps de sequera. Des de la Santa Faç a Sant Joan indiquen que la carretera és de nova construcció i s'estén rectament per un pla.

El pas del camí per Sant Joan el marquen com en mal estat i el que va cap a Mutxamel és carreter i sempre transitat. Apunten que una vegada eixits de Sant Joan el camí era carreter, en estat mediocre per al transit de carruatges, adreçant-se per pla fins al riu Montnegre, el qual havia de travessar-se per un gual per tal d'arribar al Campello, i que el terreny per on passava aquest camí no era bo per a carros, particularment en època de pluges.

· ELS CAMINS DE L'HORTA

Les primeres representacions dels camins entre Alacant i l'Horta les trobem al plànols dibuixats amb motiu de la construcció del

pantà de Tibi. En ells podem trobar per on discorrien aquests camins i la toponímia de les fites més importants. Si observem amb deteniment aquests mapes veiem per on passaven aquests camins que van restar pràcticament invariables fins a finals del segle XIX.

Entre els pobles de l'Horta i les nombroses partides veïnes hi havia tota una xarxa de camins i sendes que els unien, en molts casos, aprofitant els marges de les séquies.

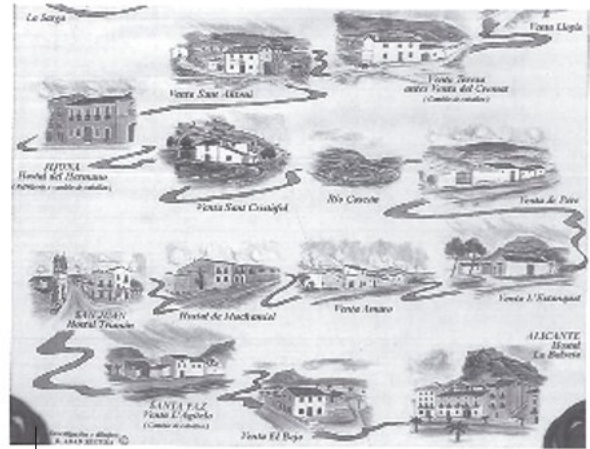
Des d'Alacant eixia un camí del Raval Roig per l'ermita del Socors cap a la Creu de Pedra que posteriorment es dividia en tres:

- 1) un que anava més al sud, cap a Benimagrell;
- 2) un segon, el millor, que anava cap a Sant Joan i que continuava cap al Campello i la comarca de la Marina;
- 3) i el tercer més al nord, que es desviava abans d'arribar a la Santa Faç per prendre el camí de Lloixa, i es dirigia cap a Mutxamel, deixant a la dreta el Monestir de la Santa Verònica (*Santa Faç*) i que continuava fins a Busot.

Les comunicacions entre la ciutat i els pobles de l'Horta es feia a través de la tartana-diligència, servei que es va inaugurar el 24 de juny de 1835 per l'empresari mutxameler Tomás Antón, que unia Mutxamel a Alacant passant per Sant Joan i Santa Faç, i feia dos viatges al dia en cada sentit³.

Tartana de l'Horta d'Alacant. Any 1900.
 Archivo Municipal de Alicante.

Ventas entre Xixona i Alacant per on passava la diligència d'Alcoi a Alacant. Autor: R. Abad Segura

Ventas, entre Xixona i Alacant.

· LA REESTRUCTURACIÓ IMPLEMENTADA PEL TRAMVIA

En 1883, Mariano Roca de Togores, Marqués de Molins, ja reclama una millora de les comunicacions entre la ciutat i la seua horta mitjançant un tramvia:

“Tramvia.- Ni le hay en Alicante ni le reclama la poblacion, pero sí y muy imperiosamente uno que facilite la comunicaci3n con los pueblos de la huerta, no solo por el mucho tránsito que entre ellos existe, si que por ser residencia de la generalidad de las operarias de la Fábrica de tabacos⁴.”

No serà fins a tretze anys més tard que es licita la línia d'un tramvia a vapor per part del baró de Petrés⁵.

En maig de 1897, es confirma l'atorgament, a través d'una subhasta, de la línia al mencionat baró⁶. Finalment la línia es va inaugurar el 24 de desembre de 1903⁷.

Mentre que a la guies de 1898 i 1901⁸ les excursions a l'Horta es feien en tartana, a la publicada en 1908⁹ ja hi trobem el tramvia a vapor que arriba fins a Mutxamel, encara que el camí fins Alcoi continuava fent-se en diligència, durant el trajecte unes set hores, en un camí ben nodrit de ventes.

A l'edició de 1913, junt a la diligència, ja apareix el servei d'òmnibus a motor, que tardava unes dues hores i mitja, al temps que el tramvia de l'Horta era tirat per mules i arribava fins al Ravalet¹⁰ de Mutxamel.

Amb l'entrada en servei del tramvia, les comunicacions entre Alacant i els pobles de l'Horta van millorar. Com ho reflecteix la *Guía práctica de Alicante y su provincia* (1908), on s'indica el següent horari del tramvia a vapor:

“Tramvia de la Huerta (1)

Salidas de Alicante.-Plaza de Santa Teresa

Por la mañana: 6, 7, 8:30, 10:40, 11:40.

Por la tarde: 1, 2, 3:20, 4:30, 5:40, 6:40, 8.

(1) Recorre este tanvía los puntos siguientes: Cruz de Piedra, Condomina, Clavería, Santa-Faz, Ferrándiz, San Juan, Depósito Muchamiel, Ravalet¹¹”.

En aquesta mateixa guia podem veure que, per aquests anys, el tramvia entre Alacant i Sant Vicent era de mules. Al temps, que no hi havia altra comunicació que el cotxe de cavalls entre la ciutat i els pobles del Campello i del Palamó¹².

L'existència del tramvia va fer que, a les primeres guies turístiques, aparegueren excursions per a endinsar-se en l'Horta:

“Muy interesante también es la excursión por la ... línea que ... nace junto a la plaza de Toros, y que cruzando por la Huerta, Santa Faz y San Juan va a morir en Muchamiel más allá del pueblo.

A poco más de un kilómetro de la ciudad, cuando el coche llega a la altura de La Cruz de Piedra, preséntase de repente el panorama incomparable de la huerta alicantina, delicioso vergel, inmenso jardín que riegan las aguas del monumental pantano de Tibi, bello oasis de espléndidos verdes, entre los que blanquean preciosas villas de líneas elegantes y que ocultan árabes torreones á cuyo lado descuella esbelta alguna palmera solitaria. Un fondo de montañas gigantescas presta al paisaje admirables lejanías y entre la apretada fronda, por algún girón, se ven azulear las aguas del

Mediterráneo. La carretera serpentea por en medio de vergeles hasta el pueblecito de Santa Faz, notable por guardar en su iglesia uno de los lienzos en que quedó impreso el rostro de Jesucristo al limpiarle la Verónica en la calle de la Amargura.

Más allá encuéntrase el importante pueblo de San Juan, junto al cual hállase la espléndida posesión de Pinohermoso, de jardines preciosos, salpicados de estatuas de mármol blanco, de rumorosos estanques escondidos, de laberintos floridos y paseos versallescos¹⁵”.

Veiem com es descriu el tramvia de l'Horta en un article titulat “Paisajes Orientales en España” aparegut a la publicació “*Ferrocarriles vecinales de Alicante*” als anys 1910:

“Línea de Alicante a Muchamiel.

Nace ella junto a las verjas de un jardín frondoso, callado y triste, donde descansan los restos del gobernador Quijano, hombre de raras virtudes cívicas, víctima de su filantropía durante una época de epidemia cruel que sembró el luto y el dolor en Alicante.

Avanza el tren lamiendo los muros de la Fábrica de Tabacos, y en las horas de salida de las labores, el turista puede observar escenas llenas de color y bullicio.

Después, la vía se aleja por una llanura dilatada y

Tramvia “de sang”, tirat per mules.

desnuda, y el hermoso castillo de Alicante os va presentando todos sus lados de elegantes líneas.

Sube el tren por terraplenes propios, y á trechos por la carretera del Estado, y llega, por fin, á una altura desde donde alcanzáis un panorama imponderable: la huerta alicantina, alfombra lujosa que luce los colores de una vegetación feraz, regada con las aguas del monumental Pantano de Tibi. A la izquierda y en frente, los confines de este risueño lago de verdores los forman montañas gigantescas como Aytana, de fiera altitud; Puig-Campana, de estructura esbelta. Y al Sudeste, azulea el Mediterráneo, donde asoma el islote de Benidorm.

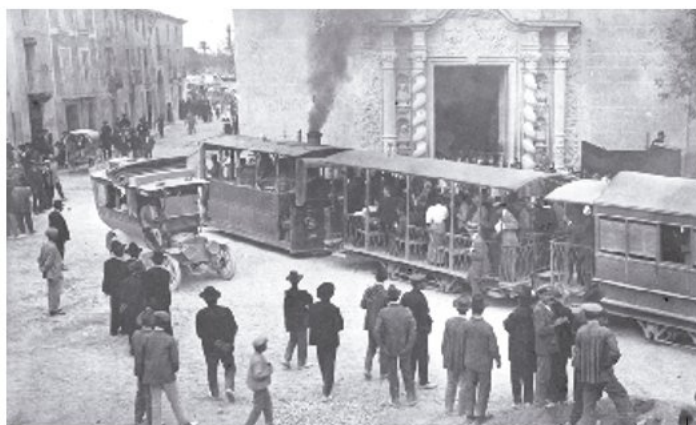
Salpican el paisaje infinitas Villas suntuosas, como la del Marqués de Benalúa, la del Barón de Finestrat, la del Barón de Petrés, la del Marqués del Bosch y otros aristócratas y alicantinos

opulentos, cuyos viñedos producen los ricos vinos de mesa regionales y el famoso Fondellón. Torreones árabes y palmeras solitarias sobresalen de la fronda apretada; y lejos descuellan los campanarios de la Santa Faz, San Juan y Muchamiel.

Muy inmediato al segundo de estos pueblos se halla Pinohermoso, maravilloso jardín de los Sres. De Prytz, rico en estátuas de mármol blanco, en paseos y estanques versallescos y laberintos floridos.

Entre vergeles pasa el tren; cruza los tranquilos pueblecitos, y más allá de Muchamiel, la línea acaba entoldada por viejos almendros y algarrobos¹⁴”.

Posteriorment el tramvia a vapor, a causa d'unes pluges torrencials que van afectar les vies i davant la manca de peces de recanvi de les locomotores i altres necessitats, va ser substituït per un tramvia de tracció animal, principalment tirat per mules¹⁵.

Tramvia a vapor, al pas per la Santa Faç.

Tramvia de l'Horta. 1960.
Fotografia de Cristian Schanabel.

Ja entrat el segle XX, en successives edicions de la guia de *Baedeker* per a viatgers, veiem com canvien les comunicacions entre Alacant i Alcoi i, per tant, entre la ciutat i l'Horta.

Al "*Handbook for travellers*" de l'any 1913, ja apareix que els tramvies són tirats per mules¹⁶. I, més tard, Figueras Pacheco ens diu:

"... Hay un tranvía de vapor de Alicante á Elche y

Crevillente, cuya circulación se halla suspendida en la actualidad; otro de sangre, de Alicante á San Vicente; y otro de igual clase de tracción, de Alicante á San Juan y Muchamiel¹⁷".

Uns anys més tard, aquest tramvies serien substituïts per uns altres de tracció elèctrica. L'abril de 1908 apareix la notícia de la creació de la Societat Anònima de tramvies d'Alacant

amb la finalitat de substituir la tracció de vapor i animal per la tracció elèctrica, el capital de la companyia era de 1.500.000 francs aportat per capitalistes belgues¹⁸.

I, finalment, l'electrificació de la línia del tramvia fins a Mutxamel va ser inaugurada al maig de 1925¹⁹.

1) Madoz, Pascual. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Tomo I. Imprenta de D. Pascual Madoz. Madrid. 1848. pp. 654.

2) Lloret Reyner, Nicolás; Cortés Morales, Manuel. 1853: *Itinerario de Catarroja a Alicante por Alcoy y de Alicante al mismo punto de partida por el litoral*. Edición, introducción y notas de Gerardo Muñoz Lorente. Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert. Alicante. 2011. pp. 170-175.

3) Sánchez Buades, Manuel; Sala Seva, Federico. *Resumen Histórico de la Villa de San Juan de Alicante*. Ayuntamiento de San Juan de Alicante. 1978. pp. 166.

4) Roca de Togores y Saravia, José Alfonso. *Guía de Alicante. Manual del alicantino y del forastero*. Establecimiento Tipográfico de Antonio Reus. Alicante. 1883. pp. 118.

5) *Revista Minera, Metalúrgica y de Ingeniería*. Núm. 1.613. Año XLVII. Madrid. 16 de Diciembre de 1896. pp. 185 supl.

6) *Revista Minera, Metalúrgica y de Ingeniería*. Núm. 1.633. Año XLVIII. Madrid. 16 de Mayo de 1897. pp. 73 supl.

7) *Revista Minera, Metalúrgica y de Ingeniería*. Núm. 1.952. Año LV. Madrid. 16 de enero de 1904. pp. 44.

8) Baedeker, Karl. *Spain and Portugal. Handbook for travellers*. Second edition. Karl Baedeker, Publisher. Leipsic. 1901. pp. 328.

9) Baedeker, Karl. *Spain and Portugal. Handbook for travellers*. Third edition. Karl Baedeker, Publisher. Leipsic. 1908. pp. 309.

10) Baedeker, Karl. *Spain and Portugal. Handbook for travellers*. Fourth edition. Karl Baedeker, Publisher. Leipsic. 1913.

11) *Guía práctica de Alicante y su provincia*. Guías Arco. Imprenta de Antonio Marzo. Madrid. 1908. pp. 53.

12) *Ibidem*. pp. 84,85.

13) Alicante. *Estación de invierno*. Winter resort. Ediciones Artísticas de Turismo y Publicidad. 1909. pp. 18-20.

14) *Ferrocarriles vecinales de Alicante*. Paisajes Orientales en España. Imp. L. Esplá. Suc. De Carratalá. Alicante. 191? pp. 27,28.

15) Climent Berenguer, Manuel. *El tranvía (1ª parte)*. Llibre de Festes del Ravalet. [pp. 50-52]. 2010. pp. 51.

16) Baedeker, Karl. *Obra citada*. 1913. pp. 310.

17) Figueras Pacheco, Francisco. *Geografía General del Reino de Valencia*. Provincia de Alicante. Establecimiento Editorial de Alberto Martín. Barcelona. 1920?. pp. 340.

18) *Energía Eléctrica*. Núm. 8. 25 abril 1908. Madrid. pp. 134.

19) Ortiz, F. *Notícies de Mutxamel (1922-1927)*. Llibre de Festes del Ravalet. 2014. pp. 39, 43.

Xavier Sala et Daniel Climent Giner
Ivorra

Sant Joan d'Alacant, 1964

Tècnic de Promoció del valencià a
l'Ajuntament de Mutxamel

HIDROTOPONÍMIA MENOR A L'HORTA D'ALACANT

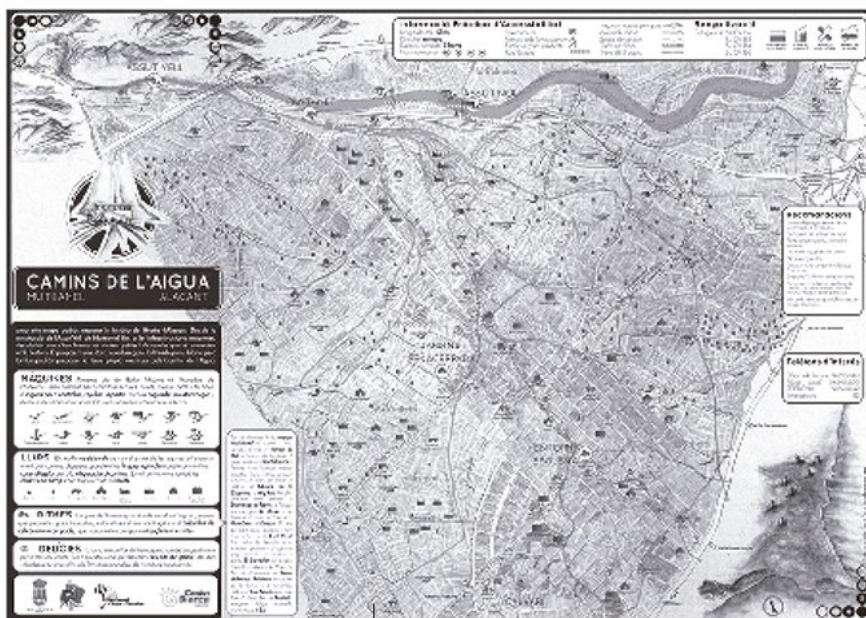
Les flames de la foguera s'alcen competint amb els colors del ponent i amb el cant de l'aigua que corre per la séquia, els xiquets juguen mentre veuen córrer la dula, algun més fadrinet ja agafa el llegó per a fer la parada i ajudar son pare a alçar el partidor. De tant en tant, es calfen a la vora del foc en el capvespre fred de febrer. Loreto porta el fanal amb la flama del ciri tremolant darrere dels vidres, per on algun badall deixa entrar l'aire gelat. "Arrima la llum que el martaver no s'hi veu", sent que la criden.

Algú un poc més avall o més amunt canta, i arriba el cant entre les ales del fred, de la poqueta nit que va fent-se més fonda.

A Alacant me'n vull anar
a vore les cosidores
que cusen sense didal
i tallen sense tisores

En la cançó, la llengua pren vol, s'enlaira i travessa espai i temps. Talla i cus.

Arriba fins a nosaltres i ens transmet un significat que va més enllà de la funció referencial del llenguatge. Unix emissor i receptor en una fusió on al referent se sumen també les altres funcions del llenguatge. Les que incidixen en tots els integrants de la comunicació: qui parla, qui sent, el que diu i com es diu, el que un vol dir i el que l'altre

Camins de l'aigua, de Mutxamel i l'Horta.

Font: <http://arrrsa.org/2020/05/camins-aigua-mutxamel/>

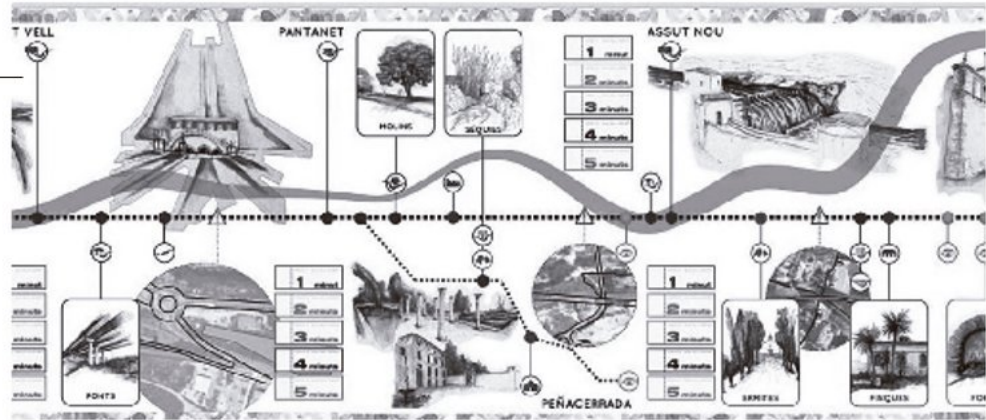
entén o vol entendre, el codi en què es diu, la creació d'un imaginari a través de la parla. I és la llengua en si mateixa qui cus i talla una xarxa de significats i de significants que ens obrin la mirada a la terra en una perspectiva actual i històrica.

També el sistema de reg s'estenia cosint sense didal i tallant sense tisores des de l'assut de Mutxamel fins al cap de l'Horta al sud i les terres properes als dos costats de final del riu cap al nord. Des de la capçalera fins als darrers escorredors omplien esta geografia, poc extensa, de terres cultivades on creixien figueres, oliveres, garrofers, ametlers, mangraners, pruneres, mançaneres de mata, llorers, palmeres, hortalissa que omplien

el rebost de la ciutat i el del comerç. I al seu costat varietats d'espècies que engalanaven jardins i camins; sense oblidar les herbes i herbetes, unes més bones i altres més roïnes.

L'estampa imaginada amb què obrim l'article podia situar-se en un temps inconcret des que es van començar a cultivar estes terres fins a la primera mitat del segle XX. Qui aquí vivia tenia i feia servir uns noms amb què anomenava el seu espai. Una realitat i una toponímia que les últimes dècades, des de la del 1960, han fet cada volta més enfosquida, tallant i cosint una memòria que la ciutat d'Alacant no es pot permetre oblidar, si no vol ser una urbs desarrelada i sense forma. Sense forma perquè

Els camins de l'aigua.
Font: Ajuntament de Mutxamel

una ciutat és més que flama i més que cendra. En la foguera de l'urbs i de les terres que l'envolten, si no es manté la brasa, la cendra tot ho assola quan bufa l'aire.

· NOMS GENÈRICS I CASOS CONCRETS

L'espai geogràfic que anem a tractar comprén des de l'assut de Mutxamel fins al cap de l'Horta al sud i la punta del riu al nord.

I en el trajecte trobem repetits alguns noms genèrics que aniran singularitzant-se en la mesura que dotaran de vida i història al que d'una altra manera serien com tan sols una mena de làpides desproveïdes definitivament de l'alè que les va generar.

- HORTA

Evidentment el primer dels noms sobre els quals reflexionar és horta, que en singularitzar-la passa a ser Horta, un terme que ja trobem en un document del segle XIII, als pocs anys de la conquesta cristiana. Això ens parla que en este espai es cultivava, hi havia una producció agrícola que existia gràcies a un sistema de reg que prenia les aigües del riu Montnegre.

Això no es fa en quatre dies, per tant hem de pensar que els nouvinguts cristians aprofitaren les infraestructures que feren els

pobladors d'esta part d'Al-Andalus.

Cal ara preguntar-nos, davant de la realitat, sobretot de la part més baixa, Albufereta, Condomina, platja de Sant Joan, el de Marco, una realitat urbanitzada on l'asfalt ha tapat els canals que portaven l'aigua, si el receptor o el mateix emissor és capaç d'imaginar a què

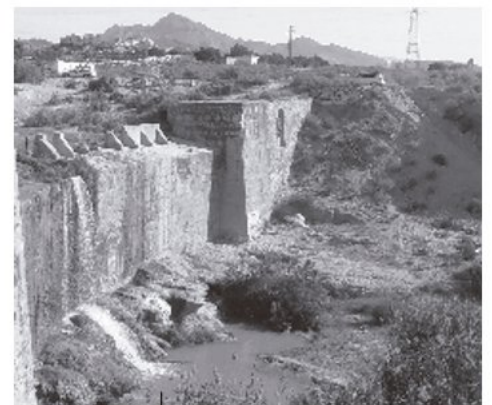
es referien quan deien Horta d'Alacant. I ja no diguem si diuen "huerta", en este aspecte la separació de significants més notable és quan al cap de l'Horta, l'anomenen "de las Huertas".

Vegem que en eixa castellanització la unitat que forma l'horta es diluïx en "huertas". Un canvi de significat en la traducció que provoca un canvi de significat.

- ASSUTS

Els genèrics assuts fan referència a les preses del riu per on es desviava l'aigua a l'Horta, i coneguts amb els noms propis de les poblacions que reguen: de Mutxamel, Sant Joan, el Campello.

O amb denominacions que fan referència a quan es van construir: Vell el primer, i Nou el segon.

Assut de Sant Joan

- SÉQUIES I BRAÇALS

D'arrel àrab, *saqiya*. Tota l'horta era plena de séquies¹, des de la principal que ix de l'assut de Mutxamel a les secundàries i ramificacions que dibuixaven els bancals on es cultivava, fins als arrossegadors per on l'aigua que no es volia anava a la marjal o a la mar. I sí, ara podem anar a un diccionari i llegir la definició de séquia (o de acequia). Però en el paisatge han desaparegut en superfície i ja molt poques en podem trobar obertes per on corre la dula.

Associat a la séquia hi havia una riquesa paisatgística totalment desapareguda. Un exemple on queda ben palés este xoc de significat el trobem en el carrer la Séquia de Mutxamel, on si bé manté el record de la infraestructura, recorrem un espai degradat en el primer tram i un carrer urbanitzat, en el segon, on no queda rastre de l'aigua.

Com veiem algunes de les referències que ens aporten estes denominacions són clares i podem seguir-los fàcilment el rastre perquè ens donen el nom dels propietaris, com per exemple en Alberoles, Giner, Minyana, Pérez, Pastor; en altres ocasions són els arbres i plantes per on passen els referents, així en Albercoquer, Canyaret o Murteretes.

També fan referència a altres infraestructures de reg, com en Basseta, Portelles o Pous; també trobem referències al llocs per on passa o on es dirigeix: Sant Joan, el Campello, Carnisseria (nom del carrer mutxameler que travessa la séquia i que rep el nom perquè és per on passaven els ramats), Lloixa, Torre, les Monges (perquè

*Braçals de l'Horta.
Mosaic (2009)
d'Antonio Eduardo
Ripoll.*

passa pel monestir de Santa Faç). Una altra dada que cal anotar és la relativa a les arrels en la gran majoria llatines, però també en trobem d'origen àrab: Alfàs o Alfadrami; i prellatines: Orgeja.

En tenim de noms que tot i semblar àrabs, com Benaüt, que Coromines deriva d'un fill d'Ut; nosaltres afegim la possibilitat que tant este com Benetia o Benitia poden ser un nom compost d'origen llatí, que fa referència a terres benignes, a partir de ben hagut o ben tingut i ens acosten al significat mateix d'Alfàs, 'terra fèrtil'.

A Sant Joan hi havia un tram, ara totalment urbanitzat i sense cap placa que recorde el topònim, anomenat la séquia Ampla, que donava nom a Villa Amparo, on ara es troba el parc municipal.

Per a donar nom a les ramificacions de la séquia principal empram noms que agafem del camp semàntic antropomorf: braçal de braç, i fillola de fill; o del camp semàntic biomorf: ramal de rama.

I en eixa conjunció entre les formes humanes i biològiques apareix un nom que sent genèric el fem propi. Ens referim a la denominació "séquia Mare". La séquia principal, la que dona la vida rep el nom sagrat de la mare. Notem també com en este cas la paraula mare l'ompli d'un significat afectiu i valoratiu, en esta metaforització trobem ben palesa la relació de l'aigua amb la fertilitat. I és també palés com una vegada amagada esta séquia mare resta solament en el referent d'aquells que encara tenim un record de per on passava i el record de qui així l'anomenaven.

*Entrada de la séquia a la
finca 'el de Belon'*

- PANTANET²

Un altre nom comú que es convertirà en propi és el Pantanet, infraestructura que es construí en 1882 per tal de millorar el sistema de regadiu, perquè concentrava el cabal que venia de l'assut de Mutxamel en un embasament que permetia una millor distribució de l'aigua.

- ALJUBS, BASSES I POUS

Tots tres eren infraestructures que arreplegaven l'aigua de la pluja per aprofitar-la quan fora necessari i que no es perdera.

Cal remarcar com ara, quan plou, ara que tenim tanta tecnologia, la deixem córrer i perdre.

- CANALETA

Feia referència tant a una canaleta de pedra que travessava un camí o una altra séquia, però també un pas entre els carrers per on els regants tenien dret a passar per a mantindre en condicions la séquia o quan regaven; a Sant Joan queden al carrer la Mar i el carrer Sant Josep dos portes xicotetes per on tenien pas els regants.

- PARTIDOR

El lloc on es prenia l'aigua de la séquia, els principals són a l'inici dels braços; però també n'hi havia en cada séquia secundària i

d'interessats.

A Sant Joan, on començava el braçal de les Moletes i el dels Pous, el partidor s'anomenava del toril o turil. Al costat mateix hi havia un pou important, el de la plaça del mercat, hui de Maisonnave. I a pocs metres tenia lloc el mercat de l'aigua.

- MOLINS

Edificis amb maquinària per aprofitar la força de l'aigua i moldre el cereal. Al costat de la séquia que naix a l'assut de Mutxamel es trobaven els de Gosàlbez, Montserrat, Huitena, de Julian, Carnisseria, Rates³, de Rajoletes o Galant, i de la Maignona o Maimona, també anomenat del Rei.

- EN RESUM

La llengua és una de les brases que mantenen viva la memòria de la ciutat i de les terres que, amb esta, formaren la coneguda com a Horta d'Alacant. Eixa llengua durant segles ha sigut el valencià i cal reivindicar que, sense el valencià, la història de l'Horta quedarà tallada i sense costures.

Canaleta sobre la séquia del Gualeró.

Mitjançant la llengua s'anomena la geografia que conforma l'espai, on tenim elements naturals i artificials, que es construïren per aprofitar els recursos que permetien viure en millors condicions. Ara que obrim l'aixeta i corre l'aigua, pot resultar inimaginable tot l'esforç i l'enginy amb què els nostres avantpassats dominaren la matèria primera de l'aigua per a fer fructificar aquella horta que va fer famosa la vinya, l'oliva i l'ametlla, entre d'altres. Del blanc pur de les flors de l'hivern al suc roig del vi i el verd de l'oliva, del negre de les garrofes al daurat de les espigues. I la cendra de la barrella que en un temps va donar riquesa al port alacantí. Totes les gammes de la paleta podiem trobar entre séquies i cultius.

Edifici principal del Pantanet, amb els canals de distribució

Casa de Montserrat a Mutxamel, pren el nom de l'ermita que s'alça molt a prop i que també donava nom a un dels molins que es construïren al costat de la séquia

Suni Brotons i Boix. et Daniel Climent Giner

Mutxamel.
Cronista oficial.

MICROTOPONÍMIA DE L'HORTA D'ALACANT. EL CAS DE MUTXAMEL

· INTROITO

Les relacions afectives dels alacantins amb l'Horta que en bona part els ha nodrit al llarg del temps han sigut tan variades com canviants.

L'Horta ha sigut també, per als pobladors de la ciutat, un lloc d'estades estiuenques i de visites ocasionals, familiars i lúdiques. O d'evocacions aromàtiques, saboroses i cromàtiques en les paradetes del Mercat central que oferien les millors faves, tomaques, queraïlles o carxofes. O en les panaderies on el pa fet als forns o les fleques de Mutxamel era garantia d'excel·lència.

Darrere de tot això, d'una Horta tan cuidada com fèrtil, tan productiva com ara oblidada, hi havia una manera de viure i de treballar, uns mitjans de transport i unes relacions entre persones que des de fa unes poques dècades ha entrat en un procés de canvi accelerat impensable fa unes poques dècades.

I restes de tot això ha quedat una toponímia que paga la pena conèixer, valorar i analitzar etimològicament¹ per no perdre les fites històriques, geomorfològiques, hidròniques, botàniques i vitals de les quals hem sigut i som, siguem-ne conscients o no, hereus.

A partir de l'article d'Assumpció Brotons i Boix 'Les nostres cases de camp i els seus noms'² que forma part del blog <https://www.cronistademutxamel>

.com/research-blog, analitzem la microtoponímia rural de Mutxamel, el municipi amb més proporció cultivada de la comarca de l'Horta d'Alacant.

· LES CASES DE L'HORTA, A MUTXAMEL

El terme municipal de Mutxamel és relativament gran. I si, ara, gran part del territori tradicionalment destinat a l'agricultura, s'ompli de xalets i bungalows, no fa tants anys estes terres de cultiu durant moltes dècades havien estat poblades per les finques o cases de moltes famílies mutxameleres, que en un nombre elevat vivien on els seus avantpassats havien construït la casa per a viure i, al mateix temps, treballar.

Constituïen per tant el punt de referència i trobada familiar, que generació rere generació, havia anat passant de pares a fills. I era normal que a estes cases tingueren el domicili més de dos germans amb les seues famílies respectives.

L'any 1914, per complir l'orde dictada per a tot l'estat espanyol, de fer un avanç cadastral, l'Ajuntament de Mutxamel va dividir el terme en seccions per a facilitar els treballs dels agents censals, de tal manera que a cadascun d'ells no li corresponguera més de mil habitants, al nucli urbà, o cinc-cents, al camp.

Deu anys més tard, el 1924, per confeccionar el Cens electoral, la

Corporació Municipal va acordar seguir el mateix model, per seccions, i de la seua lectura es constata que dues corresponien al casc urbà i les quatre restants al camp, que sembla suficientment poblat sobretot la zona de regadiu del nostre terme. Cal dir que molts dels topònims que s'hi registraren van passar a formar part dels noms i malnoms de nombroses famílies mutxameleres.

Les dues primeres seccions corresponen als carrers del poble i als barris del Raval i Peñacerrada. I les quatre restants deixen constància d'una gran varietat de noms propis de llocs, de microtopònims, que paga la pena conèixer i conservar.

Encara que a la documentació administrativa de l'any vint-i-quatre apareguen eixos topònims en castellà, al llenguatge local sempre han conservat la seua denominació valenciana; i a més cal destacar que en molts casos el nom original ens informa de característiques del lloc. Llegim en el document (comencem a partir de la secció tercera):

1) "Sección tercera. Caserio. Cuadrante Norte-Este.

Comprende las partidas de Domingo, Allucer, Macena, Montserrat, de Vidal, Canónigo, Laureano y los

edificios diseminados que contenga esta secció́n llamados Palmeres, Tosca, Alberola, Maestra, del Sastre, la Monja, **Arbre Blanc**, el de Flora, Camisó, y Brotons”.

- COMENTARIS I EXPLICACIONS D'ALGUNS DELS TOPÒNIMS

a) Allucer: actualment **Allusser**; probablement procedent d'Aljucer o Aljacer, de l'àrab *al-jasu* r 'zones que s'inunden' o bé *al-jusayr* 'pontet').

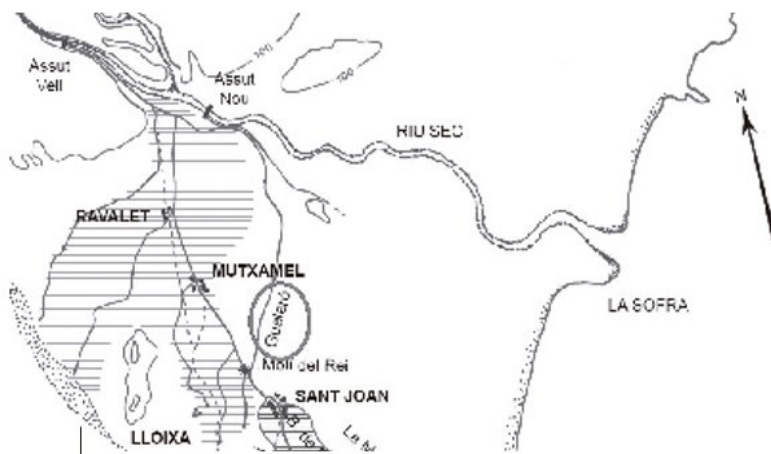
b) **Arbre blanc**: referència a l'alber³, *Populus alba*, arbre d'escorça blanca i fulles de doble cara blanc i verda.

2) “Secció́n cuarta. Caserio. Cuadrante Este-Sur.

Comprende las partidas de Montenegro, Cochera ó Estación de Tranvías, Fábrica, Eusebio, Felimin, Don Ramón, Sant Peret y los edificios diseminados que comprende esta secció́n que son: **Peñetes**, Princesa, Laurean, **Subiela**, **Gualeró**, la Tonta, Canaleta, Cantalar y Faustino”.

- COMENTARIS I EXPLICACIONS D'ALGUNS DELS TOPÒNIMS

a) **Gualeró**: Séquia bastida en el segle XIV sota l'autorització del rei Pere IV el Cerimoniós i que

Mapa de l'Horta d'Alacant en els segles XIII-XIV. Séquia del Gualeró. Font: Un paisaje evanescente: El origen de la Antigua Horta d'Alacant. Sonia Gutiérrez.

prové de l'ètim 'goleró', derivat de 'gola' en el sentit de 'lloc profund on l'aigua és engolida' segons el Diccionari català-valencià-balear, d'Alcover i Moll. El Gualeró creuava el braçal de l'Aljucer i es dirigia a la séquia major abans d'arribar a Sant Joan, en el Moli del Rei.

b) **Penyetes i Subiela**: Topònims tan arrelats en la cultura popular mutxamelera que fins i tot han quedat recollits en una de les cançons de Nadal més típiques del poble, 'Pastorets i pastoretetes'⁴, que en una de les estrofes diu:

Pastorets, al de **Subiela**,
pastorets, al de l'Alger⁵,
i el ganao de les **Penyetes**,
a tancar a Fabraquer⁶.

3) “Secció́n quinta. Caserio. Cuadrante Sur-Oeste.

Comprende las partidas de **Barrella**, La Gloria, La

Verónica, Busoter, Primo, Casafús, San Antonio, De Riera, Tangelina y Venteta, y los edificios diseminados que comprende esta secció́n que se llaman: De Gomis, Velada, de Soqui, Costera, Moquita, De Blanco, La Torre, Romano, Plantio, Almaina⁷, Señal, **Albercoquero**, De Caballo, Horteta, Pacarro, Señora Rosa, **Paulines**, Ferrándiz, De Forner, De Bonanza, Maltés, De Soler, Casaus, Salvador, Caseta Camí, La Capona, Sempere,

El de Blanco, que encara conserva l'escut a la façana.

El de Subiela

De Marqués, Campaneta,
Don Tomás, De Quesá y
Almazara de Julio”.

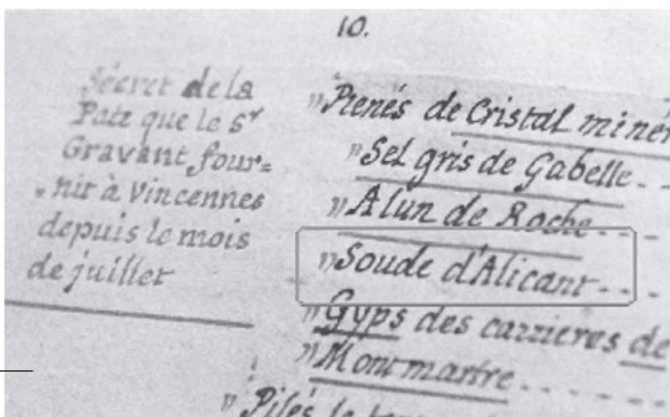
- COMENTARIS I EXPLICACIONS
D'ALGUNS DELS TOPÒNIMS

a) **Barrella:** *Halogeton sativus*,
planta que, incinerada, deixa un
residu de carbonat sòdic, la sosa,
imprescindible per a la fabricació
del vidre i del sabó⁸, així com per a
determinades variant de ceràmica
i porcellana.

Barrella, a la partida homònima.

La fama de la 'barrella d'Alacant', i
de la 'sosa d'Alacant' (que feia
servir plantes similars, *Suaeda*,
Salsola, etc.) ultrapassaven
fronteres, ja que servien per a fer
els millors sabons de Marsella, els
millors vidres de Murano i algunes
de les porcellanes més valorades; i
durant dècades l'exportació de sosa
i barrella a través del port d'Alacant
va ser una de les majors fonts de
riquesa per a la ciutat i comarca.

Ingredients per a la preparació de la porcellana de Sèvres.
Hi figura la 'sosa d'Alacant'.
Museu de la ceràmica de Sèvres.

b) **Albercoquer:** arbre fruiter,
Prunus armeniaca, que produeix
albercocs, la fruita primerenca⁹
per excel·lència. Un dels braços
del sistema de rec es diu,
justament, 'de l'Albercoquer'.

c) **Almàssera:** Molí per moldre
olives i obtindre una pasta que per
pressió allibera l'oli.

d) **Paulines**¹⁰: L'origen del nom és
incert. D'una banda, no sembla
que tinga relació amb els frares
mínims de l'orde de Sant Francesc
de Paula¹¹, els quals inicialment
van estar a l'ermita de Montserrat
i després van baixa fins al carrer
Sol, però dels que no ens consta
que tingueren propietats a la zona
de les Paulines¹². Altrament,
¿podria tractar-se del cognom de
dues germanes, Mariana i Isabel
Ana, descendents de Guillermo
Paulin (¿William Pawley?), pare i
fill?¹³ Uns anglesos catòlics que a
partir del segle XVII es van
instal·lar a Alacant i enriquir amb
el comerç marítim a través del
port. La família assoli l'estatus de
cavallers, i l'escut que adoptaren
conté en un dels quarters unes
ones, que en heràldica cívica
simbolitzen la mar.

4) "Sección sexta. Caserio.
Cuadrante Oeste-Norte.

Comprende las partidas de
Venta Laureano, Venta

PAULIN

Carlos, De Castillo,
Aragonés, Molino Fuego,
Moxica, Fondet, De Hoyos,
Serveres, La Viña¹⁴, Collado,
Obrera, Juncaret, Pantanet,
Pámpola y los edificios
diseminados que comprenda
esta sección: Molino dos
Muelas, Manco, Els Plans,
Depósito, Marbeuf, Sereix,
Bon Any, Morelló, Mut,
Ermita, Domenech, Boneon,
Molino Gosálbez, Azut,
Balsa del Canal, Molino
Nuevo, Molino Mauricio,
Molino de Enmedio, Foya
Poveda¹⁵, Almaina, Torreta,
Plà del Rocar, De Giner,
Vibra, Portell, Bayona Baja,
Bayona Alta”.

- COMENTARIS I EXPLICACIONS
D'ALGUNS DELS TOPÒNIMS

En aquesta secció abunden
topònims descriptius d'elements
hidrològics, geomorfològics i
botànics, com ara:

a) Hidrològics

- **Pantanet:** "Si entreu a Mutxamel
des de Xixona trobareu un espai
hidràulic molt curiós, tres
embassaments i una vivenda
perfectament integrada amb
l'entorn, que de segur criden la
vostra atenció per la seua

singularitat constructiva”. Així comença l’entrada a ‘El pantanet: un espai hidràulic amb encant’, en el blog *cronistademutxamel.com*¹⁶.

- **Assut**: “Si el pantà de Tibi és un obra excepcional, no menys interès tenen els tres assuts més importants que hi havia al riu Montnegre o Sec, situats després de la presa de Tibi. Tots tres es troben al terme municipal de Mutxamel i la funció primordial era arreplegar les aigües de ventura, “aiguaüt”, per a distribuir-les a través del complex sistema de séquies i braçals a les terres de l’horta alacantina”. Així comença l’entrada a ‘Els assuts de Mutxamel’ en el blog esmentat¹⁷.

- **Bassa** (del canal): Clot artificial no massa fondo, excavat en terra, on es recullen les aigües pluvials o d’altra procedència.

- **Molins** (de Foc, Gosàlves, Nou, Dos moles, Maurici, d’enmig): Màquina de moldre, generalment gra o bé altres matèries; edifici que acull la màquina.

b) **Ventes**: (Laureano, Carlos) posada situada fora del poble.

c) **Característiques geomorfològiques**

- **Fondet**: petit ‘fondo’ o depressió en el terreny.

- **Collao**: petit port entre muntanyes baixes que permet el pas entre vessants.

- **Foia**: clot entre muntanyes, més o menys ample, on l’aigua no té eixida.

- **Pla**: Porció de terreny que no presenta elevacions ni depressions dignes de destacar.

d) **Espècies botàniques**, com ara:

- **Serveres**, *Sorbus domestica*, els fruits són les serves, aspres i

astringents, que es fan comestibles després d’una sobremaduració, sobretot colgades en palla. Servera també ha servit d’antropònim¹⁸.

b) **La Viña**: Topònim no sempre referit al cultiu de la *Vitis vinifera*; a Alacant ciutat, eixe topònim (antic camp de fútbol de la Viña, actual plaça de la Viña) al·ludeix a l’industrial i terratinent Prudencio la Viña (1858-1924), soterrat a la cripta de la parròquia de San Juan Bautista, de Benalua.

c) **Juncaret**: comunitat vegetal on domina el junc, *Scirpoides holoschoenus*, herba forta i alta típica de zones humides.

d) **Pàmpola**: potser al·lusió al pàmpol o fulla ampla de figuera (*Ficus carica*) o de parra (*Vitis vinifera*).

e) **Sereix**, o llapassa, *Setaria verticillata*: mala herba mitjanament alta i de color bru i molt comuna en horts i voltants de cultius i de camins i que s’enganxa amb facilitat a la roba de les persones.

Serves en servera.

Junc.

Cerreig, sereix o llapassa.

Amb el pas dels anys molts d’estos habitatges van mantenir la seua denominació primera, en la qual podem trobar molta informació per a saber de la nostra terra i de la nostra gent, i de totes aquelles persones que aquí edificaren grans caserius perquè els agradava viure a Mutxamel.

Molts mutxamelers encara hui en dia són coneguts pel seu malnom, que no és més que un homenatge de la memòria col·lectiva a la casa dels seus majors o a la partida rural on van viure.

De segur que els qui coneixen gent de Mutxamel han escoltat o fet referència a alguns d’estos, per a anomenar a coneguts i veïns del nostre poble: Soqui, **Albercoquero**, Camisó, Sunsión la Capona, Palalo, Torreta, Paco el de Romano, Mari Lola el **Siscar**, Carmen el de Vidal, Pepe, Vicente, Alfredo la Fàbrica, Elisa l’Obrera, Família Colomina, les Samperetes, Manolo i Pepe la Costera, Antonio el Depòsit, Fernando l’Horteta...

- **COMENTARIS I EXPLICACIONS D’ALGUNS DELS TOPÒNIMS**

8) **Siscar**: lloc poblat per sisca o xisca, *Imperata cylindrica*; gramínia robusta que abunda al costat de camins i llocs humits; antigament, a Mutxamel, els menuts solien menjar-ne la base refrescant, anomenat ‘xirixó’.

A la mateixa ciutat d’Alacant es trobava el barranc del Siscar, actualment avinguda del Dr. Rico¹⁹, antigament ‘el Riuet’, i més tard barranc de sant Agusí, de Sant Blai i de Benalua²⁰. En definitiva, tot un seguit de noms que, entre altres elements, conformen el nostre extens i ric patrimoni cultural i lingüístic.

Moltes terres han canviat de propietaris amb la vivenda

inclosa, altres han estat simplement víctimes de la gran pressió urbanística del municipi, però alguns veïns encara conserven la propietat familiar, exponent clar de molts treballs, suors i amor a la terra.

Hem d'alegrar-nos que, al començar la segona dècada del segle XXI, la toponímia del nostre poble, sobretot la rural, continue sent, afortunadament, àmplia i abundant.

És una riquesa que s'ha conservat a la parla quotidiana, gràcies als

Sisca o xisca,
Imperata cylindrica.

El Siscar.

hòmens i dones que durant moltes generacions van treballar els seus camps i van saber transmetre-la.

Esperem i desitgem que es puguen mantindre i seguir

coneixent-se estos noms que formen part de la nostra saviesa popular.

1) Per a l'anàlisi etimològica dels topònims, paga la pena consultar el Diccionari català-valencià-balear, d'Alcover i Moll (<https://dcbv.iec.cat/>) i Onomasticon cataloniae, de Joan Coromines (<https://oncat.iec.cat/>).

2) Les nostres cases de camp i els seus noms: <https://www.cronistademutxamel.com/post/cases-de-camp-i-els-seus-noms>.

3) Àlber (en castellà, àlamo blanco): del llatí tardà albarus, derivat d'albus, 'blanc'. Al migjorn valencià, 'àlber' es va modificar probablement en 'albre', produint-se una homonímia amb 'arbre'; això va obligar a fer servir el qualificatiu 'blanc' per a distingir-lo dels altres 'arbres'. A Guardamar, per exemple, anomenen 'Quadra de l'abre' a una partida que en els pobles circumdants de llengua castellana designen com 'Cuadra del álamo'. Com a derivat d'àlber tenim 'albereda', que designa tant una comunitat vegetal de ribera dominada per àlbers, com també, a moltes viles i ciutats, un passeig amb àlbers a cada costat; en ocasions, eixa denominació apareix, influïda pel castellà, com 'alamera'.

4) I amb una tornada gastronòmica tan descriptiva del menjar de les festes com aquesta:

"Vinguen figues i almeles p'a rossegar
i un tragué d'aiguardent p'a remullar".

I, per acabar-ho d'arredonar, una altra tornada d'indole humorística tot i que potser poc adient per a unes festes com les de Nadal:

Cullerots i culleres / i monesillos
No vos feu dels hòmens / que són molt pillos
Cullerots i culleres / aigua en sarnatxo
No vos feu dels hòmens / que són borratxos.

Per cert, i en pro de la recuperació de noms antics, a Mutxamel se li diu 'monesillo' a un antic instrument de cuina proveït de pales que, en girar el mànec entre les dues mans resulta molt apropiat per batre i fer mescles de bolleria.

5) L'Alger era un dels antics nuclis poblacionals de Mutxamel.

6) Fabraquer és una partida de Sant Joan d'Alacant que fita amb el Campello.

7) "Almaina": <https://www.cronistademutxamel.com/post/almaina-park-un-gran-camp-de-golf-dissenyat-a-mutxamel-en-1973-un-somni-frustrat>.

8) Comentaris sobre la barrella, a Mutxamel: [# Sosa i barrella, font de riquesa per a l'Alacant del s. XVIII: https://www.youtube.com/watch?v=pruh0zLLRPY&t=206s](https://www.youtube.com/watch?v=udcsUZ25LT1).

9) Albercoc: de l'àrab birquq 'primerenc', perquè els romans consideraven que era un préssec o bresquilla primerenc; de manera similar a uns altres fitònims i zoònims, com ara la 'bacora' predecessora de la 'figa', o el peix 'bacoreta', que anuncia l'arribada de la 'tonyina'.

10) Molt pròxim es troba el Paular, un hidrotopònim que en castellà antic significa 'zona pantanosa'; prové del llatí, palus, paludis,

11) <https://www.cronistademutxamel.com/post/convent-de-sant-francesc-de-paula-mes-de-400-anys-d-historia-de-mutxamel>

12) Topònims similars o emparentats es troben a Catalunya: la Paül, font de Paül, i de Paüle, les Paüls, Santa Maria de Padules, Paulilles; també al País Valencià: la Paula, Padul, la Padull, mas de Paulo, Paupi (< paül del pi), Paul i Padul (a Polop de la Marina). Probablement la metàtesi, transposició o canvi de posició de sons en el mot 'palude' (aiguamoll) en 'padule', sovint acompanyat de la caiguda de la /d/ intervocàlica (padul > paul) siga l'origen d'estos topònims, sempre en terrenys molls, clotades més o menys xopades i on era freqüent el paludisme, vehiculat per mosquits del gènere Anopheles abundants a les zones amb tendència a l'acumulació d'aigua, com era el cas de l'Almaixada, el Paular, i potser tan sols per simple casualitat en la similitud nominal, les Paulines.

13) Del blog "Diccionario genealógico de Perceval": <https://perceval.blogspot.com/2010/10/paulin.html>

14) Avui transformada en un hotel: <http://www.fincalavina.com/es/>

15) Poveda és un cognom, un antropònim, sembla que provinent del terme castellà 'pobeda', formació vegetal dominada per pobos, els àlbers o arbres blancs Populus alba.

16) "El Pantanet de Mutxamel": <https://www.cronistademutxamel.com/post/el-pantanet-un-espai-hidr%C3%A0ulic-amb-encant>

17) "Els assuts de Mutxamel": <https://www.cronistademutxamel.com/post/assuts-de-mutxamel>

18) No són rares les plantes que han donat lloc a llinatges, no tan sols Servera. En serien exemples 'Fenoll' i 'Fenollar', 'Magraner', 'Noguera', entre altres.

19) "Personatges il·lustres d'Alacant: el Dr. Rico" <http://www.alicantevivo.org/2007/08/personajes-ilustres-el-dr-rico-el.html> i també <http://www.alicantevivo.org/2007/04/el-parque-del-doctor-rico.html>

20) Antigament discorria per l'avinguda de Maisonnave, Arquitecte Morell, Ramales/Reyes Catòlics i Doctor Gadea, per desembocar a la mar. En el segle XIX es va desviar, a l'altura de l'estació del ferrocarril, cap al barranc de Benalua (actual avinguda d'Òscar Esplà), que recollia bona part de les conques de la zona occidental del Tossal i de les Illetes de Sant Blai, els Àngels i la Florida.

Joan Pérez et Daniel Climent Giner Albero.

Mestre de Primària

Blog Natura viva. <http://carrasdebeneixama.blogspot.com/>

UN VIATGE TOPONÍMIC EN DIRECCIÓ A 'LA MESETA'

L'eixida natural d'Alacant cap a l'altiplà de ponent, La Meseta, és a través de la falla tectònica per on buida el riu Vinalopó. Una falla per on transcorren carretera, autovia i ferrocarril cap a Villena i l'Alt Vinalopó i des d'allí es puja a l'altiplà i s'entra a La Manxa a través d'Almansa.

El camí del riu Vinalopó és molt ric pel que fa a la toponímia dels paratges, obres hidràuliques, regadius i demés elements que configuren els llocs per on passa.

Recorre 89 km des del naixement al racó de Bodí, a la vessant occidental de la serra Mariola, al terme municipal de Bocairent, fins la desembocadura en l'assarb¹ de Dalt de Civades que comunica els parcs naturals del Fondó i les salines de Santa Pola (antiga albufera d'Elx) al paratge dels Carrissars o Carrissals², a la partida il·licitana de Daimés³.

· ELS DOS SECTORS DE LA CONCA DEL VINALOPÓ

A la conca del Vinalopó, amb una extensió de 1.691 Km², s'hi poden distingir, amb molta claredat, dos sectors⁴ pel que fa a disposició del relleu, la geomorfologia del sòl i les condicions bioclimàtiques⁵.

Un primer sector que abraça des de la capçalera del riu a Bocairent fins a la conca endorreica de Villena, sector que arreplega les aigües superficials que vessen des de les serres que l'envolta (Mariola, Solana, Fontanella...etc), a més de les subterrànies que sorgeixen als diferents brolladors o ullals dels aqüífers que hi ha a la

conca. Aquest tram té una certa intermitència: el riu està sec en molts trams durant la major part de l'any i només porta aigua durant els períodes de fortes pluges torrencials.

Un segon sector comprèn l'espai des de la conca entre Villena fins la desembocadura del riu a Elx.

Aquests dos sectors han estat identificats més modernament per la denominació de les comarques per on el riu passa: l'Alt Vinalopó per al primer sector i les comarques del Vinalopó Mitjà, Valls del Vinalopó i Baix Vinalopó per al segon.

Municipis que travessa el riu Vinalopó.
Font: Sergio Minguéz Pérez⁶.

El Vinalopó al Racó de Bodí, generalment sec.

- PRIMER SECTOR: EL RIU DES DE BOCAIRENT FINS A VILLENA

Encara que el naixement oficial del riu es fixa al Racó de Bodí a penes porta aigua excepte en ocasió de fortes pluges.

En aquest lloc, que forma una mena de xicoteta conca endorreica al si del Parc Natural de Serra de Mariola s'hi troba la **foia⁷ del Bovalar**. Un topònim digne de menció i no exempt de controvèrsia, doncs el terme bovalar, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, d'Alcover-Moll⁸ pot tenir dues accepcions: tros de terra tancat on pasturen els bous, o bé lloc on es fan boves (en castellà, *anea o espadaña*; eixa herba marjalenca⁹ que fa una inflorescència en forma de puro)¹⁰. Una ambivalència de la qual també se'n fa ressò Joan Coromines en la seua obra *Onomasticon Cataloniae*¹¹: "No sempre serà possible separar amb plena seguretat aqueixos derivats de bou del nom de la planta dels llocs humits i inundats".

Els cabals permanents apareixen més avall per surgències com els de la **font dels Brulls** i la **font de la Coveta**, encara a Bocairent, procedents de l'aqüífer del **Pinar de Camús** que s'abasteix de l'aigua caiguda a la Serra de Mariola.

Font de la Coveta.

Represa de la font dels Brulls.

Esquema geològic del naixement del Vinalopó.

Més avant, a l'assut¹² de la Tosca¹³, l'aigua captada és conduïda per la séquia del Reg Major a l'edifici del Partidor de les Aigües que data de l'any 1382. Aquesta estructura arquitectònica tenia la funció de dividir les aigües en dues parts, una per al reg de les hortes de Banyeres de Mariola i Bocairent, i l'altra per a les de Beneixama, el Camp de Mirra i la Canyada.

PRIMER INCÍ: PRÓSPERO LAFARGA, ENGINYER

Obrim un petit parèntesi per parlar de Próspero Lafarga (1867-1922), com una mena d'homenatge extensible a tots els qui, amb el seu esforç, tant han contribuït a millorar la nostra relació amb la natura i, en conseqüència, a millorar també la vida dels humans.

L'última versió del Partidor de les Aigües data del començaments del segle XX. Va ser dissenyat per l'Enginyer de Camins, Canals i Ports, Próspero Lafarga, natural

de Barbastro (Osca), que es va establir en Alacant en 1901 i que va treballar com a director de la Junta d'Obres del Port.

D'entre les seues aportacions a la ciutat d'Alacant destaquen l'edificació de la Llotja de Peix en 1917, l'estació de tren del Postiguat i la seua passarel·la, o l'edifici de Duanes.

Així mateix va realitzar algunes de les grans obres d'enginyeria de la província, com el recreixement del pantà de Tibi, els projectes dels pantans d'Elx i Relleu o el canal de l'Algar; i va idear la línia del ferrocarril entre Alacant i Alcoi, que malauradament va quedar a mig fer.

SEGON SECTOR: EL RIU DES DE VILLENA FINS A ELX

La naturalesa calcària del sòl d'una gran permeabilitat afavoreix la infiltració de l'aigua que passa a alimentar els grans aquífers subterranis. Això fa que el riu nascut a Bocairent pràcticament desapareix en arribar al terme de Villena, on la surgència de nous brolladors, ulls i ullals, donarà lloc a l'aparició d'un segon Vinalopó que discorrerà des d'aquesta població fins a Elx.

El terme de Villena està configurat morfològicament com una gran cubeta tancada sense eixida

Estació del trenet de la Marina, des de dalt de la passarel·la dissenyada també per Próspero Lafarga. Font: Alicante vivo.

natural cap a la mar ocupada en la part central per la laguna de Villena, amb una extensió de 717 ha. Llacuna que va ser dessecada en 1803 tot seguint el corrent ideològic il·lustrat desenvolupat al llarg del segle XVIII que ho justificava per a l'obtenció de noves terres de cultiu; també obeïa a l'intent de solucionar el problema de la salubritat de la zona, ja que estes àrees eren importants focus de la malaltia coneguda com a malària, paludisme o febres tercianes (pels episodis febrils, cada tres dies) de la qual els vectors transmissors del paràsit *Plasmodium* són mosquits del gènere *Anopheles*¹⁴.

Aquesta àmplia conca hidrològica de caràcter endorreic s'alimenta, per una banda, de les aportacions superficials procedents de l'aigua

La Fuente del Chopo. Al centre, mates de 'buda' (bova, boga, bòveda: Typha), les fulles de la qual servien per calafatejar, l'ofici dels pobladors del barri alacantí 'de la buda'.

de pluja, dels sobrants del reg de l'horta de Villena i, en major mesura, dels brolladors d'aigües cavalleres que hi ha a tot el terme, en especial el de la **Fuente del Chopo**, que segons diuen va arribar a tenir un cabdal de vora de 500 l/s.

L'augment de pous per part de societats mercantils i comunitats de regants va arribar a assecar la font l'any 1910. Els principals responsables de la demanda eren Villena i els seus regadius, i els municipis riu avall fins a Elx. I a partir de 1907 s'hi va sumar la Sociedad del Canal de la Huerta de Alicante, de la que formaven part, com accionistes, propietaris de finques de l'Horta com ara Capucho, La Cadena, El Pino, Rumelia i altres. Una aigua que, en el cas de l'Horta d'Alacant, vessava en el Pantanet de Mutxamel.

· DE LA FUENTE DEL CHOPO CAPAVALL

S'anomena aigua cavallera la que flueix lliurement però de manera

Antiga Laguna de Villena. Ubicació dels Saleros i de la séquia del Rei.
Font: Google Earth.

L'aiguadora (1918), de Vicente Bañuls a la plaça 'de Correus' o 'de Gabriel Miró', antigament 'de les barques' (en la fita amb l'antic barri 'de la buda', ara de Sant Francesc, al que hem dedicat un capítol).

Arribada de l'aigua de Sax a Alacant, en 1898, duta per la companyia belga Societé Anonyme des Eaux d'Alicante.

Fotografia treta del blog Alicante vivo.

· SEGON INCÍS: AIGUA DE SAX I DE VILLENA. DONAR DE BEURE A ALACANT I L'HORTA

Val a dir que també provenia de l'Alt Vinalopó, en concret de Sax, l'aigua que va arribar a Alacant el 1898 per extracció en set pous artesianos oberts, en la dècada del setanta del segle XIX, en els prats de Santa Eulàlia¹⁵, en la fita entre Sax i Villena.

Vint anys després, el 1918, la font d'arribada de l'aigua va ser ornada per un conjunt escultòric, L'aiguadora, obra de l'artista alacantí Vicente Bañuls, en què una jove vessa aigua d'un cànter sobre un faune, tot acompanyat d'uns xiquets amb cua de peix.

tranquil·la. La provinent de la **Fuente del Chopo**, que inicialment desguassava en la laguna de Villena, es mesclava amb les aigües subterrànies salines de l'aqüífer d'el Cabdet (Caudete)-Villena-Sax. Un aqüífer que està assentat sobre el subsòl triàsic que recorre el País Valencià des de Requena a Elx i que es manifesta en afloraments salins de sulfats i de clorurs que aporten un elevat grau de salinitat, de conductivitat, a l'aigua. Estes surgències salines han estat aprofitades des de molt antic per a l'obtenció de sal. De fet, l'explotació salinera de major antiguitat és la **Salina del Angostillo**, coneguda actualment com el **Salero Viejo** o **Salero de la**

Redonda situat a l'extrem nord de la **Laguna de Villena** i que data del S. XIII. Molt a prop s'hi troba el **Salero Nuevo** també conegut com **Salero Requena** o **Salero de la Fortuna** que data dels anys setanta del segle XIX. I a l'altre extrem de la llacuna hi ha el **Salero Penalva** o **Salina del Polovar**, també molt antic.

El riu continua el seu camí pel terme de Monóver i a prop del santuari de la Magdalena i el

El Salero Nuevo.

castell de la Mola, ja en Novelda, rep les aportacions de la **rambla¹⁶ de Salinetes o barranc¹⁷ de la Sal¹⁸** que té el seu origen en la font Salada. Es tracta d'un brollador situat uns 4 km barranc amunt amb un cabal d'uns 318 litres per minut, aigües procedents de l'aqüífer de la serra del Sit amb una salinitat mitjana (clorurs sòdics) de 181 g/l, aigües que van a parar al seu col·lector principal, el Vinalopó, provocant un augment notable de la salinitat del riu. Molt a prop de la font Salada hi havia un altre bollador, hui dessecat, que en l'època de l'auge de la balneoteràpia va a propiciar la creació del balneario de Salinetes.

El santuari modernista de la Magdalena, obra de l'arquitecte novelder José Sala Sala, i el castell almohade de la Mola, amb una torre triangular única, es poden admirar fins i tot des de la carretera i el ferrocarril; dues fites històrico-artístiques dignes de destacar en un paisatge que també crida l'atenció pel cromatisme geològic i agrícola.

Prop de la confluència d'aquesta rambla amb el riu, en la marge esquerra s'hi troben dos brolladors, els "clots"¹⁹:

- El *Clot Negre*, amb un cabal aproximat de 30 l/s, les aigües del qual presenten un alt contingut de clorurs i

Santuari de la Magdalena, patrona de Novelda.

sulfur d'hidrogen amb l'olor característic d'ous podrits; i

- el *Clot Roig*²⁰ de menor cabal, d'aigües de tonalitat rogenca degut a l'elevada concentració de ferro a causa de les incrustacions ferruginoses de les roques dels voltants i amb elevades concentracions de clorurs i sulfats.

Ambdós brolladors vessen les aigües al riu augmentant la seua salinitat i són molt preuats per al bany pels habitants de la zona per les seues propietats medicinals.

· EL TRAM FINAL DEL RIU VINALOPÓ

El corredor del Vinalopó continua cap a Elx, raó per la qual aquesta ciutat va tindre tanta importància històrica des del neolític a les èpoques romana, bizantina, visigòtica, musulmana, catalana, fins l'actualitat com a centre econòmic, cultural (l'Alcúdia, la Dama d'Elx), comercial (*Portus ilicitanus*, Santa Pola) o religiós (seu episcopal en època visigòtica).

El Vinalopó, després de passar per Monfort, desvia cap a Asp, i la ruta cap a Alacant ha de prendre una altra via, travessar el Portitxol i descendir cap a la nostra ciutat.

Perquè, pel que fa al riu Vinalopó, de camí cap a Asp rep per la part dreta el riu **Tarafa**²¹, el seu principal afluent.

Gravat publicitari de 1875-76, colorejat en el segle XX. Font: Pau Herrero. Com a curiositat, sorprén això de "Salinetas", un topònim avergonyidament transformat en un híbrid espuri que no és ni castellà ni valencià sinó una simple mostra de "coentor".

La **Rambla del Tarafa**, com també se la coneix, s'alimenta fonamentalment d'aigua de pluja i d'alguns brolladors que apareixen a partir del **Hondo de las Fuentes**, aigües dolces que alimenten el riu i que circulen de manera permanent fins a la seua unió amb el Vinalopó en el paratge de **Quincoces**. Encara al terme municipal d'Asp, el riu travessa el paratge natural de **Los Algezares**²² abans d'endinsar-se en la cua del pantà d'Elx.

Això, però, no havia sigut sempre així.

L'antiga dinàmica fluvial, la "natural" per dir-ho així, havia fet en el passat que el Vinalopó fora un afluent del Segura. Però, ja en el segle XVIII, i tal i com es recull en el Mapa del Reino de Valencia (1795) de Cavanilles, la intervenció humana ja havia desconnectat el Vinalopó del Segura a conseqüència de l'intens procés de colonització de les Pies Fundacions i l'estructuració agrària del Baix Segura, de la Vega Baja.

En definitiva, i com a epíleg d'aquesta breu descripció històrica i toponímica del nostre Vinalopó, podem esmentar la frase del prestigiós geògraf mallorquí Vicenç M. Rosselló i Verger, catedràtic de Geografia de la Universitat de València que afirmava: "No seria massa ofenós dir que el Vinalopó no té ni cap ni peus, perquè la seua partida de

Fotografia aèria de la Gola, al terme de Santa Pola. Aquesta desembocadura conté aigües del Vinalopó (de l'assart de les Civades) i dels sobrants del Segura pel marge esquerre.

naixement no està gens clara i la seua fi tampoc no és feaent”.

I perquè feia Rosselló aquestes afirmacions? Perquè el Vinalopó no és un riu a l'ús, tant pel que respecta al seu naixement com a la desembocadura, ja que no desemboca directament en el mar, ni en un altre riu, ni tan sols en un llac, segons la definició de riu que fa el Diccionari Normatiu Valencià: “Corrent natural d'aigua, més o menys continu, de cabal variable, que va a parar a la mar, a un llac o a un altre riu”.

Creua canalitzat la ciutat d'Elx on rep la denominació de La Rambla, des de d'on s'endinsa de ple en el Camp d'Elx fins la seua confluència, a la zona dels Carrissars, amb l'assarb Nova del Duc, actualment dita de Dalt de Civades, construïda per a impedir que les aigües mortes del Segura es mesclaren amb les aigües vives del Vinalopó. Aquesta assarb, reparteix el seu cabal distribuint part de les seues aigües al Fondó i a les Salines, lloc on conflueix amb l'assarb del Robatori, l'assarb Dolç o Vell del Duc i l'assarb Ample, abans de desembocar en la platja de la Gola, ja en terme de Santa Pola.

De no haver sigut per la dinàmica humana -en general positiva per permetre l'habitabilitat d'aquestes zones marjalenes- la desembocadura del Vinalopó s'hauria produït en el Segura²⁵ i acabat en la Gola, a Guardamar. Un paratge que hem tingut ocasió de visitar en un capítol anterior i des d'on hem tornat a Alacant.

Com farem ara per gaudir, toponímicament parlant, uns altres 'ulls', 'ullals', 'brulls' i 'brolladors' com els que hem tingut ocasió de visitar en aquest capítol.

- 1) **Assarb** (castellà, azarbe): séquia que arreplega les aigües sobreres de regar i les de filtració.
- 2) El coHaborador habitual dels llibrets de la Foguera Benalua, Carles Martín Cantarino ha estudiat en profunditat els carrissals com a investigador responsable del programa europeu Wadi per a la gestió de l'aigua en ecosistemes semiàrids, com es comenta a aquest article de la multipremiada revista de divulgació científica *Mètode*, de la Universitat de València: <https://metode.cat/noticies/carrissals-delx-el-rescat-ecologista.html>.
- 3) Daimés (a Elx, el Baix Vinalopó), Daimús (a la Safor), Ademuz (en el Racó homònim), semblen tindre un origen similar; però, les interpretacions etimològiques ofereixen un ventall que va des de 'cova' a 'presó' i també 'bany públics'. De terra molt fèrtil i poblament dispers, són productes hortofrutícoles mols famosos d'aquesta partida il·licitana la mangrana mollar i el meló de Carrissals.
- 4) Algunes consideracions sobre el riu Vinalopó, per Carles Martín Cantarino, professor d'Ecologia de la Universitat d'Alacant: <https://www.youtube.com/watch?v=GzruAvxcfiU>.
- 5) Més consideracions sobre 'el pare Vinalopó': <https://www.youtube.com/watch?v=9suKSSIU0j8t=26s>.
- 6) <http://dspace.umh.es/bitstream/11000/3580/1/TFG%20Minguez%20P%C3%A9rez%20Sergio%20.pdf>.
- 7) **Foia**: Depressió o regió còncava del terreny que té l'origen en l'acció erosiva de les aigües o en una fossa tectònica.
- 8) Diccionari Català-Valencià-Balear: <https://dcvb.iec.cat/>.
- 9) **Marjal**: De l'àrab marj: 1.- 'Terreny aigüalós, abundant en aigua (Cast. marjal)'. 2.- 'Terrenys propers al mar, dels quals han de treure l'aigua saladenca per a poder-hi sembrar (cast. marisma).
- 10) **Bova o boga** (*Typha latifolia* L.), planta herbàcia que creix en pantans i aiguamolls les fulles de la qual s'empraven per fabricar els seients de les cadires. D'aquesta planta s'ha parlat també en el capítol dedicat a l'antic barri alacantí de 'la buda'.
- 11) *Onomasticon cataloniae*: https://oncat.iec.cat/llista_termes.asp. Joan Coromines és també l'autor de Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana, i del Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana.
- 12) **Assut** (castellà, azud): de l'àrab as-sudd, presa de poca alçària que es fa en rius i en rierols per a detindre les aigües i fer-ne pujar el nivell per tal de derivar-les a una séquia.
- 13) En general, 'tosca' és el nom aplicat a una roca sedimentària calcària, esponjosa, que es forma en les aigües estancades o en els brolladors càrstics, i que és molt usada en la construcció.
- 14) El migjorn valencià, i en particular les zones on l'aigua quedava embassada eren zones amb una gran incidència del paludisme (del llatí palus, paludis, 'pantà'), malària (de l'italià mala aria, 'mal aire') o tercianes. Afortunadament, gràcies a l'ús combinat de la quinina com a tractament, i del DDT com a erradicador del mosquit vector, Europa i altres parts del món (encara no en totes) s'han vist lliures del flagell que més vides s'ha cobrat en la història de la humanitat. Per als interessats en saber més sobre la lluita contra esta malaltia que tant ha influït en la història d'Alacant, proposem com a lectures: 'Una enfermedad de carácter endémico en el Alicante del XVIII: las fiebres tercianas', d'Armando Alberola: <https://doi.org/10.14198/RHM1985.5.03>; i pel que fa al Baix Segura, 'La lluita antipalúdica en el Baix Segura durant el primer terç del segle XX', d'Enrique Perdigüero, a *Quaderns de Migjorn*, nº 4 (2002): <https://www.cervantesvirtual.com/downloadPdf/num-4-1998-2002/>. També el coordinador d'aquest llibret, Daniel Climent Giner, ha escrit sobre el tema a la revista de divulgació botànica *Espores*, del Jardí Botànic de València: <https://espores.org/plantes/l-arteisina-i-l-antiga-recepta-xinesa/>, <https://espores.org/plantes/de-l-antiga-recepta-xinesa-al-medicament-antipaludic/>, <https://espores.org/plantes/el-medicament-antipaludic-de-mes-exit-l-arteisina/>. I en la revista de divulgació científica *Daualdeu*, de la Marina Alta, l'article de Jaume Climent Soler 'Les pólvores dels jesuïtes i la introducció de la quina a Europa': <https://daualdeu.files.wordpress.com/2022/11/daualdeu23-35.pdf>.
- 15) La raó del nom és que, segons la llegenda, en el s. XIII, en època del nostre Jaume II el Just, hi va tindre lloc una batalla entre sarraïns i almogàvers sota el comandament de Berenguer d'Entença i que van guanyar aquests, posant de nom al lloc Santa Eulàlia en honor a la patrona de Barcelona (festivitat, el 12 de febrer). A les darreries del s. XIX s'hi va fundar una colònia basada en criteris del socialisme utòpic. Actualment abandonada, va servir a partir de 2007 com a plató d'exteriors per a la popular sèrie de Canal 9 (i posteriorment d'Àpunt) *L'alqueria blanca*.
- 16) De l'àrab hispànic ramla, i aquest de l'àrab clàssic ramlah, 'llit arenós'.
- 17) **Barranc**: Excavació profunda produïda per aiguats ocasionals però molt intensos; solen tindre forma de 'U', atés que el front de l'aigua actua com a una pala excavadora, i vessants abruptes.
- 18) <http://carrasdebeneixama.blogspot.com/p/elbrollador-del-barranc-de-les.html>.
- 19) Els Clots de Novelda: <https://www.youtube.com/watch?v=9suKSSIU0j8t=244s>.
- 20) El Clot Roig de Novelda: <https://www.youtube.com/watch?v=-8SILJBZO30>.
- 21) Riu Tarafa: Al segle XIX es descriu com "riu Terrafa". Terrafa prové de "rafa" que és l'obertura que es fa en un braç per derivar l'aigua per al reg de cultius.
- 22) 'Algezars', com el nostre 'algepsars' prové de l'àrab al-gebs, *algeps*; el sulfat càlcic hidratat; al seu torn, el mot àrab provenia, amb l'afegit de l'article, del grec γύψος > llatí gypsum, antecessors del català guix o el castellà yeso. Els treballs amb *algeps*: <http://alcoraia.blogspot.com/2016/01/les-faenes-tradicionals.html> Els treballadors dels *algeps* rebien el nom d'*algepsers* i formaven el gremi homònim, que ha quedat registrat en el nomenclàtor urbà en els termes de Finestrat i del Campello i, antigament, en Alacant.
- 23) Enderezamiento del Segura y segregación del Vinalopó: <https://www.informacion.es/opinion/2020/01/15/enderezamiento-segura-segregacion-vinalopo-4988570.html>.

Daniel Climent Giner.

ELS ULLS, DE LA TERRA I DEL CEL

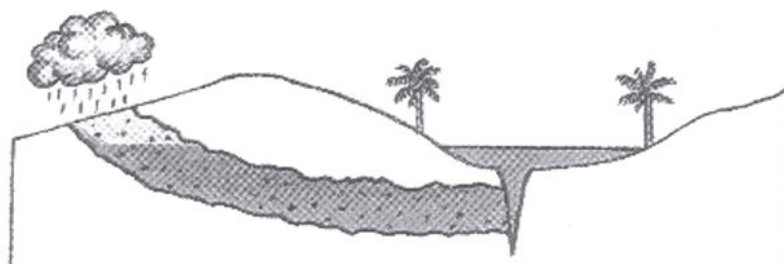
La pluja pot caure en un lloc i brollar en un altre de ben distant per algun forat o esclatxa en alguna paret o del terra; en el primer cas se li diu 'font' a l'eixida de l'aigua, mentre que a la surgència vertical en superfície se li diu 'ullal'. Molts oasis són, realment, ullals molt grans.

De fet, quan plou sobre roques permeables, l'aigua es desplaça cap avall o lateralment en funció de les capes impermeables amb què contacta o entre les que queda encaixonada. Pot ocupar els porus de la roca permeable o escapar per alguna fissura de paret, tot formant una font o alimentar rius lateralment. També pot quedar atrapada sobre fons impermeables en una vall i, per la pressió hidrostàtica de la que té en capes més elevades aflorar en vertical.

Resulta curiós que moltes fonts son anomenades 'ulls', com si foren 'els ulls de la Terra'. I això, a més en molts idiomes!

La idea que hi ha en la base és la consideració de què la Terra és una mena de deessa viva que també plora, de manera habitual o esporàdica, i que ho fa a través dels seus ulls, les fonts.

Una expressió típica italiana, *Piangere come una fontana* ("plorar com una fontana"), podria expressar tan sols un enorme vessament de llàgrimes. Però, a la inversa, suposar que l'aigua d'una font són les llàgrimes de la Terra, implica una idea més sofisticada:

Esquema del desplaçament subterrani de l'aigua, des d'on plou a unes altres zones on pot eixir a l'exterior, 'plorar'.

Font: "¿En qué mundo vives?". Daniel Climent Giner.

que la Terra és una criatura humanitzada o divinitzada, que "plora" amb "llàgrimes"; unes llàgrimes que serien les responsables del nodriment de rius i llacs.

Eixa idea no tan sols ha quedat registrada en la parla oral de molts idiomes, sinó que també ha passat al camp toponímic i fins i tot en l'icònic, com és el cas de la romana *Fontana dei quattro fiumi* ('Font dels quatre rius; 1651), a la *Piazza Navona*, obra del gran arquitecte i escultor del barroc Gian Lorenzo Bernini.

El conjunt escultòric conté figures de plantes, animals i humans, les més grans de les quals representen els quatre rius (*quattro fiumi*) més cabalosos dels continents que es coneixien en eixa època: Plata (Amèrica), Nil (Àfrica), Danubi (Europa) i Ganges (Àsia).

Doncs bé, el personatge que representa el Nil figura tapant-se els ulls; un artifici simbòlic que els historiadors de l'art consideren una al·legoria del fet que en eixa època encara no se'n sabia res del

Fontana dei quattro fiumi. Piazza Navona. Bernini. 1651.

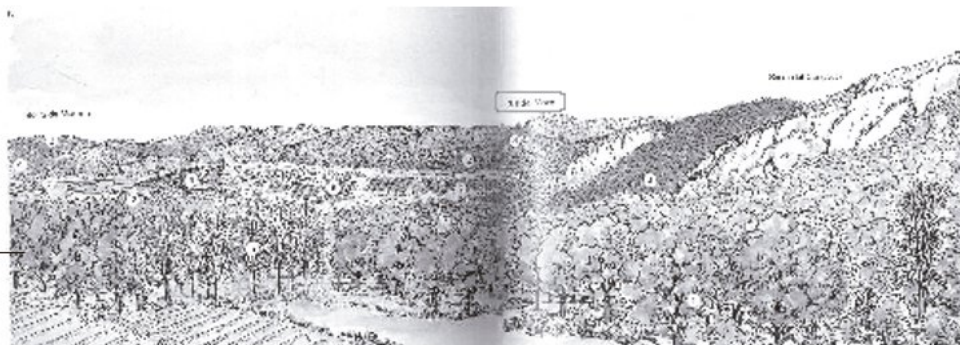
naixement d'eixe riu, unes fonts 'desconegudes', ocultes, com els 'ulls' de la figura que al·ludeix a eixe riu.

· ULLS

Toponímicament parlant, molt sovint 'l'ull' no apareix com a un únic mot per indicar una font, sinó forma sintagmes nominals que singularitzen el que, de no ser així, quedaria tan sols com a un nom genèric. Vegem-ne alguns casos:

- Ull de Bou, a la comarca de la Vall d'Alba-Safor.

L'Ull del Moro, sobre la muntanya 'del Toro', a la Serreta d'Alcoi.
Font: Història natural dels Països Catalans. Ramon Folch.

- Ull del Moro, a l'Alcoià.
- Ull de Canals, a Banyeres de Mariola.
- Pou dels Ullets, al capdamunt de la Costera Pastor, a la Vilajoiosa (la Marina Baixa).
- Bassa de l'Ull, a Biar (l'Alt Vinalopó).
- Hort d'Ullets, al Parc Jaume I, d'Elx (el Baix Vinalopó)

Com que, a molts llocs, s'ha perdut el sentit del topònim 'ulls', s'ha afegit el substantiu 'font' per indicar de què es tracta; el resultat és una tautologia, una repetició de paraules que diuen el mateix. N'és el cas, per exemple, de:

- La Fonteta de l'Ull, a Beniarbeig (la Marina Alta o Marquesat).
- L'Ull de la Font, a Tibi (la Foia de Castalla), seguint el camí que ix de l'ermita de la Magdalena.
- S'Ull de sa Font, a Tàrbena (la Marina Baixa), on parlen 'salat' eixa peculiaritat en què els articles 'el' i 'la' esdevenen 'es' i 'sa'.

Altrament, a Toris (la Ribera Alta), terra endins, es fa servir el sintagma 'Ull de mar' per referir-se a avencs de les muntanyes on es troba aigua, potser per una creença molt antiga i comuna a tota la mediterrània, de què els avencs són una mena de fonts-ulls provinents d'un mar subterrani.

· ULLALS I BRULLS

En català-valencià entenem per 'ullal' una surgència vertical d'aigua que arriba a formar un toll de fins desenes de metres de diàmetre; com que, molt sovint, l'eixida de l'aigua produeix una vibració en la superfície, en eixos casos se'ls sol dir 'brulls':

- Font dels Brulls, a Bocairent (la Vall d'Albaida), en el naixement del Vinalopó.
- Font del Brull, a la Torre de les Maçanes (l'Alacantí).
- Barranc del Brull, a Fredes (el Baix Maestrat).

El nom d'ullals és, toponímicament parlant molt més abundant a tota la nostra geografia, tant pel que fa a ullals continentals com a de submarins, que també n'hi ha.

· ULLALS CONTINENTALS

Esmentem alguns dels ullals de més anomenada, anant de nord a sud.

Si seguim la costa, hi ha tota una cadena de marjals² que va des del

Delta de l'Ebre (esmentat quan hem parlat de l'Illa de Buda) a la Marina Alta³.

A la Marina alta abunden els ullals repartits per muntanyes i plans, tant de permanents com dels que només ixen quan plou; hi destaquen:

- Els Ullals de Pego o del (riu) Bullent, on es pegolins van els estius a banyar-se en l'aigua fresca que hi brolla.

- Ullals del Pas de Bullent, de Benirrames, del Racó de Gisbert, de Parra, del Salinar, a la Marjal de Pego-Oliva.

- Ullal del Burro, Font de Ventura o Font Salada, que presenta un cert termalisme, és a dir, que són aigües que podem considerar geotermals⁴.

- Ullals de Pego, o del riu Bullent (la Marina Alta).

- Partida de l'Ullal, Prat de l'Ullal i Punta de l'Ullal, a Dénia (la Marina Alta).

- Font de l'Ullal, que alimenta l'antiga Albufera de Gaianes (el Comtat), una albufera de l'interior, no de la costa.

- Ullal de la Foia de Castalla; alimentava l'avui dessecada marjal d'Onil (i de Castalla), l'origen del riu Verd-Montnegre, el qual, represat en el pantà de Tibi (segle XVI) ha sigut durant segles el garant del reg a l'Horta d'Alacant.

- Els Ullals, de Callosa d'en Sarrià (la Marina Baixa).

- L'Ullal de Betriuaina, a la Vilajoiosa (la Marina Baixa)

Més al sud, entre les aportacions d'aigua que permetien mantenir l'extensa marjal situada en els trams finals dels rius Vinalopó i Segura provenia de diferents ullals, com ara els Ullals del Fondo, al nord del Fondo d'Elx.

I, ja en l'extrem meridional del País Valencià, els ullals del Sol, del Toro, de las Palmeras, Tusate i el de Molino, nodrien d'aigua a la *Comunidad de Regantes de San Felipe Neri*, una de les *Pías Fundaciones* impulsades durant el segle XVIII pel cardenal Belluga, que progressivament van drenar la marjal i la van transformar en terra de cultiu.

Eixa zona d'ullals figurava en el mapa *Valentiae Regni* del geògraf flamenc Abraham Ortelius (1584), on apareix consignat el topònim *Hoyales*, en una transcripció/modificació que no pot amagar l'origen del nom, 'ullals'. Com també passa amb el *Cabezo del Ojal*, el lloc on els pobladors d'Albatera i San Isidro han celebrat tradicionalment "la mona" de Pasqua.

- ULLALS SUBMARINS

Les serralades Bètiques van des del golf de Cádiz fins els darrers contraforts peninsulars i les elevacions que conformen les Pitiüses (Eivissa, Formentera) i Mallorca.

Aquests serralades són molt riques en roques calcàries, que actuen com a esponges i s'omplien de l'aigua de les pluges sobre el continent; aigua que pot desplaçar-se sota terra lluny de les zones de captació i aflorar sota la superfície de la mar formant ullals submarins d'aigua dolça enmig un entorn marí, salat.

"Hoyales" ("Ullals"; en la línia que uneix "Oriyuela" i "Alicante"). Fragment del mapa "Valentiae regnum" de Gerardum Valk et Petrum Schenk, 1705.

A les poblacions costaneres no es fa servir per a eixes surgències el nom d'ullals; sinó que el talassònim o topònim marí destaca més aïna el fet que siguen llocs on l'aigua dolça predomina sobre la previsible salada.

Entre els més coneguts destaquen:

- Uns trenta ullals submarins davant del Morro de Toix (Calp) i de les Morres de Benitatxell (la Marina Alta), alguns amb cabals importants, de 250, 400 o 500 litres.

- Els de la Cova dels Coloms, i de la Cala Urques, als penya-segats de Calp, o que a la mateixa comarca trobem topònims com la Cala d'Aiguadolç (i el Cap, i el Racó; a Dénia).

- La submarina Cova d'Aigua Dolça (Xàbia);

Altament, als ullals que ixen en l'arena de les platges se'ls sol designar com a 'fonts': les Fonts d'Alcossebre (el Baix Maestrat); o La Fontanella, o les Fontanelles, a Benidorm (la Marina Baixa).

Quan la fondària no és excessiva i en llocs pròxims a la costa (cales,

platges ...) eixos ullals són fàcils de detectar per la vibració de l'aigua en arribar a la superfície.

Eixos ullals submarins han permés abastir d'aigua dolça a navilis en ruta sense necessitat de fer terra per proveir-se d'aigua.

Ara bé, també podien servir per subministrar aigua a les flotes de pirates, a l'espera del moment idoni per assaltar les hisendes i poblacions costaneres i els vaixells de cabotatge. Com que en el segle XVI els atacs dels pirates berberiscos eren força freqüents a la costa valenciana, el rei Felip II va demanar un informe a l'enginyer militar italià Gian Battista Antonelli sobre les necessitats defensives. En l'informe (1563) s'assenyalava l'abundància de cales amb ullals, i proposava tapar-ne alguns, sobretot de les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura. I va recomanar fer-ho amb els següents:

A Xàbia: "l'Estañol" (que probablement voldria dir 'l'Estany' ('massa d'aigua acumulada en una extensió xicoteta); la caleta del

Mig (entre el Morro de Toix i el barranc del Gort -forma dialectal de gorg-; la cala Granadella (al sud de l'illa del Descobridor).

A Calp: la cala "del nido del Corbo" (cala el Collao, o racó del Corb).

A Benidorm: la caleta "del *toçal* de Aguilon" (actual cala Morales, al sud de la ciutat).

També incloïa l'autor de l'informe, uns altres situats en un context geològic ben diferent, els dels aiguamolls costaners de l'extrem sud valencià (comarca del Baix Segura), com ara la cala "Pardines" (al voltant del Cap Roig, a Torrevella/Torrevieja); i la cala "del Leño" (actual cala "de la Estaca", entre el Cap Roig i Punta Prima).

Fins ara hem vist que gràcies a les aportacions històriques documentals o la pervivència dels talassònims ens han servit per situar ullals actius o del passat.

Però també hi ha d'altres vies per descobrir antigues presències d'ullals submarins, com és el cas de la tradició oral.

I almenys en tenim un cas, el d'una rondalla popular *El dia del miracle*, ubicada en Santa Pola (el Baix Vinalopó)⁵ i que encara contenen els avis als néts.

En essència ve a dir que a migdia del 10 de juliol, festivitat de sant Cristòfol (el *Tofolet*)⁶, es fa dolça l'aigua de la platja de l'Antina⁷.

La rondalla està plena a vessar d'elements melodramàtics ben articulats: xica que plora; llàgrimes [=ulls] que es transformen en una fonteta a la platja de l'Antina; conversió en sirena per la intercessió d'un mag; noves llàgrimes per no poder tornar a gaudir del seu amant tot i que se li apropa a la platja, etc.

Probablement, i més enllà dels components literaris i de què s'intentava fixar una data per a l'inici de la temporada dels banys de mar, el que ens queda des d'un punt de vista hidrogeològic és el record de l'eventual i sovint efímera reactivació d'un ullal, desitjat de ser comprovat pels

il·lusionats banyistes en el seu primer dia de bany estival.

· ULLALS, BRULLS I ULLS, SÍ

Hidrònims d'origen llatí que han perdurat entre nosaltres com a sinònims de 'fonts'.

Però també hi ha unes altres versions de la idea 'ulls=fonts' que, expressades en unes altres llengües històricament importants, com l'àrab i el bereber/amazigh, han deixat la seua petjada toponímica en la nostra ciutat.

I d'això parlarem en el proper capítol.

1) Potser ens sonarà això de 'los ojos del Guadiana', o 'los ojos del Cabriel', com a naixements dels rius corresponents. Doncs eixa metàfora "fonts = ulls" es troba recollida, en la parla o en els topònims en molts més idiomes dels que podríem suposar: àrab, berber o amazigh, occità, sicilià, cors, serbocroat, turc, gal·lès, persa, georgià, araucà, quitxua, balutxi, kazaj, hebreu, etc.

2) Cavanilles, empenyat en intentar posar en cultiu tot el territori possible, es queixava molt de la presència d'aquests ullals a les platges properes a zones cultivables i als peus de les serres litorals que s'endinsen en la mar pel nord de Castelló.

3) Des del Delta de l'Ebre cap al sud, fins arribar a la Marina Alta, es troben els següents ullals:

- L'Ullalet, del barranc de la Valltorta (l'Alt Maestrat), on s'ha ubicat el macrocomplex turístic de la Marina d'Or (un ètim, 'or', que sembla tindre també relació amb 'aigua', com seria el cas, per exemple, del Cabeçó d'Or, als peus del qual està el poble (i l'antic balneari) d'Aigües.

- Ullals de Boca d'Infern, de la ribera de Cabanes (la Plana Alta).

- Ullals d'Orpesa, (la Plana Alta).

- Ullals del riu Verd, a Benimodo (la Ribera Alta).

Els aproximadament quaranta que hi ha a l'Albufera de València: Baldoví, Gran, de la Senillera, de la Mula, Ullalet dels Sants...

- Ullals de les Penyetes, Gran, del Gat, i de Beltran, a Tavernes de Valldigna (la Safor).

- Ullals de Baix, del Bou, Gran, Fosc, de la Perla, de Cervera, i de l'Estany, a Gandia (la Safor).

- Ullal d'Oлива, partida de l'Ullalet, i Ullal del Burro (o Font Salada), a Oliva (la Safor).

- Racó de l'Ullalet, a Xeraco-Xeresa (la Safor).

4) Aquests aigües geotermals són inicialment aigües superficials que descendeixen en profunditat, es recal·fien i reascendeixen a favor d'esclètxes tectòniques; en ocasions, aquestes aigües, en travessar a temperatura relativament elevada uns terrenys susceptibles d'atac es carreguen amb diferents sals (per això el topònim de Font Salada).

5) Rondalles del Baix Vinalopó (1987), de Joaquim González Caturla. Editorial Aguaclara. Alacant. També té un altre llibre dedicat a la nostra comarca: "Rondalles de l'Alacantí".

6) Tòfol és la manera afectiva d'anomenar els Cristòfol (en castellà, Cristóbal); el diminutiu seria Tofolet.

7) Antina és el nom que reben els esculls a ran d'aigua que estan a prop de la vora de la platja.

Daniel Climent Giner.

LES LLÀGRIMES DE LA TERRA I DEL CEL DE SANTA ANNA A LA SANTA FAÇ

La metàfora “font=ull (amb els derivats ‘ullal’ i ‘brull’)” respon a una idea de vincular la natura i els patrons humans, tant els estructurals (com en el sintagma ‘cel del paladar’) com funcionals, com en el cas ja tractat que les fonts són ‘els ulls de la Terra’.

‘Ull’ és una paraula que prové del llatí, *ōcūlus*, i atés el component majoritàriament llatí de la nostra llengua, es normal que aquella metàfora banye molts dels topònims relacionats amb les surgències d’aigua.

També és d’origen llatí l’hidrònim ‘deu’², un mot provinent del llatí *dūce* amb el sentit de ‘font’³.

Però, a les nostres terres també van tindre presència, anterior o posterior als romans (de llengua indoeuropea, el llatí), unes altres cultures i llengües que també van deixar la petjada toponímica; això sí, no tan fàcil de trobar. Però, podem intentar-ho.

Grosso modo ací van interactuar i interferir al llarg del temps llengües preindoeuropees com l’íber (encara no desxifrat), indoeuropees com ara les cèltiques i el llatí, africanes com l’àrab, o afroasiàtiques com el berber o *amazigh*.

La proporció de topònims que ha perdurat de les llengües diferents del llatí és molt dispar.

Així, de la llengua *amazigh* ens queda el nom de la població de Titaguas/Titaigües (els Serrans; València), on la primera part del

topònim ‘tit’⁴, significa ‘ull’ en aquella llengua; per tant el significat del topònim seria el d’‘ull d’aigües’ o ‘font d’aigües’.

· AIN, I ANNA

En àrab, la paraula **ain** significa també ‘ull’ i ‘font’, i en les zones araboparlants són molt freqüents els topònims que comencen per Aïn en al·lusió a alguna font concreta o a l’abundància de brolladors d’aigua, com seria el cas d’Al-Aaiun (*aaiun* és el plural d’*ain*), la capital no-oficial del Sahara occidental, i que literalment significa ‘les Fonts’⁵.

L’arabisme *aain/ain/aaiun* el trobem també a topònims peninsulars com ara **Aín** (la Plana Baixa, als peus de la serra d’Espadà; o a **Aýna**⁶, a Albacete, a la vora del riu Mundo i als peus d’una altra serra, la del Segura.

Més desconegut, però no per això menys interessant, és l’ullal de **Betriuaina**, a la Vilajoiosa (la Marina Baixa); una mena de redundància, ‘ullal de l’ullal’ amb un afegit antropònimic, de Beatriu⁷.

Amb notable similitud fonètica amb ‘aina’ hi ha una altra partícula lingüística de caràcter hidrònimic, **anna**, que és d’origen ben diferent de l’àrab, l’indoeuropeu.

Una ètim, *anna*, que vindria a significar ‘estany’ o ‘marjal’ vinculada a l’aigua fluent.

El topònim més conegut vinculat a *anna* és, clar, el Guadiana, el riu

peninsular que presenta més llacunes i entollaments en el seu curs⁸.

Ja hem comentat en altres ocasions que quan es perd el record del significat d’un nom comú, genèric, és freqüent que els invasors i nous ocupants del territori es facen la idea de què l’antic nom comú (que no entenen) es un nom propi, i passen a precedir-lo pel nom comú en la nova llengua.

Així, els invasors romans el van anomenar, en llatí, *flumen Anas*.

I, més tard, els àrabs li van dir wadi-**Anna**, transformat en el castellà Guadiana.

Però no tan sols és en el Guadiana trobem la presència de l’ètim ‘anna’.

Al País Valencià, en zones on, amb anterioritat als romans, hi va haver alguna xicoteta presència o influència cèltica, hi van deixar aquesta petjada toponímica com seria el cas de:

- el **riu Anna**, afluent del Sallent que vessa aigües al Xúquer pel marge dret;

- l’Albufera d’**Anna** (origen del nom del poble), formada a partir de nombrosos ullals subterranis provinents del massís de Caroig, a la Canal de Navarrés i relativament prop de Xàtiva.

Un altre **riu Anna**, ara a la comarca de la Plana, que en època

ibèrica i romana era una mena de marjal transformada en la zona palustre coneguda com el Clot de la Mare de Déu; una zona que en l'actualitat rep l'aigua de la sèquia de l'Ull de la Vila, junt a Borriana, capital de la Plana Baixa.

Subministrament d'aigua des de la Goteta a l'Alacant musulmà, amb la sèquia principal i les filloles que la distribuïen per gravetat des de la part més alta de la madina.

Font: Pablo Rosser.

Tropes italianes entrant a Alacant (abril 1939), acabada la guerra incivil. A l'esquerra, la Goteta, amb notable fronda arbòria.

· SANTA ANNA I LA GOTETA

En època cristiana haurien entrat en contacte els mots 'aina' i 'anna' tots dos relacionats amb l'aigua fluent, com a 'font' o bé com a 'lloc entollat per l'aigua que hi passa'.

La *madina* musulmana de l'Alacant medieval, al vessant sud del Benacanti, depenia de l'aigua provinent d'una font (*aina*, en àrab) situada a un tossal veí.

La font original fluïa més amunt del que hem conegut en èpoques recents i es canalitzava cap a la ciutat mantenint el nivell gràcies a un aqüeducte d'un arc.

Fins al segle XX s'hi formava als peus una mena de toll amb les aigües sobrants, suficient per facilitar la presència d'arbres tan consumidors d'aigua com, en el segle XX, eucaliptus, els xops (*Populus nigra*) i els àlbers o arbres blancs (*Populus alba*).

Així, doncs, en el cas de la Goteta, teníem tant una font (*aina*, en àrab) com un toll (*anna*, en indoeuropeu). I tot això als peus d'un tossal que ja ves per on! està dedicat a Santa Anna.

· LA SANTIFICACIÓ DELS LLOCS QUE CAL PROTEGIR

Des de la més remota antiguitat i en diferents cultures, llocs com les fonts, els tolls, les coves, eren posats sota l'advocació i protecció de nimfes, deesses o déus; o de

'santes', en època cristiana. Era una forma de declarar protegides eixes zones; a falta de figures legals que podien ser canviades per vaivens polítics, el fet d'elevat la protecció al nivell de lo sagrat sempre suposava una certa garantia enfront del mal ús de la font, punible per la figura sacra corresponent.

La consideració que la 'mare Terra' plora a través dels seus ulls, que són les fonts de les quals brollen les "llàgrimes", l'aigua, representa una mena d'animisme ancestral que ha perdurat no tant en la creença sinó en els topònims que ho indicaven, en els hidrònims.

I, si bé la creença pot ser substituïda, és més difícil fer-ho amb l'hidrònim que la representava.

I quan hi ha hagut substitucions culturals, el conflicte amb l'animisme ha conduït en general a dos tipus de respostes:

- La destrucció o substitució dels antics llocs de culte o dels referents icònics (arbres totèmics, pedres sagrades); així, l'ermita cristiana de Santa Anna a Benissa va ser erigida sobre l'antiga mesquita musulmana de la *Xara*, que en àrab vol dir "el camí que porta cap a la font"; i a Jumella (Múrcia) hi ha un cas semblant pel que fa al Monasterio de Santa Ana

i un lloc de culte anterior anomenat la Jarra (¿la Xara?).

L'aculturació, en què la nova cultura o llengua assimilava l'objecte de veneració i adoptava el nom o la pràctica preexistent introduint-hi tan sols alguna marca que, en salvaguardar el nom anterior, la fera més assumible pels conquistats. en alguns casos s'adopten i adapten les festes, els rituals o els déus existents per fer la conversió dels vençuts menys traumàtica; i eixa transmutació del sentit originari facilita una acceptació gradual del nou culte per part de la gent; així, els creients mantenen les fites temporals, resen als antics déus (ara, sants), es reuneixen als mateixos llocs (ocupats per ermites i esglésies), i fan servir una simbologia en què el nucli original va quedant progressivament eclipsat per afegits més o menys aclaparadors. Al final del procés només solen salvar-se els elements lingüístics, icònics o rituals dels que no s'entén el significat, o que es consideren inofensius.

I és possible que aquest fora en gran part el mecanisme que es va fer servir en el cas que ens ocupa: santificar el lloc anomenat 'aina/anna'. Fins el punt que l'any 1427 es va edificar al capdamunt del mateix tossal una ermita dedicada a Santa Anna⁹.

a cadascun d'ells vessen aigües de conques distintes.

A la banda esquerra de la Sèquia Major de l'Horta, dins el poble de Mutxamel, se situa l'església principal, adossada a una torre de defensa; a l'interior de l'església hi ha una capella on es venera la Mare de Déu de Loreto, la imatge d'una dona amb una llàgrima que li cau per la galta esquerra. Les festes majors del poble, en honor d'eixa Mare de Déu, se celebren en setembre, en època de pluges.

Per contra, a la banda dreta del barranc de Lloixa o del Juncaret s'alça una església, en un camerí de la qual es conserva, guardada en un reliquiari, una imatge molt deteriorada d'un home que porta una llàgrima en l'ull dret, la Santa Faç. El dijous posterior a la setmana de Pasqua, en època de l'altre màxim pluviomètric comarcal, el primaveral, se celebra una gran romeria popular per venerar la imatge.

Potser convinga assenyalar que ambdues imatges ploren, però no ho fan pels dos ulls, sinó de forma asimètrica: només una solitària llàgrima solca la galta que, ¿casualment?, correspon en cada cas a la ubicació de les esglésies respecte dels llits d'aigua que llepen els seus peus.

Dues lleres fluvials de característiques ben diferents: un barranc i una sèquia de rec.

A la dreta del barranc (ara, ja, rectificat el curs), una església-fortalesa protegeix una divinitat masculina que plora per l'ull dret, la Santa Faç. I la festa que anualment se li fa anuncia, reclama, la cita que les pluges primaverals tenen amb esta comarca alhora que li demana

Aquarella que descriu una romeria a l'ermita de Santa Anna (c. 1830).
Font Google Arts.

protecció front als previsibles excessos.

De fet, eixe barranc arreplega els furibunds i abruptes "aiguauts" o "riuacs" que arrabassen tot el que troben per davant, la qual cosa implementaria una pregunta òbvia: ¿per què es va construir el monestir -una edificació de magna envergadura que requereix un extraordinari esforç econòmic, i amb un gran valor simbòlic- en un lloc que reunia unes pèssimes condicions d'emplaçament? I tot i que hi havia precedents de "riuacs" que havien destruït esglésies anteriors, per què s'hi tornaven a construir esglésies?

En l'altre cas, a l'esquerra de la vivificant Sèquia Major de l'Horta, una divinitat femenina que plora per l'ull esquerre és guardada en una altra església-fortalesa. La imatge és enaltida en dos moments d'especial significació hídrica: l'u de març (el Miracle de la Llàgrima) i el nou de setembre (Mare de Déu de Loreto), és a dir, a les portes dels màxims pluviomètrics de la comarca, la primavera i la tardor.

Tot i que no s'està parlant de creences ni de religió, sinó del fet

cultural i la seua relació amb la natura, es pot fer la següent pregunta-hipòtesi per intentar explicar, entendre, valorar, la desbordada devoció que protegeix ambdues manifestacions religioses: ¿podria ser que eixes imatges, i els santuaris que les acullen -reconstruïts una volta i una altra- representaren restes icòniques i de culte similars a les d'antigues divinitats fluvials o pluvials? La masculina, representant de la natura més esquerra; i la femenina, cultivadora i culturitzadora del paisatge agrari.

En qualsevol cas, siguen Santa Anna, la Santa Faç o la Mare de Déu de Loreto, el fet és que sembla que hi ha una relació de fons entre els ulls, les llàgrimes, la pluja, les fonts i els corrents fluvials.

I una contínua relació, estrictament humana, entre natura, cultura i religió, i sobre la qual paga la pena reflexionar alhora que admirar.

Imatge de la Mare de Déu de Loreto, amb una llàgrima en la galta esquerra. Mutxamel.

La Santa Faç d'Alacant, amb una llàgrima en la galta dreta.

- 1) "Els ulls de la Terra", de Daniel Climent Giner. Revista Mètode número 68, 2010/2011: <https://metode.cat/revistes-metode/article/els-ulls-de-la-terra.html>.
- 2) 'Deu' o, també, 'dou'. La pèrdua, en la consciència col·lectiva del sentit d'alguns topònims pot dur a prendre allò que era el nom genèric de 'font' però en una llengua anterior, a considerar-lo un nom propi i la necessitat de tornar a indicar que el brollador d'aigua és una font, reanomenant-la de nou i produint una tautologia, 'font de la font', com en aquest cas de la Font de la deu, a Darnius (l'Alt Empordà). Pitjor encara, quan ja s'ha perdut per complet el sentit original del nom, s'ha confós amb un altre de similar ('deu' per 'Déu'), i per acabar-ho de maltractar s'ha traduït, el resultat pot arribar a ser fins i tot ridícul, una destrucció toponímica en què finalment el topònim ha perdut tot el seu significat. Tenim un cas així al municipi de la Nucua, on als peus del Pontox trobem un esperpèntic 'la Casa de Dios' que a totes llums provindria d'una antiga 'casa de la deu'.
- 3) El Gran Diccionari de la Llengua Catalana el mot 'deu' i el precedent llatí dūce amb el prindoeuropeu *dōukis o *dōukis, amb el significat de "borbolls", el qual provindria d'una base anterior semblant a *dheu- o *dheuk-, "fer remolins". Temes de lingüistes, òbviament.
- 4) Al nord d'Àfrica, on encara es parla la llengua amazigh, el topònim abunda molt més. Almenys un d'eixos topònims és probable que el reconeguem, "Tetuan", que prové de "tittāwin", el plural de "tit". Tetuan significaria, doncs, "[la ciutat de les] fonts, dels ulls".
- 5) Per la seua relació amb els alacantins podem fer esment de la font Ain El Fouara, un dels monuments emblemàtics de la ciutat de Sétif, al nord d'Algèria. L'any 1945, recent acabada la Segona Guerra Mundial, una revolta anticolonialista en eixe districte d'Algèria es va saldar amb la mort de molts europeus i molts més algerins. La inseguretat en les granges (les fermes) franceses, amb molts alacantins com a treballadors contractats va generar un moviment de pànic que va propiciar el retorn de molts dels nostres cap a 'la terreta'. Encara així, aquesta situació va ser molt menys tràgica que la que els nostres compatriotes havien en el mateix nord algerià, però el 1881, quan torbes de nadius encapçalats per Bu-Amena van atacar els assentaments de collidors d'espert alacantins, murcians i almeriencs provocant-hi la massacre a Khalfalla (halfa, en àrab, significa 'espert'), a la província de Saïda.
- 6) El nom original, l'arabisme Ayn, va ser castellanitzat a Ayna en el segle XVI. Però en 2010, les noves normes ortogràfiques de la Real Academia Española, van dictaminar que calia posar-li accent gràfic per desfer l'hiat, és a dir, per assenyalar que les dues vocals seguides formen part de síl·labes diferents. Altrament Ayna és coneguda, pels amants del cinema, per haver-s'hi rodat la celebrada pel·lícula de José Luis Cuerda "Amanece que no es poco" (1989).
- 7) Betriu (hipocorístic de Beatriu) era un nom freqüent a la Vila. Com que la patrona del poble ha sigut Sant Marta, i hi havia tantes dones en totes les famílies, amb el nom de Marta, es va optar en molts casos per triar el nom d'una altra santa que se celebrava el mateix dia, 29 de juliol, i això va correspondre a Beatriu.
- 8) Un riu que naix en la Fuente del Ojuelo (¿recordem l'equivalència entre 'ulls' i 'ojos' com a metàfora de 'font'?), i entre les llacunes que en formen part figuren les de Navalucdia, Blanca, les quinze de Ruidera, el sapal (marjal) de Castro -a Portugal-; i fins i tot a la desembocadura, antigament Anae ostium fluminis, ho fa en diferents braços anastomosats, entrellaçats i separats per barres ahuvials tot formant les marismas d'Isla Cristina. Altrament, i com a curiositat, la llacuna de Navalucdia està alimentada per les fonts del rierol d'Alarconcillo, un topònim d'origen àrab (s'hi ha aglutinat l'article al- amb el substantiu); si prescindim de l'article i del diminutiu (-illo), el nucli del nom ens remet a una altra partícula molt antiga, /arç/, també molt estesa per tot Europa, i de la qual tindrem ocasió de parlar en el capítol proper.
- 9) La tradició cristiana afirma que la mare de Maria (i per tant àvia de Jesús) va ser Hanna (en hebreu); un nom que convenientment llatinitzat ha donat la nostra Anna o Aina en mallorquí. El personatge, però, no apareix als evangelis canònics, sinó en el Protoevangeli de Jaume, apòcrif (no canònic).
- 10) Moltes fonts tenen, al costat, ermites de Santa Anna; i, a l'inrevés, si hi ha ermites de Santa Anna, probablement hi haurà alguna font ben a prop. En serien exemples el barri de Santa Anna, a Cullera (la Ribera Baixa); el Pou de Santa Anna, a Muro; les partides de Santa Anna, a Guardamar del Segura, o Santana, d'Elx; l'ermita de Santa Anna a Benissa (la Marina Baixa); el portal de Santa Ana, a Xèrica (l'Alt Palància), que apunta a la font del poble; Catí (l'Alt Maestrat); Llosa de Ranes (la Costera); Onil (l'Alcoià, junt a la font de Favarella); Palma de Gandia (la Safor); Simat de la Vallidigna (la Vallidigna); la Sarga (una partida de Xixona); Zucaina (l'Alt Millars)... Més a prop d'Alacant, a la partida de Salafranca, Sant Joan d'Alacant, i junt a l'aljub del Calvari hi havia una antiga ermita de Santa Anna, del s. XVI, esmentada per l'arqueòleg Enric Llobregat; sobre ella, J. Montesinos comenta que en el segle XVII: «en el término llamado de Loxa, en sitio apacible, deleytoso y llano, se fundó por los años de 1697. Con licencia del Ilmo. Señor Dn. Antonino Sanchez del Castellar, Obispo de esta Diócesis, una mediana Hermita, consagrada a la Sra. Sta. Ana, en la que se suele decir el Incruento Sacrificio de la Misa en ciertos dias calendas especialmente en el dieciseis [¿o el 26, Santa Anna?] de Julio.»
- 11) Per a més informació cartogràfica sobre la conca del riu Montnegre, Alacant i l'Horta d'Alacant convé visitar el blog del Dr. Jorge Payá Sellés <https://personal.ua.es/es/jorge-paya/investigacion-y-divulgacion/aguas/rio-montnegre.html>
- 12) Per saber-ne més sobre la importància de Sant Gaetà per a la gent pobra, es pot consultar aquest vídeo sobre un plafó devocional de la Vilajoiosa dedicat a Sant Gaetà (o Gaetano, hipocorísticament "Tano"): <https://www.youtube.com/watch?v=AC5-PA2kCys>
- 13) Publicat pel bon alcalde d'Alacant Agatàngelo Soler Llorca (1918-1995) després d'una altre digne de figurar en el panteó d'obres sobre Alacant, "Historias de la plaçeta [sic] de Sant Cristófol" (1973).
- 14) Eixe escorxador o "matadero" (1809) donaria nom al barri, la Sangueta; un nom d'allò més apropiat, com a indicador de les faenes que hi predominaven. A l'altre extrem de la ciutat, a ponent, s'hi instal·laria un altre, i la serra que està just al darrere rep també un nom ben oportú, la "del porquet".
- 15) Ermita de Santa Anna, en el blog "Alicante vivo": <http://www.alicantevivo.org/2007/08/alicante-en-el-recuerdo-la-ermita-de.html>

Daniel Climent Giner.

DRACH, LLUCH, CANELOBRE, I ALTRES FINESTRES TOPONÍMIQUES AL PASSAT ALACANTÍ

· INTROITO: EL PENSAMENT ANTIC SOBRE LES AIGÜES

Molts dels topònims cobren sentit quan s'entén el context mental, històric o geogràfic en què van ser generats.

El sense eixe context és molt probable que el sentit d'alguns topònims se'ns escap.

Els coneixements actuals "no han caigut del cel": són el fruit de reflexions i comprovacions que en ocasions han tardat segles en consolidar-se.

Ara, que tan fàcil ens resulta obtindre aigua potable obrint una aixeta, que tantes interpretacions correctes de la natura ens permeten establir relacions d'us més o menys apropiades, se'ns fa difícil pensar en com haurien de fer els nostres avantpassats per interpretar l'aparent caos de la natura.

En paraules de l'antropòleg, filòsof i matemàtic Jesús Mosterín (1947-2017) en "Historia de la Filosofía. El pensamiento arcaico" (1990): "Nosaltres tractem d'abarcarr la multiplicitat dels fenòmens naturals fent servir conceptes científics que els classifiquen i entrellacen. Els antics feien el mateix usant forces màgiques que anomenaven déus. En certa manera, els seus déus eren com els nostres conceptes científics, i els seus mites com les nostres teories. Constituïen un intent

d'entendre el món, de fer-lo previsible i, també, de dominar-lo. Els mites eren recitats ritualment amb la idea de què això ajudava a mantenir l'ordre de l'univers, a que les accions en ells narrades es repetiren i es renovaren constantment, posant així coto al caos, al desordre, a l'incomprensible i a tot allò obscur que amenaçava la vida i les collites dels humans".

D'aquesta manera el pensament arcaic creava i transmetia déus i mites per tal d'introduir ordre en l'experiència, per a mitigar la nostra ansietat i desassossec davant l'opac i incomprensible, per a donar respostes a les nostres preguntes, per a integrar el calidoscopi d'imatges inconnexes del món en una visió integradora, i per proporcionar-nos el plaer intel·lectual i la satisfacció psicològica que representa el pas de l'estupor i la inseguretat a la comprensió i la seguretat.

I de manera semblant a com les nostres teories, en interrelacionar els conceptes científics, expliquen i preveuen els fets, així també, els mites arcaics, interrelacionant els déus, contant-nos una història sobre ells, també intentaven explicar els fets.

· LA DIFÍCIL INTERPRETACIÓ DEL CICLE DE L'AIGUA. TOPÒNIMS I FANTASIES QUE ENS HO RECORREN

Un dels exemples més clars de la dificultat d'interpretar la natura

ha sigut el fenomen de la pluja o el de les fonts. Alguns dels passos per desentranyar el misteri ens han arribat en forma de paraules o de mites que durant mil·lennis han representat una forma d'entendre la natura.

Paraules i mites que ocasionalment han quedat gravats en els topònims. Topònims que com en una mena d'arqueologia lingüística, quan els reconstruïm ens permeten obrir una finestra al passat d'aquell pensament arcaic però fonamental en la història de la humanitat. Això sí, sempre que fem l'esforç d'aprendre a llegir-los i a desxifrar-los i no tan sols a enumerar-los. I d'entendre el context en què es van generar les idees, algunes de les quals explicarien alguns dels topònims que ara ens interessen.

En seria un exemple el cicle de l'aigua, que fins i tot s'ensenya a les escoles de Primària sota la forma modelitzada de: evaporació = n ú v o l s = p l u j a = f o n t s = rius=mar=evaporació. O, amb més detall: l'aigua s'evapora, forma núvols, plou, carrega els aqüífers que alimenten les fonts, que fan rius que aboquen l'aigua a la mar o els llacs, d'on es torna a evaporar, i tanca el cicle.

Doncs bé, eixa idea, correcta i fàcil d'entendre, és molt moderna, del segle XVII.

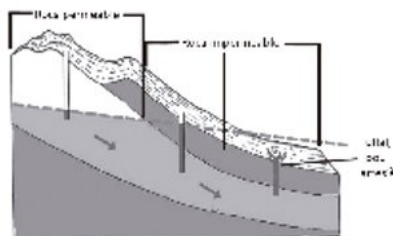
Fins aleshores, i també en els ambients més cultes, es pensava que les fonts provenien d'una

“mar inferior” que per capillaritat, filtració, o condensació de vapors en les coves, originaven l'aigua de les fonts i ullals; aigua subterrània a la qual també es podia accedir mitjançant pous.

Eixa idea de connexió directa entre “l'aigua inferior” i la mar ha perviscut a determinats llocs en forma d'expressions i creences populars. En seria el cas d'anomenar els avencs profunds i amb aigua al fons amb el sintagma ‘ulls de mar’, com fan a Toris (la Ribera del Xúquer); una expressió equivalent a la polonesa de *Morski oko* (“ull de mar”) per designar els llacs d'alta muntanya (el més gran, a Zakopane, a Cracòvia/Krakow).

Els antics, desconexors de fenòmens meteorològics com l'evaporació o la condensació, o geològics com el de plecs, capes permeables, etc., suposaven que la pluja provenia d'una mena de mar que hi havia damunt del firmament, d'una volta ferma (> firmament) i rígida, capaç de mantindre-la a sobre i evitar que es desplomara tota de colp.

D'altra banda, i sota la superfície terrestre hi havia unes altres aigües connectades entre sí i amb els oceans, la qual cosa explicaria l'ascens d'unes aigües inferiors, dolces o convenientment dessalades en el trajecte, que pujarien cap a uns forats o “ulls

de la Terra”, les fonts, que alimentarien els rius i altres aigües superficials.

Això quedaria reforçat pel fet que els ullals, els pous artesianos, eixien en vertical, cap amunt.

Ara sabem que la pressió de l'aigua situada a nivells més alts actua sobre la de més avall confinada per roques impermeables i la fa eixir fins a una altura determinada. Però, abans es tenia la idea de què la força ascensional provenia ‘de baix’ i no de la pressió de l'aigua situada lateralment i més amunt i fins i tot situada a desenes de km.

Així que, si l'aigua era capaç de fer els ullals, ¿per què no hauria poder pujar per dins les muntanyes i brollar-hi com a fonts?

Desconexors de la importància de l'evaporació, la pregunta de fons, antiquíssima, havia sigut formulada fins i tot en llibres tan potents culturalment com la Bíblia, com és el cas del el llibre sapiencial de l'Antic Testament *Cohèlet o Eclesiastés* (1,7; escrit entre els segles I a.C. i I d.C.): “Els rius corren cap a la mar, / i la mar no s'ompli mai;/ però els rius no cessen / d'anar sempre al mateix lloc”.

La millor explicació en aquells moments era que l'aigua vessada pels rius a l'abisme marí retornaven per dins la Terra per alimentar les fonts; hi havia una mena de rius submarins capaços de viatjar per sota la mar i penetrar dins la Terra per unes

coves, grutes o cavernes, submarines o de vora mar. Una vegada en les entranyes de la Terra l'aigua ascendia, perdia la sal per filtració i es convertia en l'aigua aigua dolça que eixia verticalment pels ullals o bé, lateralment pels ‘ulls’ o fonts de les muntanyes que nodrien els rius².

Però, ¿què té a veure això amb els topònims alacantins del **Pou del Drac** i la **Mare de Déu del Lluc**?

A això anem. Perquè la gràcia dels topònims no tan sols està en els noms, sinó en saber què acompanya o què expliquen eixos noms.

· LA FALSA CONNEXIÓ ENTRE CANELOBRE I LA COVA DEL LLOP MARÍ

La idea anterior ha perdurat fins no fa tant, sobretot a llocs on l'orografia facilitava aquella interpretació. N'és el cas de la **Cova del llop marí**, al Campello (l'Alacantí), la qual, segons una creença molt estesa fins fa no tant, comunicava amb la vertical de Cabeçó d'Or i, en particular, amb la imponent **Cova de Canelobre**.

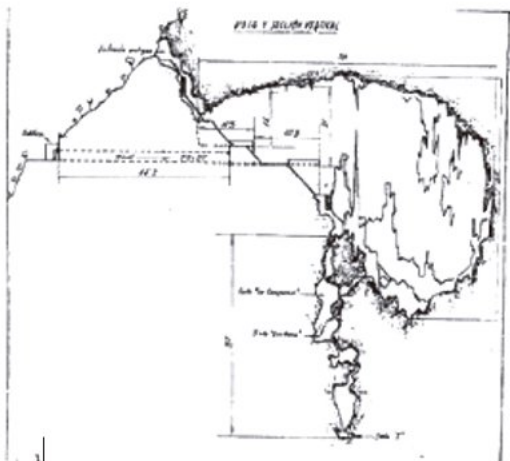
Situem-nos-en.

Posicions relatives del Cabeçó d'Or³, el poble d'Aigües, les coves del Canelobre i la cova del Llop marí. Google Earth.

Concepció mesopotàmica de la Terra i les mars, superior i inferior.

Topografia de la Cova del Canelobre, del Centro Excursionista de Alicante (1961).

La serra del Cabeçó d'Or és un massís calcari, una 'esponja' amb coves i grutes càrstiques. La més coneguda és la del Canelobre, dita així per les nombroses estalactites i estalagmites que la ornem.

Als peus del Cabeçó, a l'altre vessant de les coves del Canelobre està el poble d'Aigües, que com el seu nom indica, era ric en fonts (ara no, per les captacions que s'han fet en cotes superiors).

I a uns 7-10 quilòmetres en línia recta cap a la mar es troba, en el terme municipal del Campello, una cova que penetra en direcció al Cabeçó, la Cova del Llop Marí.

No calia que ningú demostrara que la connexió Canelobre-Cova del Llop marí era certa. Es tenia per certa tan sols perquè responia a aquell paradigma generat quan no es coneixia el cicle de l'aigua tal i com ara ja el coneixem.

De fet, els talls espeleològics han mostrat que no hi ha cap connexió, és a dir, que ningú podia haver fet eixe trajecte. Però com a explicació, ¡resultava tan atractiva!

Les creences acientífiques, intuïtives (p.ex., que el Sol gira al

voltant de la Terra, que és plana) són difícils d'eradicar. I la idea de la connexió va perdurar entre la nostra gent fins la meitat del segle XX. Vegem-ho en el reportatge que al voltant d'això va eixir publicat l'any 1994 en la revista *El Teix*, de la Colla Muntanyenca del Campello, dirigida per Jaume Varó Reig.

· EL POU DEL DRACH I LA MARE DE DÉU DEL LLUCH: CONNEXIONS SUBMARINES I CULTURALS ENTRE ALACANT I MALLORCA

La mateixa creença que afirmava les connexions entre la mar i les fonts de muntanya servia per enllaçar rius i fonts per sota la mar. I fins i tot noms.

Com és el cas d'un parell de topònims compartits entre Alacant i Mallorca i que són alhora veneracionals i culturals.

Anem a pams.

A Mallorca es troba una cova aquàtica que rep el nom "d'El Drach", sense llegenda antiga que la relacione amb els animals fantàstics homònims, com si el nom de la cova fora genuí i no un artifici mitològic. A la mateixa illa es venera des de l'Edat Mitjana una Mare de Déu "moreneta" [per oxidació dels pigments], d'eixes que tant abunden a tota la Mediterrània associades a la Mare Terra (i a verges i nimfes en

terminologia grega). El lloc de veneració estava situat al costat d'un bosc sagrat o *lucus* (> Lluch). En el segle XIII s'hi erigí una ermita protegida per l'orde monàstic-guerrera dels templers.

Vegem ara el cas d'Alacant.

A les afores de la ciutat, al barranc del Bonhivern, entre el Benacantil i el tossal de Santa Anna (recordem-ho: 'anna' volia dir "ullal, lloc entollat"), brollava un ullal d'aigua dolça que els nostres avantpassats van anomenar "Pou del Drac(h)".

Estava situat davant la platja del Cocó o de Santa Anna.

Llegim en el capítol dedicat a "El Arrabal Roig: su historia, sus tradiciones y sus costumbres" del llibre "Al pie del Benacantil" (1952), obra de l'escriptor costumista alacantí Víctor Viñes: "El Barranco de Boniver [*sic*; Bonhivern] desembocaba donde hoy está la estación de La Marina y muy cerca, donde termina "el

Una de les coves de l'Arabal Roig, un lloc de culte, publicada en la Tour du Monde (1892).

Pou del Drach en 1892. Fotografia de Gotorbe, publicada en La Tour du Monde. Compartida per Màrius Bevià.

Postal de la primera meitat del segle XX. Lluís Amat. Molt a prop es trobaria el Pou del Drach.

carrer de la Cavalla” (hoy Lope de Vega) existia el llamado **Pou del Drach**, abierto en la misma arena de la playa, que proporcionaba una deliciosa agua dulce, servida a domicilio hasta el último tercio del pasado siglo, por aguadores que cobraban diez céntimos por tres cántaros”.

Al costat del Pou del Drach s’hi va erigir una ermita que es va posar sota l’advocació de la Mare de Déu del Lluch.

Ara bé, a Alacant hi ha una mena de llegenda urbana que atribueix als templers haver sigut els qui van bastir una ermita des de la que custodiarien no tan sols el pou sinó també la imatge mariana. El primer en proposar-ho va ser el degà de la col·legiata de Sant Nicolau Vicente Bendicho Enbite (1584–1642), autor de la *Crónica de la Muy Ilustre, Noble y Leal Ciudad de Alicante* (1640).

Mentre s’edificava el nou temple de Sant Nicolau es varen trobar peces gravades procedents de l’antic cementeri de l’església que Bendicho va confondre amb creus dels Templers; i a partir d’això va bastir una història on deia: “Unos caballeros templarios que allá en el siglo XIII habitaron la mezquita que los árabes tuvieron en las cercanías del actual templo de San Nicolás, poseían como casa de recreo un edificio situado al E. de Alicante, en el borde de la **playa de Santa Ana** y sobre el pozo de agua dulce titulado del **DRACH**, abierto desde tiempos muy remotos casi a la orilla del mar”.

Més enllà de la historicitat de la presència o no dels templers a Alacant, el que és cert és la presència d’un ullal d’aigua dolça pròxim a la mar i que des de ben antic era conegut com “del Drac”. Un nom que crida l’atenció (com en el cas de la cova mallorquina

Primitiva església de la Mare de Déu del Lluch, al començament de l’aparcament, i no on ara està el local que s’aprofita per a ús religiós.

homònima): ¿un drac?, i ¿sense llegenda associada?

Suposem, per un moment, que eixe nom, “drac”, és en realitat una metàtesi, un canvi en l’ordre de les lletres d’un nom més primitiu: ‘d’arc’.

I, ¿per què eixa proposta, d’arc = drac? Doncs perquè ‘arc’ és una partícula lingüística que figura en molts, però que molts, topònims lligats a l’aigua, a les fonts, als ullals.

Només per esmentar-ne uns casos pròxims a nosaltres.

Consultat el Corpus toponímic valencià, i suprimits aquells en què ‘arc’ té relació amb alguna obra arquejada, com ara un aqüeducte, el que ens queda és un conjunt nombrós en què ‘arc’ figura com a topònim associat a alguna font, ullal, barranc provinent dels anteriors, etc. ‘Arc’ com a hidrònim, en definitiva.

Només per esmentar el més conegut a terres alacantines, l’espectacular Font de l’Arc, als peus de l’Aitana, a Sella; i el mateix topònim o similars (Arca, Arcada, Arcaix, Arcs, etc.) a municipis com ara Benimantell, Altea, Elx, Onil, Castell de Castells, Ontinyent, Carrícola, Albaida, i un més que llarg etcetera. I també a molts altres territoris de tot Europa⁴.

Per bona part del subsòl d’Alacant corre l’aigua⁵, i han sigut molt populars alguns dels ullals que afloraven en determinades zones abans de què foren obturats o canalitzats.

Si la hipòtesi fora correcta i ‘arc’ indicara ‘ullal’ o ‘font’, ¿ens serviria això per interpretar algun altre topònim antic del nomenclàtor urbà de la mateixa Alacant? Doncs podria ser.

Al barri de la Buda, al qual hem dedicat un capítol, hi havia un carrer que antigament s’anomenava ‘l’arquet’. ¿Indicava que hi havia una fonteta? No seria descartable, atès que el barri estava situat a la vora de l’antic barranc de Sant Blai (ara, avinguda del Doctor Gadea), i per tant una zona definida en certa manera per la fluència de l’aigua, en superfície i, potser, en paral·lel però subterràniament.

Una mostra més de com l’anàlisi dels topònims pot obrir finestres inespardades al passat, no tan sols lingüístic sinó també de caràcter geogràfic, hidrològic i cultural.

1) Eixe era el marc mental general, de la gent, i que ha quedat recollit en moltes de les primitives mitologies, com la mesopotàmica Enûma Elish 4:137-140; o l’hebraica Gènesi 1:6-7.

2) Tal i com es preguntava Frai Luis de Granada a la “Guia de pecadores”: “¿Qué son los estanques y lagunas de aguas claras, / sino unos como ojos de la tierra, o como espejos del cielo?”.

3) El Cabeçó és un massís que delimita les comarques de l’Alacantí i la Marina Baixa. Com que és de naturalesa calcària actua com a una mena d’esponja natural que absorbeix l’aigua de pluja i l’allibera en fonts, com ara la del Colladet, la Cava, font dels Romans, de la Cogolla, i fonamentalment la dels Banyes, a les afores del poble d’Aigües i junt a la qual es van instal·lar uns banyes, el Preventori d’Aigües. D’ell naix el riu d’Aigües, que desemboca entre la Vilajoiosa i el Campello. L’adjectiu “or” no remet al metall, sinó que possiblement siga una paraula d’origen ibèric que indicava, justament “aigua”, com tants altres topònims similars que tenen el mateix adjectiu.

4) Dos exemples de topònims amb el nucli lingüístic ‘arc’, presumiblement indicador de surgència d’aigua o de via fluvial derivada.

5) Hi ha barris a Alacant on la humitat de les cases és un problema recurrent a causa de l’aigua del subsòl. I hi ha hagut ullals que han aportat aigua suficient per a baldejar els carrers i fins. I per subministrar l’aigua necessària per fer gel quan aquest es fabricava en locals i es repartia per les cases, com és el cas de la fàbrica de gel que estava en el carrer Montero Rios, davant del col·legi Pare Manjón. També, a la finca de Benissaudet (entre el Parc de la Morant i l’Hospital General) havia un riu que arribava fins l’encreuament del carrer Comte Lumieres amb la carretera del Palamó i que servia per regar l’Hort de Devesa. I pel subsòl del barri de l’Altossano corre una via d’aigua que es dirigeix cap a la Rambla.

TOPÒNIMS

Els llibrets de les Fogueres poden contribuir a la consolidació del patrimoni informatiu, cultural i afectiu d'Alacant.

Aquest Llibret, fidel a eixe compromís cívic, ho ve practicant des de fa mots anys i, ara, de nou, en el 2023.

En aquesta ocasió hem intentat aportar, a través dels noms dels llocs, una mena de guia interpretativa sobre la informació geogràfica, històrica, humana, que contenen.

Per això, cada topònim ha anat acompanyat del component humà i contextual que en el seu moment li va donar sentit.

I en compartir la interpretació volem transformar la informació en afecte, la raó en poesia, i el coneixement del passat en instrument per generar un futur més acollidor.

Perquè no podem confiar en cap futur si acceptem com a inevitable un alzheimer col·lectiu que esborre les senyes d'identitat; i que ens faça perdre l'estima i el reconeixement que ens devem a nosaltres i a aquells que, amb les paraules, van contribuir al nostre benestar.

Molts dels topònims són com a rètols que representen interpretacions i valoracions del territori que es van fer en el passat i que ens poden ajudar a entendre el mateix territori que ara hem heretat. I molts topònims són això: noms que hem donat a elements del paisatge que sovint alberguen claus de la història, dels orígens, de les idees del passat i, de saber-los interpretar, possibilitats de futur, almenys les d'evitar errors estalviables si sabérem llegir els topònims.

De fet, una de les formes en què es manifesta l'estima de la gent pel lloc on viu, per la ciutat, comarca o país que ha fet seu, és l'interés per entendre el sentit de tot allò que hi ha i que tan sovint es vehicula a través dels noms que generacions passades els han donat.

Els topònims son llegats del passat humà profund. Aprendre a llegir-los, a entendre'ls facilita arribar al botí inesgotable d'un coneixement lligat al territori. I, en ocasions, pronunciar el nom equival a dir l'"obre't sèsam" de la cova d'Alí Babà que permet rescatar de l'oblit els tresors interpretatius que s'hi amagaven.

Al llarg del Llibret hem tingut ocasió de comprovar-ho.

1. Presentació llibret 2022.
2. Pregó 2022.
3. Lliurament premis llibrets 2022.
4. Certamen de paelles 2022.
5. Cavalcada del Ninot 2022.

6. Lliurament premis 2022.
7. Entrada de Bandes 2022.
8. Misa de Sant Joan 2022.
9. Cremà 2022.

10. Demanada de càrrecs 2023.

11. Falles d'Elda 2022.

12. Benalúa Rock 2022.

13. Certamen de paellas de la Foguera Santa Isabel 2022.

14. Convivències candidates infantils 2022.

15. Torneig de bitlles infantils.

16. Halloween.

17. Dia de la Bandereta. Creu Roja.

18

19

20

- 18. Pasarela del Port infantil 2022.
- 19. Recepció de l'Ajuntament d'Alacant.
- 20. Concurs de nades 2022.
- 21. Fogueres en Nadal infantil 2022.
- 22. Lliurament de premis artistes de Fogueres 2022.
- 23. Fogueres en Nadal 2022.
- 24. Sopar de Nadal.
- 25. Presentació Falla Sanchis Bergón - Túria de València.

22

21

23

24

25

Foguera Benalua

2023

26

27

28

29

30

31

32

33

34

26. Convivències Presidents infantils.
27. Concurs artístic modalitat infantil 2023.
28. Falles de València 2023.
29. Convivències Belleses 2023.

30. Dia de l'arbre.
31. Setmana Santa 2023.
32. Santa Faç.
33 i 34. Convivències Dames d'Honor.

Esglesia de Sant Joan Baptista

**Dia 24 de Juny
12.00 hores
Missa solemne i Ofrena floral**

21 maig

Com en anys anteriors, celebrarem el ja tradicional FESTIVAL DE PAELLES, en el que compartirem un dia de convivència amb les altres comissions de fogueres i barraques.

2 juny

A les 19:00 hores se celebrarà en la Plaça d'Espanya, al costat del Monument al Foguerer, l'homenatge als foguerers i barraquers que ja no estan amb nosaltres.

A les 19:30 hores, tindrà lloc la Desfilada del Pregó, desde la Plaça d'Espanya, pel carrer Sant Vicent, fins a la Plaça del Ajuntament, on un any més, assistirem al Pregó Oficial de Festes.

10 juny

A les 19:00 hores, Cavalcada del Ninot, des de la Plaça dels Estels i seguint el recorregut oficial. Portarem disfresses relacionades amb el ninot de la nostra foguera, sempre amb el bon humor que caracteritza esta desfilada.

17 juny

A les 18:30 hores començarà l'Entrada de Bandes i Desfilada de Comissions, des de la Plaça dels Estels, on participarem acompanyats de la nostra banda de música.

19 juny

Esta nit, igual que l'any passat, serà la plantà de la nostra foguera infantil.

Durant el capvespre aniran arribant els elements principals de les nostres fogueres i començarem la planta.

20 juny

Al matí, rebrem la visita del Jurat Qualificador de Fogueres Infantils. Esperem que este siga un bon any i ens donen algun premi.

Per fi ha arribat la nit de la planta de la nostra foguera adulta. Al llarg del dia, acabarem el muntatge del nostre racó i a la nit començarem la festa amb música de discomòbil.

21 juny

Al matí, esperarem la visita del Jurat Qualificador de Fogueres Adultes.

A les 19,00 hores, cercaviles pel nostre districte, i més endavant ens dirigirem fins a la Plaça dels Estels per participar en l'Ofrena de Flors a la nostra patrona, la Mare de Déu del Remei.

A la nit, de nou, gaudirem de la música en el nostre Racó Popular fins a altes hores de la matinada.

22 juny

Al voltant de les 11.00 hores ens dirigirem fins a la Plaça de l'Ajuntament per a arreplegar els premis que ens hagen concedit durant el present exercici i que esperem siguen molts.

La vesprada d'este dia, la dedicarem als més xicotets de la nostra comissió. Tindrem berenar, jocs, concursos i moltes sorpreses per a tots ells.

I mentrestant al centre de la ciutat continuarà l'Ofrena de Flors a la patrona.

A la nit, més música i més festa en el nostre Racó.

23 juny

A les 10 del matí, visitarem les fogueres dels districtes amics i veïns

A la vesprada, cercaviles pel barri.

En el centre de la ciutat tindrà lloc la Desfilada Folklòrica Internacional.

A la nit, revetlla en el nostre Racó.

24 juny, Dia gran de la nostra festa

A les 12:00 hores, missa Solemne i ofrena de flors en honor a Sant Joan Baptista en la parròquia.

A les 16:00 hores, visitarem les Fogueres de Categoria Especial.

A mitjanit i des del cim del Benacantil, es llançarà la tradicional Palmera amb què comença la cremà.

A la nit, seguirem amb la música en el nostre Racó i esperarem que arriben els bombers per cremar les nostres fogueres.

25 al 29 juny

Com sempre i a les dotze de la nit gaudirem dels castells de focs d'artifici des de la platja del Cocó que tant ens agraden als festers de fogueres.

comissió

2023

PRESIDENTA

Mª Amparo Martínez Cremades

Pedro Damián Alcaraz Orenes
Rosa Mª Armiñana Ruiz
Alejandra Bermejo Cerdán
Alejandra Cardona Bermejo
Irene Cardona Bermejo
Inmaculada Castillo López
Manuel Castillo López
Sara Djihoud Orts
Raquel González Ivorra
Andrea Llebrés Colado
Ana Belén Lucas Maillo
Lucía Martín Prieto
Mª José Martínez Cremades
Elisabeth Martínez Djihoud
Dylan Martínez Djihoud
Laura Muñoz Más
Marina Orts Rodríguez
Pilar Paya González
Carolina Pérez Jiménez
María Elvira Planelles Guerra
Lara Ponce Más
Laura Ramírez Pérez
Sonia Ramírez Pérez

Pilar Rodríguez Insa
Cristina Sanchiz Armiñana
Rosa Mª Sanchiz Armiñana
Joaquín Sanchiz Gimeno
Encarni Segura Gómez
Manuel José Tomás García
Mª Auxiliadora Tomás Martínez

PRESIDENT INFANTIL

Nicolás Saiz Lucas

David Benito Sanchiz
Leo Benito Sanchiz
Aitana Mª Castillo Arenas
Celia Durán González
Hugo Fernández Sanchiz
Lucía Fernández Sanchiz
Alex Gallego Sebastián
Sara González de la Aleja Pérez
Sofía González de la Aleja Pérez
Helena Jiménez Antón
Andrea Jiménez Más
Daniella Más Picó
Cristina Muñoz Más
Henar Muñoz Más
Guillermo Saiz Lucas
Irene Segura Gómez
Juan José de la Torre Payá

TONY DIEZ
fotografía

BELLESA 2023

Laura

Ramírez Pérez

**BELLESA
INFANTIL 2023**

Andrea

Jiménez Más

**DAMA
D'HONOR 2023**

Irene

Cardona Bermejo

**DAMA
D'HONOR 2023**

Lucía

Martín Prieto

**DAMA D'HONOR
INFANTIL 2023**

Daniella

Más Picó

**DAMA D'HONOR
INFANTIL 2023**

Helena

Jiménez Antón

Lema
B 612

Autor
Jose Fuster García

foguera infantil 2023

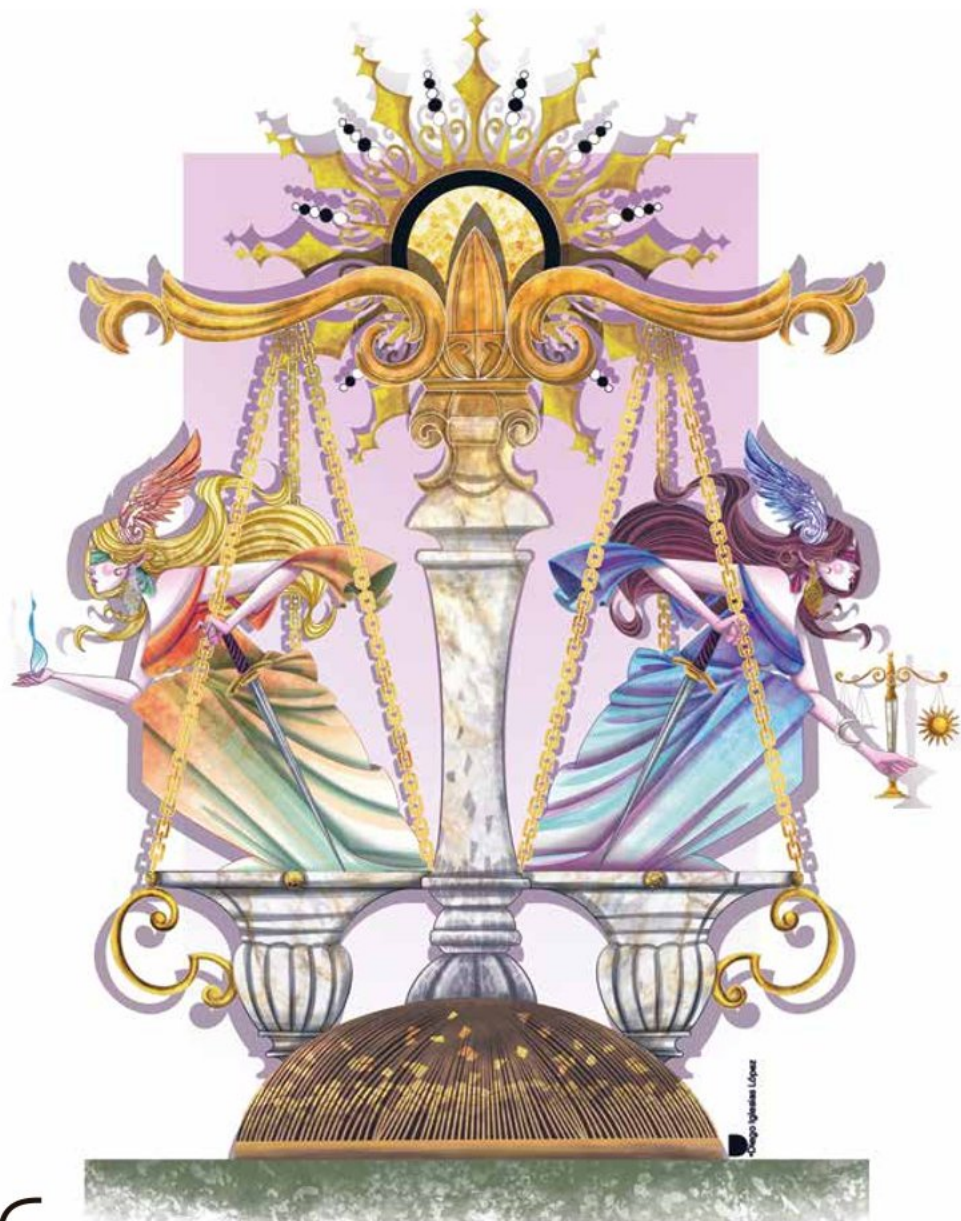

Ens endinsem a la travessia a través de l'univers que realitza el famós "Principito". Una travessia convertida en un dels èxits més grans de la literatura infantil de la mà de Saint-Exupéry. De la mà d'aquest jove valent, acompanyat del seu inseparable amic la rabosa, recorrerem l'univers coneixent alguns dels personatges més famosos de la seua història.

Gràcies a aquest gran viatge a través de diferents protagonistes i sentiments, aprendrem l'estranya forma en què els adults veuen la vida, és a dir, que cal treballar i conviure amb respecte als altres, així com a un mateix, perquè en allò que tu flaqueges, l'altra persona potser brillant, i viceversa.

Res a l'univers continua sent igual si en algun lloc, no se sap on, un xai que no coneixem ha menjat, o no, una rosa.

2023

foguera

Balanç Dual ens parla d'eixe equilibri entre les llibertats i les restriccions de les persones envoltades sempre de les justícies i les injustícies de la vida quotidiana.

Al remat tenim la interpretació d'una balança totalment equilibrada per dues deïtats que ens representen la llibertat vital, una flama que dia rere dia es va esvaint per les restriccions. L'altra la justícia, amb una balança que té com a elements el sol i la lluna, dos elements contradictoris però que gràcies a la justícia sempre estan ben alineats i anivellats.

Lema
Balanç Dual

Autor
Devís Creaciones

FOGUERA 2022

LEMA: La "mas-cara" i més desitjada

Autors: José Ramón Devis Benet

Javier Álvarez-Sala Salinas

· 6é premi 4a categoria

FOGUERA INFANTIL 2022

LEMA: Marina

Autor: Bernardo Estela Parra

· 2n premi 4a categoria

PADRINA D'HONOR INFANTIL 2023

Sara

González de la Aleja Pérez

COL LABORADORS
D'HONOR

Ajuntament d'Alacant

Parròquia Sant Joan Baptista

Tecnocasa

**REALIZA TU
PEDIDO POR
Whatsapp**

620284008

**PUESTO EN MERCADO BENALÚA
C/ CARRATALÁ ESQUINA PÉREZ MEDINA**

Avv de Benalua EL TEMPLET

t'esperem els
Dimecres
de **18h a 20h**

a la nostra seu

**Plaça del
Grup Escolar**

Si vols fer-te soci o rebre
informació, envia'ns el teu
mail i ens posarem en
contacte amb tu.

 benaluatemplete@gmail.com

 [AVV de Benalua El Templete](#)

 [@BarriodeBenalua](#)

Benalua necessita **CENTRE SOCIAL**

ens
JATOCA

BENALUA PER **MOLT FER**

Tot el que busques
està en Benalúa

www.comerciantesbenalua.com

BODÍ

ARTÍCULOS DE UN SOLO USO

Comercio y hostelería

Regalos

Higiene y limpieza

Embalaje

C/ Alberola, 39 - 03007 Alicante

T: 965 13 03 11

bodi@almacenesbodi.com

Almacén:

C/ Artes Gráficas, 27-29 (Pol. Babel)

T: 965 11 54 96 - 03008 Alicante

www.bolsasyenvasesbodi.com

Con 24 años de experiencia como maquillador, Aarón Blanco, ofrece un servicio único y respaldado con la calidad de la firma francesa del grupo Louis Vuitton, MAKE UP FOREVER, para novias e invitadas a través de un cualificado equipo de profesionales vinculados a la enseñanza.

AARÓN BLANCO
MAKE UP STUDIO

Estamos en calle Alona 15
Tlf: 966 119 191
info@aaronblanco.com
Alicante

**SABEMOS QUE UNA CASA
ES MUCHO MÁS QUE UNA CASA**

**DESDE GRUPO ECONOMICASA OS
DESEAMOS UNAS FELICES
HOGUERAS**

Visítanos en C/ Foglietti 24 y en nuestra web:
www.grupoeconomicasa.com
Telf. 673 322 252

TU INMOBILIARIA DE CONFIANZA EN BENALÚA

Grupo
ECONOMICASA

El Tapeito

**ESPECIALIDAD EN ARROCES
Y TAPAS CASERAS**

*C/ Foglietti, 13
Benalúa (Alicante)*

657086782

LA BAMBIDA GASTRO

C/ García Andreu, 14 - 03007 Alicante - Tl. 966 57 51 60

www.facebook.com/labambagastro
www.instagram.com/labambagastro

www.institutodental.net
T. 965 13 15 20
C/ Isabel la Católica, 20
BENALÚA // ALICANTE

InstitutoDental
CENTRO ESPECIALIZADO

LA MÁXIMA CALIDAD A SU ALCANCE

SÁBADOS ABIERTOS

De 9.00h a 14.00h

- Odontología general
- Implantes
- Endodoncia
- Periodoncia
- Estética dental
- Cirugía láser
- Blanqueamiento dental
- Coronas y puentes de Zirconio (cerámica sin metal)
- Ortodoncia
- Odontopediatría
- TAC maxilo-facial
- Radiografías

ATENDEMOS
URGENCIAS

Disfruta de las
HOGUERAS 2023

eleofes[®]

ILUMINACIONES

C/ Río Guadalentín, Par. 22/24
Polígono Industrial de Ceutí,
Parcela 22/24 Apdo. Correos 21
30562 Ceutí (Murcia)

Tel. 968 690 692

Fax 968 687 686

www.elecfes.com / elecfes@elecfes.com

A.N.I.A.
Asociación Nacional
Iluminadores Artísticos

BENALUA optica

20% DE DESCUENTO

Si perteneces a la Hoguera Benalúa ven a disfrutar de tu descuento del 20% en todos nuestros productos y servicios.

¡Visítanos y descubre todo lo que tenemos para ofrecerte!

*NO APLICA A PRODUCTOS EN PROMOCIÓN

LENTES ESPECIALES

- ORTO K
- CONTROL DE MIOPIA
- LENTILLAS PROGRESIVAS

CONSULTA DE OPTOMETRÍA

¡Pide cita!

¿TE PREOCUPA TU SALUD AUDITIVA?

@BENALUAOPTICA

BENALUAOPTICA

@BENALUAOPTICA

WWW.BENALUAOPTICA.COM

PZA. NAVARRO RODRIGO, 2 - BAJ

HORARIO:

LUNES - VIERNES

9:30-13:30, 17:30-20:30

SABADOS

9:30-13:30

TF. 663493941 - 965122361

Diagnóstico capilar y facial. Asesoramiento en cuidado de la piel. Servicio de nutricionista.

Estamos en Av/Aguilera 19

Horario de Lunes a Sábado de 9:00h a 22:00h

@farmaciामancebogonzalez

965 98 63 07

@farmaesteticalicante

farmaesthetic

627 57 57 44

Centro de estética avanzada especialista en tratamientos faciales y corporales. Técnicas de uñas y maquillaje.

Aquí te dejamos este bono descuento para que lo disfrutes en TODO.

Recórtalo y entregalo en:

farmaesthetic

Estamos en Av/Aguilera n° 19, Entresuelo, 03007, Alicante

30%
en todo

Tratamientos faciales desde **30€**

Corporales desde **15€**

Depilación desde **4€**

GERMAINE DE CAPUCCINI

Avda. Catedrático Soler, 46 - Telf. 966 443 187

@sanchezartesanos

FRUTAS TROPICALES MENA

**Avda. Oscar Esplá, 30
03003 Alicante**

**Puesto BENALÚA
Jueves/Sábado**

**Puesto ELCHE
Domingo**

**Puesto ALTEA
Martes**

**Puesto CAMPELLO
Miércoles**

**PREPARAMOS PEDIDOS
Y CESTAS POR ENCARGO
SERVICIO A DOMICILIO**

Elvira 663 71 33 72

Zoraida 646 33 72 53

Natalia 630 28 72 35

Aster

**Tienda de Mobiliario para el hogar
(Cocina, Baños, Armarios, Electrodomésticos, etc)**

"Desarrollamos Proyectos Integrales"

Avda. Catedrático Soler 14 · C.P. 03007 Alicante
Teléfonos: +34 623 381 702 / 607 390 328
Email: asteralicante@gmail.com

*Si un buen helado quieres tomar, a HELADERÍA SIRVENT tienes que entrar,
porque es HELADO ARTESANO de la MEJOR CALIDAD*

**Horchatería.
Heladería artesanal de fabricación propia.
Tradición y Calidad.
Especialidad en toda clase de helados.**

SALUDOS EN ESTAS FIESTAS

C/. Pérez Medina, 8 · Telf. 965 131 039 · **BENALÚA/LICANTE**

NOVAMODERN

Carpinteros SL

- Muebles a medida
- Cocinas
- Armarios
- Colocación de tarima flotante
- Ebanistería
- Carpintería en General

C/. Doctor Just, 28 - 03007 ALICANTE
Tels. Miguel: 696 930 115 · Toñi: 615 300 119
nncarpinterosalicante@hotmail.com
 NovamodernCarpinterosAlicante

Con nuestros equipos de voluntariado te ayudamos a inscribirte en bolsas de empleo de:

- **SERVICIO VALENCIANO DE SALUD**
- **SERVICIO MURCIANO DE SALUD**
- **OTRAS INSTITUCIONES**
- **PERSONAL SANITARIO**
- **PERSONAL NO SANITARIO**

Secretaría:

Viernes de 09,30h. a 14,00h. y de 16,00h. a 22,00h.

Pza. Navarro Rodrigo, 4 entreplanta. Alicante

Mail: enferservoluntarios@gmail.com

Tfno. 639 671 460

Asociación integrada en:

HOGUERAS ALICANTE 2023

A VOSOTROS,
QUE SABÉIS
ESPERAR HASTA
QUE LLEGA
LO BUENO

 totducha[®]

DISEÑO INTEGRAL DE BAÑOS Y COCINAS

- INSTALACIÓN EN MENOS DE 24 HORAS
- PRESUPUESTO PERSONALIZADO
- DESDE 560 € + IVA, TODO INCLUIDO

Pl. Navarro Rodrigo, 23
Barrio Benalúa - 03007 ALICANTE
965 080 698 - 621 204 086
mail: info@totducha.es

También en Valencia:
San Vicente Mártir, 342
Azcárraga, 32 bajo

En ALICANTE:

C/ Isabel la Católica, 6

C/ Vicente Alexandre, 11

C/ Perú, 13

En SAN VICENTE DEL RASPEIG:

C/ Ancha de Castelar, 15

Avda de l'Almàssera, 23

C/ Vicente Savall Pascual, 1

Les dessea unas FELICES FIESTAS DE HOGUERAS.

SOMOS LA INMOBILIARIA DEL BARRIO

TECNOCASA

FRANCHISING NETWORK

FELICES
HOGUERAS

FRANQUICIADO:

OFICINA INMOB BENALUA s.l
C/ CARRATALA 31, LOCAL 6

620 069 396

CONFÍA
EN EL
VERDE

*"Porque cada momento
cuenta,
cuenta con nosotros para
celebrar tus momentos"*

AC HOTEL ALICANTE

Avenida de Elche,3
03008 Alicante
T.965 120 178
www.hotelalicante.com

60 años
iluminándote
la vida

3 **borrano**
ELECTRICIDAD

Calle Capitán Martí, 6
03550 Sant Joan d'Alacant
info@borrañoelectricidad.es
Teléfono: 965 65 57 78
www.borrañoelectricidad.es

100
DESTILERIAS TENIS
1921-2021

Calidad y Tradición

www.destileriastenis.com / anis@destileriastenis.com / Tel. 965 62 00 02 / 965 62 01 50

03670 Monforte del Cid / Alicante / San Vicente Ferrer, 3

www.facebook.com/Anis Tenis.official

sanfrancisco

AUTOESCUELA

Autoescuelas San Francisco:

C/Federico García Lorca, 133
03204 **ELCHE** (Alicante)
Tel.: 966 930 466
elche@autoescuelasanfrancisco.com

Avda. Ancha de Castelar, 88
03690 **SAN VICENTE** (Alicante)
Tel.: 966 143 115
sanvicente@autoescuelasanfrancisco.com

Avda. Catedrático Soler, 12
03007 **ALICANTE**
Tel.: 965 120 604
alicante@autoescuelasanfrancisco.com

C/Virgen del Pilar, 6
03330 **CREVILLENTE** (Alicante)
Tel.: 610 241 519
crevillente@autoescuelasanfrancisco.com

Aruma Mobil S.L.

Tlf. 649 710 438 - 965 63 48 11
info@arumamobel.com
C/ Carratalá, 33 - 03007 ALICANTE

k
DESKANSO

MUEBLES
SILLONES
SOFÁS
JUVENILES
COLCHONES
DORMITORIOS

XXIV
PREMIO
COMERCIO
AMABLE DE
ALICANTE

www.deskanso.es

Avda. Catedrático Soler, 36 · Alicante · 965 28 07 74 *Parking gratuito*

 **CICLOS
CAMPUZANO**

LES DESEA UNAS FELICES FOGUERES DE SANT JOAN

Avda. Catedrático Soler, 23 - 03008 Alicante
Teléfono 965 92 15 66
info@cicloscampuzano.com

Isabel Cano Carrasco
Nuevo Bazar Madrid

TIENDA ONLINE

Plaza Navarro Rodrigo 20, 1º
03007 - Alicante
686 320 793 - nuevobazarmadrid@yahoo.es
www.nuevobazarmadrid.com

EL POLLO DORADO

- POLLOS ASADOS
- CARNES, GUARNICIONES
- MENUS DIARIOS
- COMIDAS PARA LLEVAR

C/ PARDO GIMENO, Nº 31
BENALÚA - ALICANTE
TELF: 966 351 487

Centro de psicología Cara

Os desea felices fiestas

CARA

CENTRO PSICOLOGÍA

627.14.44.25

centropsicologiacara@gmail.com

miloto

Tu app de lotería

DISPONIBLE EN
Google Play

DISPONIBLE EN
App Store

Llevamos más de 100 años repartiendo grandes premios entre nuestros clientes.
Descarga ahora nuestra app para iOS o Android y sé el siguiente ganador:

¡¡También puedes
visitar nuestra
web!!

Administración de lotería nº6 de Alicante "El Negrito"
Calle Portugal nº36, Alicante

IBÉRICOS QUINTANA

JAMONES • QUESOS • EMBUTIDOS • SALAZONES

TIENDA CENTRO

Poeta Quintana /esq. Segura (Alc)

TIENDA BENALÚA

Plaza Navarro Rodrigo,
esq. Pérez Medina (Alc)

especialidadesgarden@yahoo.com

Síguenos en:

ibéricos quintana

694 45 33 43

Les desea una Felices Hogueras de San Juan

San Agatángelo, 37 - Alicante

Reservas: 965 104 813

ORTOPEDIAS
Landolfy
BAZAR DE ORTOPEDIA

**VENTA SILLAS DE RUEDAS
ANDADORES
AYUDAS TÉCNICAS
CAMAS ELÉCTRICAS
CALZADO ORTOPÉDICO
RECETAS SEGURIDAD SOCIAL**

PLAZA NAVARRO RODRIGO Nº 11 BAJO
03007 - ALICANTE

☎ 691271586 - 965228009
✉ ortopediaslandolfy@hotmail.com
🌐 www.ortopediaslandolfy.com

FARMACIA

María Elena Calatayud Calpena

**Para nosotros, su bienestar
es lo primero.**

C/ Pardo Gimeno 22, 03007 Alicante

 tlf fijo: 966927453
 mv y whatsapp: 639016438
web: farmaciaplazabenaluafmas.com

POLLOS ASADOS Y COMIDAS PREPARADAS

AITANA

ALICANTE

C/ PARDO GIMENO, 10 • TEL. 96 512 31 51 • BENALÚA

Tu nueva papelería

Material escolar y de oficina, venta on-line, servicio a empresas y colegios, fotocopias y encuadernaciones, regalos y manualidades. Talleres creativos.

Tu tienda de la creatividad

+ OFERTAS en ALFIL.BE

* Facebook.com/AlfilAlicanteBenalua

* Instagram @AlfilAlicanteBenalua

* Twitter @AlfilBenalua

Telf. 865 528 246

alicante-benalua@alfil.be

**Calle Pardo Gimeno, 27, local A
03007 Benalúa (Alicante)**

NUESTRO PEQUEÑO MUNDO *viajes*

OS DESEA UNAS FELICES HOGUERAS

C/ Pérez Medina, 16. Alacant. T. 965 228 297

Floristería Gemma

699 435 582

C/ Doctor Just, 23
Benalúa (Alicante)

HABITALE®

Ventas con Corazón

HABITALE®

LA INMOBILIARIA QUE RESPONDE

- ESTRATEGIAS PARA VENDER TU CASA.
- HOME STAGING.
- FOTOS PROFESIONALES.
- PRECIO IDEAL PARA TU VIVIENDA.

Felices Hogueras de San Juan 2023

Calle Isabel la Católica, 24- bajo
Telfs. 966 59 66 08. 667 65 10 22

www.habitalealicante.com
info@alicanteinmobiliarias.es

EXPENDEDURÍA DE TABACOS Nº 22

*El estanco 22 de Alicante, les desea a todos los vecinos
que pasen unas felices Hogueras de San Juan*

C/ Foglietti, 20 • Tel. 965 12 08 97 • ALICANTE

Felices Fiestas

Tu Centro Especializado
en reparaciones Apple

Electrónica avanzada

c/Isabel La Católica 20 - Local 4 - Benalúa
Tel 965168126 - Whatsapp 691625449
www.radear.com

ESTUDI FOTO 15

C/. ARQUITECTO GUARDIOLA
Nº 15 BAJO

Instagram: @setebolufer

Facebook: www.facebook.com/estudifoto15

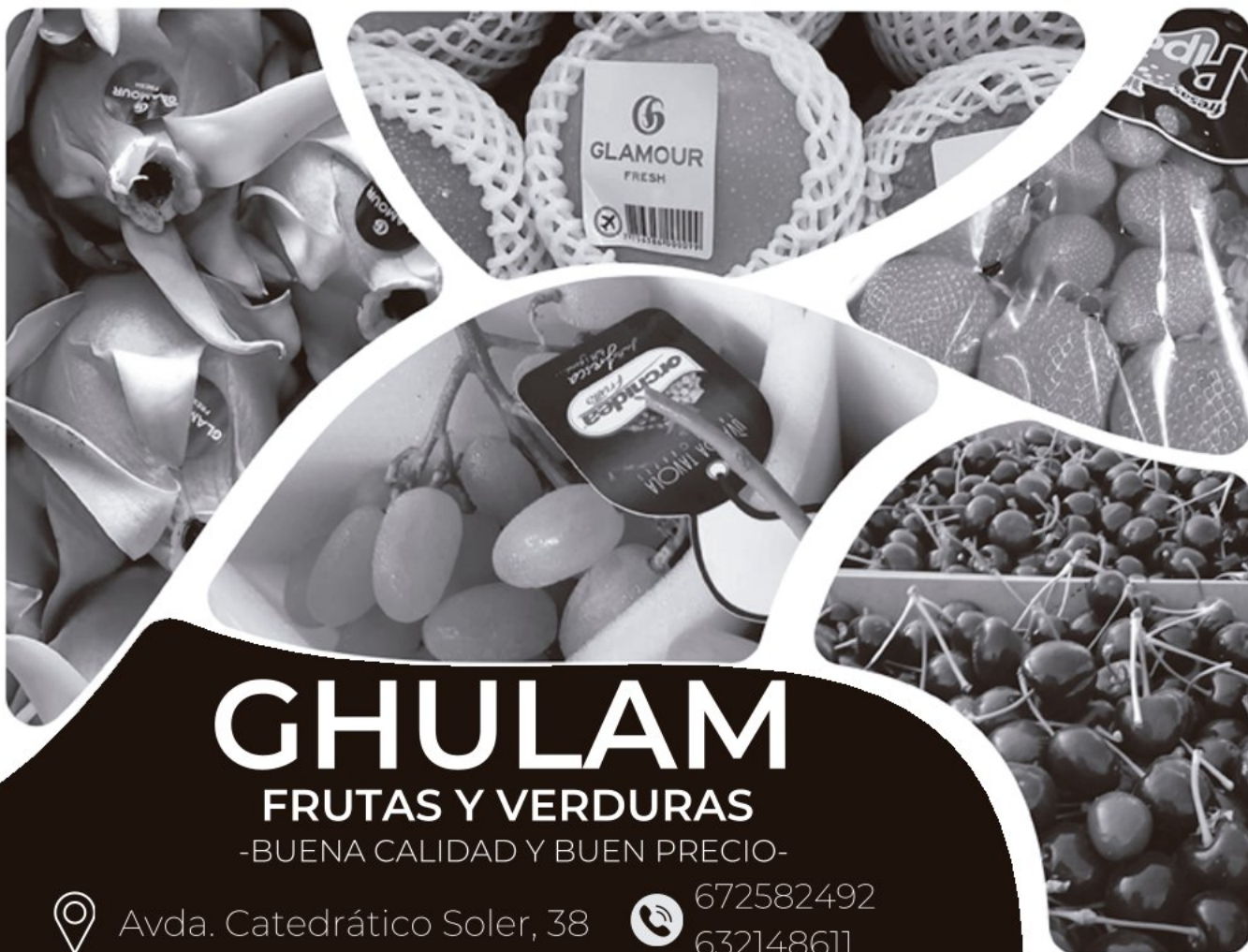
setebolufer@yahoo.es

**15% DE DESCUENTO
SI TRAES EL LLIBRET DE LA
FOGUERA BENALÚA**

Saluda al Barrio en Fogueres

Avda. Catedrático Soler (esq. García Andreu)
Tel. 965 92 56 36
03007 ALICANTE

GHULAM

FRUTAS Y VERDURAS

-BUENA CALIDAD Y BUEN PRECIO-

Avda. Catedrático Soler, 38

672582492

632148611

Churremi

Cervecería y Bar

C/ Carratalá, 27
03007 Alicante
Telf. 965 122 771

FARMADIET P A R A F A R M A C I A

Especialista en dietética y nutrición

Dietas personalizadas

Consulta naturópata

c/ Doctor Just, 14
Tel/Fax: 96 513 17 89
03007 - ALICANTE

CLÍNICA VALERO
Fisioterapia avanzada y Osteopatía

Clínica de fisioterapia y readaptación deportiva
que cuenta con otras especialidades sanitarias como:

traumatología, medicina general, nutrición,
podología, ejercicio terapéutico,
unidad del dolor y pilates terapéutico.

Ven a recuperarte y a hacer ejercicio a Clínica Valero

Calle García Andreu 10, bajo A - Alicante

658 88 67 02

965 03 68 43

clinicavalero fisioterapia

@clinica_valero

ReadaptaEstudio

www.fisioterapiaclinicavalero.com

ACEITUNAS Y ENCURTIDOS

RAMIREZ

Mercado de Benalúa (Alicante) - Puestos 19 - 20
Mercado de Muchamiel - Puestos 81 - 83

José móvil: 636 466 220
03610 PETREL (Alicante)

MERCADO BENALÚA Y MERCADO CENTRAL ELDA - PUESTO 129 • TELF. 650 725 208

Peluquería **BENALÚA**

**Últimas tendencias en
moda europea para
tu cabello**

Pardo Gimeno, 31 - 03007 Alicante - Tel. 96 510 01 13

**VEN A PONERTE
GUAP@**

hasta el moño

PELO & ARTE

865 64 09 97

Plaza Navarro Rodrigo, 1

**FELICES
HOGUERAS
BENALUA**

Centro de Formación Vial

**TODOS LOS PERMISOS
CURSOS CAP
CURSOS DE MERCANCÍAS PELIGROSAS
CURSOS DE CARRETILLEROS, ETC...**

Plaza Navarro Rodrigo, 16-Bj. · 03007 ALICANTE
Tel. 965 92 99 19 · Móvil 667 742 399
autoescuelabenalua@hotmail.com

Ballestas Alicante, S. A.

Equilibrado de Transmisiones
Máquina de Tornear Tambores y Zapatas de Freno
Reparaciones Mecánicas - Llantas y Ballestas
Venta de Recambios y Frenómetro

Pla de la Vallonga
C/. Aurora Boreal, 2 • 03006 ALICANTE
administracion@ballestasalicante.es
almacen@ballestasalicante.es

☎ 96 528 28 93
☎ Oficina 96 511 36 29
Fax 96 511 16 85

SONIDO E ILUMINACIÓN

PROFESIONAL

SONIDPAC

SONORIZACIONES, DISCOMOVILES Y PANTALLAS LED

e-mail: sonido.iluminacion.alicante@hotmail.com

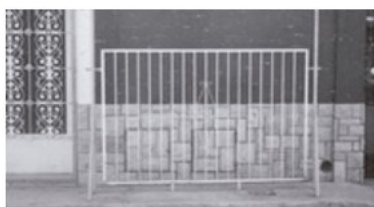
movil: 695 142 023

Vicente Comis
e Hijos, s.l.

Alquiler de:

Sillas, mesas, escenarios, pasarelas, vallas, etc.

Ideales para bodas, bautizos, comuniones, reuniones, barracas,
fiestas, bares, restaurantes y todo tipo de celebraciones

C/. Convento, 106 • Telf. y Fax 96 563 09 52
03560 EL CAMPELLO (Alicante)

TE VAMOS A DAR
**UNA BUENA
IMPRESION**

MÁS DE 100 AÑOS

AL SERVICIO DE NUESTROS CLIENTES Y
APOYANDO A LES FOGUERES DE SANT JOAN

COMUNICACIÓN VISUAL | ARTES GRÁFICAS

 banuls
impresores

 banuls@banuls.net | **965 28 70 42** | San Agatángelo, 12
03007 ALICANTE | www.banuls.net

EL KILO

C/ Alberola 47-49 659437796

Lunes-Viernes: Sábado:
9:30-13:30 9:30-13:30
17:00-20:30

FERRETERIA ◊ El Minero

Rafa

Miguel

ferreteriaelminerocb@gmail.com

Os deseamos unas Felices Hogueras

C/ Arquitecto Guardiola, 16 BENALÚA (Alicante)
Telf. 965 922 086

LEGALIA
Asesores

PRIMER MES GRATIS

Calle arquitecto guardiola Nro 14

LEGALIA
Seguros
Finanzas
Consultoria
Asesoría Integral
Despacho Jurídico

Sergio 627 321 706
legaliaasesores@gmail.com
<http://www.legaliaasesores.com/>

Arquitecto Guardiola, 18, 03007

+34 624 83 04 70

@vinerestaurante

vine restaurante

vinerestaurante@gmail.com

EXPENDEDURÍA DE TABACOS Nº 25

OBJETOS DE REGALO PARA EL FUMADOR
PUROS PERSONALIZADOS PARA SUS CELEBRACIONES
Personalización gratuita

*Saluda al Barrio de Benalúa en sus excepcionales
Fiestas Sanjuaneras*

Avda. Aguilera • Junto Mercado Benalúa

akinatura

Plantas Medicinales
Alimentación Ecológica
Cosmética Natural

Terapias Manuales
Dietas Personalizadas
Cursos Formativos

Avd. Catedrático Soler, 38
03007 ALICANTE
akinatura@akinatura.es

Telf. 966 083 579
601 229 945
www.akinatura.es

CAFETERIA - RESTAURANTE

EL ATRIL

Desayunos
Almuerzos
Tapas
Meriendas

CAPITÁN DEMA, 22 - Tel. 965 11 42 17

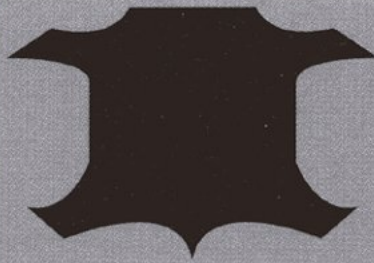
Fran Navarro

Peluquería Hombre & Mujer

CAPITÁN DEMA, 32
03007 ALICANTE

PETICIÓN CITA:
965 11 43 44

NO CERRAMOS AL MEDIODÍA

REPARACIÓN DE CALZADO
JOSÉ FERRÁNDEZ

*Especialidad en Calzados a Medida,
Suplementos Ortopédicos
y Arreglos en General*

Capitán Dema, 15 • Benalúa - ALICANTE
Telf. 965 28 59 81 • Síguenos en facebook

Relojería - Joyería López Parres

C/. Carratalá, 19 - Tel. 965 120 348
03007 ALICANTE

Mercería - Lencería - Baño

Conchi

C/. Carratalá, 25 • Telf. 96 620 07 30
ALICANTE

PRESSING PAQUI

TINTORERÍA LAVANDERÍA ARREGLOS
RECOGIDA DE ALFOMBRAS Y EDREDONES

CARRATALÁ, 33 - BENALUA

Rosa Calderón

Tfno. 965 280 683 - 617 189 619

web: www.tintoreriapressingpaqui.es

E-mail: pressingpaqui@gmail.com

LOLA

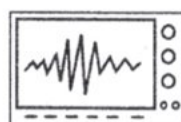
BOUTIQUE

CARRATALÁ, 18
627 544 682 ☎
ALICANTE

JOAQUIN

- Taller de electricidad
- Mecánica - Inyección
- Puesta a punto
- Aire Acondicionado

c/ Doctor Just, 21

03005 ALICANTE

Telf. 965 92 46 33

CARPINTERÍA DE ALUMINIO **Benalum**

JUAN JOSÉ RUIZ GINER

Mamparas de Baño
Cerramientos en General
PRESUPUESTOS SIN COMPROMISO

C/. Dr. Just, 39 - 03007 ALICANTE
Tel. 965 22 85 55 - FAX 965 13 14 41

*L'essència
de Hebe*

Centro de estética orgánica

TRATAMIENTOS ESTÉTICOS
JABONES ARTESANOS
COSMÉTICA NATURAL
TALLERES DE ELABORACIÓN
DE JABÓN Y COSMÉTICA

C/ Doctor Just nº 40 Bajo
03007 Alicante
Tel. 965 062 500
www.lessnessenciadehebe.com

PIRELLI

Firestone

NEUMÁTICOS BARTOLO

Bartolomé Valverde Jiménez

c/ Doctor Just nº 3 • Telf. 965 13 24 61 • 03007 Alicante

CAFÉ - PASTELERÍA

FICAR

*Desayunos y meriendas especiales,
para clientes especiales*

C/ Carratalá, 15 – Esquina Dr. Just
Telf. 965.923.235 – 03007 - ALICANTE

Clínica de Fisioterapia y Podología

Manuel Severá Col. 2942
Aida Llopis Col. 2598

865 605 108

C/ Dr. Just, 10 - Bajo Dcha.
03007 Alicante

PUERTAS DEMETRIA

PUERTAS - ARMARIOS - COCINAS - TARIMAS - VENTANAS

ARMARIOS Y VESTIDORES A MEDIDA • COCINAS • PUERTAS DE INTERIOR • PUERTAS BLINDADAS Y ACORAZADAS
PORTONES DE ENTRADA • TARIMAS FLOTANTES • VENTANAS MADERA/ALUMINIO • VENTANAS Y CERRAMIENTOS PVC

www.puertasdemetria.com

C/. San Ramón, 170 (Ctra. N332) - El Campello
Tel. 965 636 487 - campello@puertasdemetria.com

C/. Doctor Just, 28 - Bajo - Alicante
Tel. 965 120 738 - benalua@puertasdemetria.com

Fefa Gómez

BAILAORA & COREÓGRAFA ·
COMPAÑÍA FLAMENCA ·
ESTUDIO DE BAILE ·

722 231 176
fegomezflamenco
estudiofefagomez
info@fefagomez.com
www.fefagomez.com
C/ Doctor Just, 53 - Benalúa (Alicante)

LA BOTICA DEL ARTE

Escuela de Dibujo y Pintura

Exposiciones de Pintura

Enmarcaciones

Galo Cabezas
PINTOR

Doctor Just 31, Bajo 03007 Alicante
galcabs@gmail.com - 678 924 175

Venecia

Joyería - Regalo

Platería
Relojería
Taller

Foglietti, 7 • 03007 Alicante
Tel. y Fax 96 512 24 35 • 656 833 547

Joyeria Venecia Alicante

*para nosotros la SALUD
de su MASCOTA
es lo primero*

Medicina general · Análisis clínicos · Radiología · Visita a domicilio · Cirugía · Higiene dental · Electrocardiografía

TEL. 966 377 010 C./ Foglietti, 38. Bajo (Esquina c./ San Agatángelo) 03007 - ALICANTE

Atelier **hombre 2**

Foglietti, 19 Telf. 865 711 613
BENALÚA - ALICANTE

Panadería - Pastelería **"Las Delicias de Juan"**

Variedad de pan para elegir
Bollería casera recién hecha
Todo tipo de pasteles
Tartas de todas clases
Rollitos caseros
Coca amb tonyina y otras variedades

C/ Foglietti 41, Alicante · (Al lado de la iglesia de Benalúa) · Telf. 966 37 76 52 / 606 29 78 32

Charcutería
La Ermita

PARADA IBÉRICA

Charcutería · Quesos · Jamones · Hueva · Mojama · Bacalao

VALE DESCUENTO de 5€
por una **COMPRA SUPERIOR a 50€**

Tel. **623 472 166**

C/ Foglietti, 31 - Benalúa
junto a la Iglesia - ALICANTE

Tel. **692 429 027**

C/ La Mar, 13 - EL CAMPELLO
junto a Ermita del Carmen

LOTE BENIDORM

100 gr. Jamón Bellota

100 gr. Salchichón Bellota

100 gr. Chorizo Bellota

Guijuelo
Salamanca

IBÉRICO

por sólo **9'99€**

Vendemos productos Amway ecológicos biodegradables
<https://www.amway.es/user/alicantebenidorm>

PELUQUEROS

Foglietti, 30

03007 ALICANTE

Tfnos. 691 136 375

692 859 965

MARÍA ABIÁN

MODA INFANTIL

García Andreu 18 · 965 130 096 · Alicante (Benalúa) · Horario 10 a 13:30 y 17 a 20 · Síguenos en

INFORMATIZACIÓN DE EMPRESAS
ASESORÍAS - COMERCIOS
FARMACIAS - PÁGINAS WEB

SERVICIO TÉCNICO HEWLETT PACKARD

SOFTWARE
DIMONI - FARMATIC
A3ERP - A3 SOFTWARE

García Andreu, 40 - Tel: 965 922 982
03007 ALICANTE

HIPER-TEXTIL *Mari Carmen*

Os desea Felices Fiestas

C/ Isabel La Católica, 20 Local 3
03007 Alicante
Telf. 966 080 162

FOTO SERVICIO BENALÚA

Mª Victoria Arjones Rodes

Fotoservicio rápido
Laboratorio digital
Revelado en 1 hora
Carnets en 1 minuto
Plastificados

Materiales Foto-Video.Digital
Digitalización de negativos
Diapositivas 24x36
Retoque fotográfico
Fotocopias y faxes

C/ Isabel la Católica, 21
Telf. 965 125 719
minifotobenalua@hotmail.es

— Cervecería · Café · Bar —

CAMATI

ALMUERZOS - TAPAS - COMIDA CASERA

POR ENCARGO

C/ Isabel La Católica, 6 - 03007 Alacant
(Frente Oficinas INEM)
Reservas: 605 817 391 / 966 366 731

Gazpacho Manchego, Campellero y de Mero
Arroces melosos y caldosos
Calderetas de sepia o cordero
Fideuá...

**ESPECIALIDAD
BOCATAS DE CALAMARES**

ESTANCO N° 67

María Ester Bordajandi Moreno

C/ Óscar Esplá, 27
03007 - ALICANTE
Telf. 965 92 91 53

**T.T. TALLERES
TURISMO**

Reparación general de carrocerías, con más de **70 años** al servicio del automóvil.

Trabajamos con todas las compañías aseguradoras.
Presupuestos sin compromiso.

Pardo Gimeno, 20 (Chapa) - Benalúa - Alicante
Tel. 965 13 09 16 - Móvil 616 98 79 89
talleresturismo@gmail.com

Síguenos en

Peluquería y estética

Unisex

Look Pin-Up

Tlf: 966 089 368

Pardo Gimeno 30

De Lunes a Viernes: 9:30h a 19:30h - Sábado: 9:30h a 14h

Avda. Saturno, 10 · Tel. 965 22 80 11 - Alicante
Cardenal Belluga, 8 · Tel. **865 886 696** - Alicante
Pardo Gimeno, 12 · Tel. 96 620 07 36 - Alicante

Síguenos en Pastelería Rafael Frías

www.pasteleriarafaelfrias.es

C/ Pérez Medina Bajo 25

Cita previa 966 377 681 610 743 351

 @peluqueria_isaranda

MILAR
BENALUA

Avda. de Aguilera, 33 - Esq. a Pérez Medina, 1 - 03007 ALICANTE
Tel. 965 13 41 31 - benalua@milar.es

PRENSA - REVISTAS

JULIO

*Saluda al barrio en
las Fiestas de Hogueras*

QUIOSCO:
Pza. Navarro Rodrigo - ALICANTE

CAFETERÍA
Marfil

ESPECIALIDAD EN ZUMOS NATURALES

Plaza Navarro Rodrigo, 12 - Alicante
965 92 72 33 - 649 53 86 64

El CafeTito

Cafeteria

Saluda al barrio en las Fiestas de Hogueras

**Arquitecto Guardiola, 24
03007 Alicante**

KIOSKO FERMÍN

HELADERÍA - CERVERÍA

*Si un buen helado ha de tomar,
en Fermín lo podrá disfrutar,*

¡FELICES FIESTAS!

Plaza Navarro Rodrigo - Alicante

MODA **Pilar Hurtado**

Saluda al barrio en fiestas

Pza. Navarro Rodrigo, 13 - Tel.: 96 592 87 07
03007 ALICANTE

PICHUCHES

Preparamos mesas dulces para comuniones, bodas, bautizos
y toda clase de eventos

Plaza Navarro Rodrigo II
03001 Alicante

☎ 600 610 327

tiktok #pichuchesalicante

TALLERES NAVARRO

- MECÁNICA Y ELECTRONICA DEL AUTOMÓVIL
- AIRE ACONDICIONADO

San Agatángelo, 30 • 03007 Alicante • Tels. 965 28 47 68 - 640 12 61 40

C/ San Agatangelo, 19 - B
Esquina Pardo Gimeno (Benalua)
Tel. 650 07 47 65 - 03007 - Alicante

